

Nüsha

Yıl: II
Sayı: 4
Kış 2002

Şarkiyat Araştırmaları Dergisi
Journal of Oriental Studies

Hüseyin Yazıcı
Şarkiyat Mecmuası

Nimet Yıldırım
Ebu'l-Kâsım-i Lâhûtî (1266-1336 Hş./1887-1957)

Celal Soydan
N. M. Raşid: Başkaldırı ve Hüsrânın Şairi

Musa Yıldız
**Arap Edebiyatında İlk Modern Kısa Öykü; Muhammed
Teymûr'un Fî'l-Kitâr'ı**

Mehmet Mesut Ergin
**Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatından Bir Şair Ahmed El-
Keyvânî**

Mehmet Vanlıoğlu
Horasan'ın Gözyaşları

Nihat Yazılıtaş
**Ürdün'de Okutulan Ortaöğretim Tarih Ders Kitaplarında
Türk Tarihi**

Ahmet Yüksel
Arap Dilinde Tazmin

Subhî Lebîb/Altan Çetin
Eyyûbîler ve Memlûkler Devrinde Mısır'ın Ticaret Politikası

Nurettin Ceviz
Charles Texier'in Küçük Asya Adlı Eseri

Musa Yıldız
Kısır ve Diğer Öyküler

Muhammet Hekimoğlu
Ekev Akademi Dergisi (Sosyal Bilimler) Academic Review

Nüsha

Şarkiyat Araştırmaları Dergisi
Journal of Oriental Studies

Yıl/Volume: II, Sayı/Issue: 4, Kış/Winter 2002

Nüsha

Yıl: 2, Sayı: 4, Kış 2002
Üç Ayda Bir Yayınlanır
Hakemli Dergi

Oku A.Ş. Adına Sahibi
ve Yazı İşleri Müdürü
(Owner and Managing Editor)
Fatih Altunbaş

Editörler Kurulu Bşk. (Editor in Chief)
Dr. Hicabi Kırılgaç

Editörler Kurulu (Editorial Board)
Dr. Musa Yıldız
Dr. Derya Örs
Dr. Ali Güzelyüz
Dr. M. Mesut Ergin

Danışma Kurulu (Advisory Board)
Prof. Dr. Bedrettin Aytaç (*Ankara Ü.*)
Prof. Dr. S. Hayri Bolay (*Gazi Ü.*)
Prof. Dr. Mehmet Çakır (*19 Mayıs Ü.*)
Prof. Dr. M. Sadi Çöğenli (*Atatürk Ü.*)
Prof. Dr. Kenan Demirayak (*Atatürk Ü.*)
Prof. Dr. Recep Dikici (*Selçuk Ü.*)
Prof. Dr. Rahmi Er (*Ankara Ü.*)
Prof. Dr. Mehmet Kanar (*İstanbul Ü.*)
Prof. Dr. N. Ünal Karaarslan (*18 Mart Ü.*)
Prof. Dr. Mustafa Kılıçlı (*Atatürk Ü.*)
Prof. Dr. Saadettin Kocatürk (*Ankara Ü.*)
Prof. Dr. K. Yaşar Koprıman (*Gazi Ü.*)
Prof. Dr. Mürsel Öztürk (*Ankara Ü.*)
Prof. Dr. A. Naci Tokmak (*Kocaeli Ü.*)
Prof. Dr. Faruk Toprak (*Ankara Ü.*)
Prof. Dr. Nevzat H. Yanık (*Atatürk Ü.*)
Prof. Dr. Azmi Yüksel (*Gazi Ü.*)
Doç. Dr. Mehmet Atalay (*Atatürk Ü.*)
Doç. Dr. Mustafa Çiçekler (*İstanbul Ü.*)
Doç. Dr. Hasan Çiftçi (*Atatürk Ü.*)
Doç. Dr. Emrullah İşler (*Gazi Ü.*)
Doç. Dr. Kâzım Sarıkavak (*Gazi Ü.*)
Doç. Dr. A. Nedim Serinsu (*Ankara Ü.*)
Doç. Dr. A. Kâzım Ürün (*Selçuk Ü.*)
Doç. Dr. Hüseyin Yazıcı (*İstanbul Ü.*)
Doç. Dr. Nimet Yıldırım (*Atatürk Ü.*)

Yönetim Yeri ve İrtibat
(Correspondence Address)
Onurlu Sok. No: 27
Keçiören-Ankara-Türkiye
Telefon: 312 3605000
E-Posta:
akademiknusha@hotmail.com

Yıllık Abone Bedeli (Annual Subscription Rates)

Kişiler (for individuals):
Yurt İçi : 25.000.000 TL
Yurt Dışı (abroad): 40 \$
Kurumlar (for institutions):
Yurt İçi: 35.000.000 TL
Yurt Dışı (abroad): 70 \$

Abone olmak için banka hesap no:
Türkiye İş Bankası Ankara Necatibey
Şubesi, 0572347 (Hicabi Kırılgaç adına)

Temsilciler
M. Akif Kireççi *Amerika*
Neşe İhtiyar *Almanya*
Ömer Acar *Bursa*
Ceyhun Ünlüer *Çorum*
M. Mesut Ergin *Diyarbakır*
Sait Uylaş *Erzurum*
Nevin Karabela *Isparta*
Ali Güzelyüz *İstanbul*
M. Vecih Uzunoğlu *İzmir*
M. Akif Özdoğan *Kahramanmaraş*
Seyfullah Korkmaz *Kayseri*
Ali Temizel *Konya*
Mustafa Çakır *Rize*
Harun Yıldız *Samsun*
M. Ali Şimşek *Sivas*
Mehmet Şirin Çıkar *Van*

Baskı: Bizim Büro Ltd. Şti
Tel: 0312 2299928

ISSN 1303-0752
ANKARA 2002

İÇİNDEKİLER

5 ► Hüseyin Yazıcı

Şarkiyat Mecmuası

7 ► Nimet Yıldırım

Ebu'l-Kâsım-i Lâhûtî (1266-1336 Hş./1887-1957)

35 ► Celal Soydan

N. M. Raşid: Başkaldırı ve Hüsrânın Şairi

43 ► Musa Yıldız

Arap Edebiyatında İlk Modern Kısa Öykü; Muhammed Teymûr'un
fî'l-Kitâr'ı

57 ► Mehmet Mesut Ergin

Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatından Bir Şair Ahmed El-Keyvânî

85 ► Mehmet Vanhoğlu

Horasan'ın Gözyaşları

101 ► Nihat Yazılıtaş

Ürdün'de Okutulan Ortaöğretim Tarih Ders Kitaplarında Türk Tarihi

127 ► Ahmet Yüksel

Arap Dilinde Tazmin

133 ► Subhî Lebîb/Altan Çetin

Eyyûbîler ve Memlûkler Devrinde Mısır'ın Ticaret Politikası

151 ► Nurettin Ceviz

Charles Texier'in Küçük Asya Adlı Eseri

155 ► Musa Yıldız

Kısır ve Diğer Öyküler

157 ► Muhammet Hekimoğlu

Ekev Akademi Dergisi (Sosyal Bilimler) Academic Review i

159 ► İbrahim Ethem Polat

Arapça Çeviri Kılavuzu

İÇİNDEKİLER

Hüseyin Yazıcı 5 ►

A Journal for Oriental Studies: Şarkiyat Mecmuası

Nimet Yıldırım 7 ►

Abu'l-Qasim Lahuti

Celal Soydan 35 ►

N. M. Rashed: The Poet of the Protest and the Loss

Musa Yıldız 43 ►

The First Modern Short Story in the Arabic Literature: fi ak-Kitâr by
Muhammad Taymûr

Mehmet Mesut Ergin 57 ►

Ahmad al-Kayvani: an Arab Poet from the Ottoman Period

Mehmet Vanhoğlu 85 ►

Khorasan's Tear

Nihat Yazılıtaş 101 ►

The History Lesson Books Which Teaching in Secondary School in Jordan

Ahmet Yüksel 127 ►

Tazmin in Arabic Language

Subhî Lebîb / Altan Çetin 133 ►

Egyptian Commercial Politics işn the Period of Ayyubids and Mamluks

Nurettin Ceviz 151 ►

Asie Mineure of Charles Texier

Musa Yıldız 155 ►

Turkish Translation of Selected Short Stories by Mihail Nuayme

Muhammet Hekimoğlu 157 ►

Ekev Academic Review

İbrahim Ethem Polat 159 ►

A Guidebook for Arabic Translation

Sunuş

Dergimizin ikinci yılının ilk sayısıyla merhaba derken ideal bilimsel dergi koşullarını sağlamak için gösterdiğimiz çabada önemli mesafeler aldığımızı belirtmeliyiz. Daha nitelikli bir dergiye ulaşma çabamızın, yazarlarımız kadar okurlarımızın da katkılarıyla sonuç verir duruma geleceği muhakkaktır. Bu bakımdan öncelikle yazarlarımızın, hemen bir sonraki sayfada kısa maddeler halinde sunduğumuz yayın ilkelerimize titizlikle uymaları büyük önem taşımaktadır. Yine yazarlarımızdan makalelerinde "giriş" ve "sonuç" bölümleri hususunda titizlik göstermelerini dilemekteyiz. Bu sayıda tüm makalelerimizin Türkçe ve İngilizce özetleri belirli bir standart gözetilerek makalelerin başında okurlara sunulmuştur. Bununla birlikte özetlerde giderilmesi gereken birtakım sorunların bulunduğunu açık yüreklilikle belirtmeliyiz. Önümüzdeki sayıdan itibaren bu konuda standarda ulaşabileceğimize inanmaktayız.

Okuyucudan da bazı beklentilerimizin olduğunu belirtmeliyiz. Okuyucudan en önemli beklentimiz, eleştirilerini bize ulaştırmalarının bize yapılacak en önemli yardım ve katkılardan olduğunu hatırd tutarak, değerli vakitlerinin küçük bir bölümünü bu işe ayırmalarıdır. Ayrıca dergimizin daha geniş bir çevreye ulaşması da sizin çabalarınızla kolaylaşacaktır.

Yeni bir sayıda buluşmayı temenni ederek saygılarımızı sunarız..

Nüsha

YAYIN İLKELERİ

- 1- *Nüsha*, şarkiyat alanında yayın yapan ve üç ayda bir olmak üzere yılda dört sayı yayımlanan hakemli bir dergidir.
- 2- Derginin amacı, şarkiyat alanında yapılmış bilimsel çalışmaların yayımlanmasını sağlamaktır.
- 3- Dergiye, şarkiyat alanında yazılmış makaleler, yazma eser tahkik ve tanıtımı, bilimsel eleştiri ve kitap tanıtımı ile çeviri makaleler yayımlanmak üzere gönderilebilir.
- 4- Dergide yayımlanmak üzere gönderilen çalışmalar, editörler kurulunun konu, içerik, sunuş biçimi ve bilimsel ölçütlere uyma çerçevesinde yaptıkları incelemelerden sonra yayımlanmaya değer buldukları takdirde bilimsel açıdan incelenmek üzere ilgili alandaki bilimsel çalışmalarıyla tanınan iki hakeme gönderilir. Hakeme gönderilen çalışmaların yazarları gizli tutulur. Ayrıca hakem raporları da gizlidir. Raporlardan birinin olumsuz olması durumunda çalışma yeni bir hakeme daha gönderilir ve bu hakemin yazacağı raporun sonucuna göre hareket edilir.
- 5- Dergide yayımlanacak çalışmaların sorumluluğu yazarlarına aittir.
- 6- *Nüsha* dergisinin yayın dili Türkçedir. Bununla birlikte editörler kurulunun kararıyla yayımlanan çalışmaların toplamının üçte birini geçmeyecek ölçüde İngilizce, Arapça ve Farsça makaleler de yayımlanabilir.
- 7- Kitap tanıtımı dışındaki çalışmalara Türkçe ve İngilizce özet eklenmelidir. Ayrıca özetlerin altına makaleleri tanımlayabilecek Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler (keywords) eklenmelidir.
- 8- Çalışmalar, 16x24 cm.lik alana bütün kenarlarda 2,5 cm.lik kenar boşluğu bırakılarak 10 punto Times New Roman fontuyla ve tek satır arayla yazılmalıdır. Bu ölçülere göre çalışmaların 30 sayfayı geçmemesi gerekir.
- 9- Çalışmalarda çizim, şekil ya da harita yer alacaksa bunlar, metinden ayrı olarak aydıngere ya da yüksek gramajlı beyaz kağıda belirgin çizgilerle çizilmeli, ayrıca numarası ve metin içindeki yeri belirtilmelidir.
- 10- Çalışmalarda kullanılan notlar son not şeklinde düzenlenmeli, bu son notlarda kitap adları italik, makale adları düz karakterle tırnak içinde yazılmalıdır. Son notta kullanılan metin kitap ise şu sıra takip edilmelidir: Yazarın adı soyadı, *kitap adı*, basım yeri ve yılı, cilt, sayfa. Son notta kullanılan metin makale ise sıralama şu şekilde olmalıdır: Yazar adı ve soyadı, “makale adı”, *sürelî yayın ya da makalenin yer aldığı kitap vs.*, cilt veya yıl, sayı (basım tarihi), sayfa.

ŞARKİYAT MECMUASI

Hüseyin Yazıcı *

Özet: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Enstitüsü tarafından ilk sayısı 1956'da (Ankara) çıkarılan Şarkiyat Mecmuası'nda, şarkiyat alanında önemli makaleler yayımlanmış, ancak anılan dergi normal hayatına 1966'da (İstanbul) çıkan VI. sayısı ile son vermiştir. 1972'de (İstanbul) çıkarılan VII. sayısı İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Arap-Fars Filolojisi hocalarından Prof. Dr. Ahmet Ateş'in anısına, bundan 26 sene sonra çıkan (İstanbul 1998) VIII. sayısı ise yine İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları hocalarından Prof. Dr. Nihad M. Çetin'in anısına basılmıştır. Bu yazıda, Şarkiyat Mecmuası'nın hem tarihi seyri anlatılmış hem de bu alanda çalışma yapan pek çok akademisyenin anılan derginin içeriğinden haberdar olması için derginin tüm sayılarındaki makaleler sırasıyla sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Şarkiyat Mecmuası, filoloji, edebiyat.

A Journal for Oriental Studies: Şarkiyat Mecmuası

Summary: In Şarkiyat Journal, of which the first issue was issued by Faculty of Letters, Institute of Orientalism in 1956 (Ankara), important articles regarding the area of orientalism were published. However the aforementioned Journal completed its normal publishing life with the issue that was published in 1966 in İstanbul. The 7th issue that was published in 1972 (İstanbul) was dedicated to the memory of Prof. Dr. Ahmet Ateş, who was one of the lecturers of I.U. Arabic-Persian Philology, and the 8th issue (İstanbul 1998) which was published 26 years after this issue was dedicated to the memory of Prof. Dr. Nihad M. Çetin, who was one of the lecturers of I.U. Eastern Languages and Literatures.

In the aforementioned introduction, both the historical course of Şarkiyat Journal was explained and the articles of all the issues were presented in order to keep the academicians, who are making researches in this field, to be informed about the content of the Journal.

Keywords: Şarkiyat Mecmuası, oriental studies, philology, literature

* Doç Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

1933 yılında, Üniversite reformundan sonra, Prof. Dr. H. Ritter (ö.1971)¹, İstanbul Üniversitesi Arap ve Fars Filolojileri bölümüne, önce lektör olarak (1936) davet edildi, sonra 1938 yılında anılan bölüme profesör olarak atandı. Üniversite kütüphanesi içinde ayrılan bir dairede, bu kütüphanenin zengin koleksiyonlarından da yararlanarak İ.Ü. Şarkiyat Enstitüsü'nü kurdu. Hatta ülkemizde gerçek anlamda tenkitli metin usulünün yerleşmesi ve böyle usullere göre hazırlanmış olan metinlerin neşri onun derslerinden sonra başlamıştır². Şarkiyat Enstitüsü kurulduktan sonra enstitüye bağlı olarak bir derginin çıkarılması ihtiyacı doğdu. Bu derginin yayın hayatı ile ilgili bilgiler aşağıda sunulmuştur:

İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Enstitüsü tarafından bugüne değin dört farklı matbaada³ çıkarılan *Şarkiyat Mecmuası*'nın yayın hayatına giriş tarihi (Ankara)1956'dır. Birinci sayının tahrir heyeti olarak Prof. Dr. Mükrimin Halil Yımaç, Prof. Hilmi Ziya Ülken ve Prof. Ahmed Ateş'i görmekteyiz. Mecmuanın ilk sayısında dikkati çeken nokta, makalelerin sonunda *kitabiyat* adı altında bir bölümün açılmasıdır. Bu bölümde şarkiyat alanında çıkan bazı önemli kitaplar tanıtılmaktadır. Ancak, anılan sayıda mecmuanın yayına başlama nedeni ve amaçları hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. *Şarkiyat Mecmuası*'nın II. sayısı 1957'de çıkmış (İstanbul) ve bu sayının tahrir heyeti yine birinci sayının tahrir heyetinden oluşmuştur. Ancak I. sayıda açılan *kitabiyat* bölümü II. sayıda yoktur. *Şarkiyat Mecmuası*'nın III. sayısının çıkış tarihi ise 1959'dur (İstanbul). Bu sayıdaki tahrir heyeti yine değişmemiştir. Fakat bu sayıda *kitabiyat* başlığı, *kitaplar arasında ve haberler* şeklinde değiştirilmiştir. *Şarkiyat Mecmuası*'nın IV. sayısı 1961'de basılmıştır (İstanbul). Tahrir heyeti III. sayının aynıdır. Burada makalelerin sonunda sadece *haberler* diye bir başlık açılmıştır. 1964'de (İstanbul) V. sayısı çıkan *Şarkiyat Mecmuası*'nın bu sayıdaki tahrir heyetinde Prof. Dr. Fikret Işıltan ve Doç. Dr. Tahsin Yazıcı da bulunmaktadır. Ancak Ord. Prof. H. Ziya Ülken ise bu sefer tahrir heyetinde yer almamaktadır. V.sayı, doğumunun 70.yıldönümü dolayısıyla Prof. Dr. Hellmut Ritter'e ithaf edilmiştir. Bu sayıda *haberler* bölümü *kitaplar arasında* bölümünden önce gelmiştir. *Şarkiyat Mecmuası*'nın VI. sayısı (İstanbul 1966)'nın tahrir heyetinde V. sayının tahrir heyetinden farklı olarak Doç. Dr. Nihat M. Çetin'i görmekteyiz. Burada da makalelerden sonra sadece *kitaplar arasında* bölümü yer almaktadır. Mecmuanın VII. sayısı Prof. Ahmed Ateş'in adına ithaf edilmiştir (İstanbul 1972). Bu sayıda bir önceki tahrir heyetinden farklı olarak Doç. Dr. Nazif Hoca bulunmaktadır. Ayrıca makalelerden sonra başka bölümlendirmelere gidilmemiştir.

VII. sayıdan itibaren *Şarkiyat Mecmuası* 26 yıl boyunca çıkmamış, ancak 1998 senesinde Prof Dr. Nihat M. Çetin'in anısına VIII. sayısı çıkarılabildiği görülmüştür. Adı geçen mecmuanın yayınının devam ettirilmesi konusunda şimdilik yeni bir faaliyet bulunmamaktadır. Son sayının tahrir heyeti ise aşağıdaki akademisyenlerden oluşmaktadır: Prof Dr. Ahmet Suphi Furat, Prof. Dr. Mehmet Kanar, Prof. Dr. Feridun Emecen, Doç. Dr. Hüseyin Yazıcı, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Çiçekler.

Şarkiyat Mecmuası'nın VII. ve VIII. sayıları Prof. Dr. Ahmed Ateş ve Prof. Dr. Nihad M. Çetin'in vefatları dolayısıyla çıkarılabildiği görülmüştür. Döneminin önemli dergileri arasında yer alan bu mecmuanın doğal seyri içinde sadece 6 sayısı yayımlanabilmiştir. Böylesine önemli bir mecmuanın bugüne değin devam etmesi gerekirdi. Ne var ki mecmua, Prof. Dr. Ahmed Ateş'in ölümünden sonra çeşitli nedenlere bağlı olarak yayın hayatını sürdürememiştir.

Diğer taraftan, son derece önemli makaleler içeren *ŞM*, bugün pek çok ilim adamının elinde mevcut değildir. Yeniden tıpkı basımının bir an önce yapılması gereken bu dergide yayımlanan makalelerin bilinebilmesi ve gereksinim anında elde edilebilmesi için mecmuada yer alan makaleleri tanıtmamızın bir nebze de olsa ilim dünyasına yararlı olacağı kanısındayım.

I. Sayı:

Ahmed ATEŞ, *an-Nâbiğa ad-Dubyânî. Hayatı ve eseri üzerinde araştırmalar*, 1-36

Abdülbaki GÖLPINARLI, *Fadlallâh-ı Hurûfî'nin oğluna ait bir mektup*, 37-57

Tahsin YAZICI, '*Abdullâh-i Ansârî'nin Kanz as-Sâlikîn veya Zâd al-'ârifîn*', 59-88

Nihad M. ÇETİN, *Arapça'da kelimelerin müzekkerlik ve müenneslik keyfiyetine dair müstakil eserler*, 89-120

Kitabiyat:

Tahsin YAZICI, *Muhammad b. Munawwar al-Mayhanî, Asrâr at-tawhîd fi makamât aş-Şayx Abî Sa'îd, nşr. Dr. Dabîh Allâh SAFA*, Tahran, 1332 h. ş., 121-124

Tahsin YAZICI, *Badî' az-Zamân Furûzân-Far, Ma'âxid-i qisas u tamtilât-i matnawî*, Tahran, 1333 h.ş., 125-126

İlave:

Ca'far b. Muhammad b. Ca'far at-Tayâlisî, *Kitâb al--mukâtara 'inda'l-mudâkara*, Fatih ve Escorial nüshalarından haşiyelerden neşreden Muhammad Tâvî et-Tancî, I-IV-90

II.Sayı:

Herbert W. DUDA, *İbn Bibî'nin Selçuk Tarihi*, 1-10

Ahmed ATEŞ, *an-Nâbiğa ad-Dubyânî. Hayatı ve eseri hakkında araştırmalar*, 11-40

Marius CANARD, *Kamâleddîn İbn al-'Adîm'in Buğyat at-talab adlı eserinin coğrafi giriş kısmı hakkında bazı müşahedeler*, 41-51

Abdülbakî GÖLPINARLI, *Fadlallâh-ı Hurûfî'nin Wasiyyat-nâma'si veya Wasâya 'sı*, 53-62

Osman ERGİN, *Sadraddîn al Qunavî ve eserleri*, 63-90

Ahmed Türek, *Ragıp Paşa Kütüphanesi'nde bilinmeyen bâzı Arapça yazmalar*, 91-103

M. MİNOVA, *Qâbus-nâma'nin yeni nüshası hakkında*, 105-130

III.Sayı:

Sir Steven RUNCIMAN, *Avrupa medeniyetinin gelişmesi üzerindeki islâmî tesirler*, 1-12

Sir Steven RUNCIMAN, *Müslim influences of the development of European civilation*, 13-24

Tahsin YAZICI, *'Abdullâh-i Ansârî'nin Kanz-as-Sâlikîn veya Zâd al-'ârifîn'i*, 50-90

Ahmed Ateş, *an-Nâbiğa ad-Dubyânî, Hayatı ve eserleri üzerinde araştırmalar*, 91-24

Albert DIETRICH, *'Abdalmun'im b. Xalaf ad-Dimyâtî'nin bir muhâdirûn listesi*, 125-155

Abdülbaki GÖLPINARLI, *Mawlânâ, Şams-i Tabrîzî ile altmış iki yaşında buluştu*, 153-161

Nihad M. ÇETİN, *Arap dili sarf ve nahvine dair üç eser*, 162-163

Kitaplar arasında ve haberler

İbn Sina (Avicenna), *Psychologie....d'apres son osuvre aş-Şifa*. Texte arabe et trad. français par Jan Bakoş, c. 1-II, Praque, 1953 (A. ATEŞ), 169-171

İbn Xaldûn, *Şifâ' as-sâ'il li tahdîb al-masâ'il*, önsöz ve notlar ile nşr. Muhammad b. Tâvîr at-Tancî İstanbul, 1953 (A. ATEŞ), 171-172

Dr. Xayyampûr, *Dustûr-i Fârsî*, gözden geçirilmiş 2. tabı, Tebriz, 1334 h. ş. (A.Ateş), 172-174

Y.E.Bertels (Berthels), *Nizâmî*, tvorçeskiy put posta, Moskova, 1956 (Nazif Hoca), 174-176

İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi I (Ankara) Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü yayınları, sayı: 1) İstanbul, 1959 (Nihad M. Çetin), 173-179

Haberler, 180-181

IV. Sayı:

Hilmi Ziya ÜIKEN, *The Influence of Islamic Thought on western Philosoph*, 1-21

Ahmed ATEŞ, *Farruxı, Çağâniyân'a ne zaman gitti?*, 23-32

M. MOLE, *Kubrawiyyât II: 'Alî b. Şihâbaddîn-i Hamadâni'nin Risâla-i futuwwatiyya'sı*, 33-72

Faruk K. TİMURTAŞ, *İran edebiyatında Husrev ü Şirin ve Ferhad ü Şirin yazan şairler*, 73-86

Tahsin YAZICI, *'Abdallâh-i Ansârî'nin Kanz as-Sâlikîn'i veya Zâd al-'ârifîn'i: bâb-i siyyum dar bayân-i qadâ' ve qadar*, 87-96

Nihad M. ÇETİN, *Matnawî'nin Konya kütüphanelerindeki eski yazmaları*, 97-118

Nazif HOCA, *'Abdalqâdir b. 'Omar al-Bağdâdî'nin eserlerinin İstanbul'daki yazmaları*, 119-145.

Nihat KEKLİK, *Fârâbî mantığının kaynakları*, 147-170.

Haberler

A. ATEŞ, Arap-Fars filolojisi bölümünün 1960-1961 ders yılı çalışma raporu, 171-175

V.Sayı:

Ahmed ATEŞ, *Hellmut Ritter*, 1-14

Abdülbaki Gölpınarlı, *Bektaşîlik-Hurûfîlik ve Fadl Allâh'ın öldürülmesine düşürülen üç tarih*, 15-22

Özgün BAYKAL, *Mesnevi'de hayvan hikâye ve motifleri*, 23-30

Tahsin YAZICI, '*Abdallâh-i Ansârî'nin Kanz as-Sâlikîn'i veya Zâdu'l-ârifîn'i*', 31-44

Ahmed Ateş, '*Abdallâh-i al-Ansârî'nin Kitâb damm al-kalâm wa ahlih adlı eseri*', 45-60

Semavi EYİCE, *Bir elyazmaları bülteni ve bu münasebetle bizde de böyle bir bültenin yayınlanmasının lüzumu hakkında*, 61-70

Nihad M. ÇETİN, *Amîr Xusrav-ı Dihlawî'nin eserlerinin yazma nüshaları*, 71-84

Ali Milanî, *Râqim*, 85-94

Ahmed S. FURAT, *al-Hakîm al-Tirmidî ve Kitâb al-'aql wa'l-havâ risalesi*, 95-133

Tahsin YAZICI, *Mevlânâ devrinde semâ'*, 135-159

Haberler

Ahmed ATEŞ, '*Abdallâh al-Ansârî'nin 900 yıldönümü dolayısıyla Kâbul ve Herat'ta yapılan anma töreni*', 135-154

Kitaplar arasında

Firdevsî, *Şâh-nâma, matn-i intiçâdî* krtiçeskiy, pod redaksiey E. Bertelsa, c. I, II. Moskova, 1960, 1962 (A.ATEŞ), 155-158

Usâme b. Munqid, *Kitâb manâzil wa diyâr*, nşr. A. B. Xalidov, Moskova, 1961 (Ak. Nauk SSR, İnstıtut Narodov Azii yayınlarından) (N Hoca), 158-159

A.K.Borovkov, *Badâ'i' al-luğat*. Slovar Tâli' geratskogok soçineniyam Ali Şir Navoi, Moskova 1961 (Ak. Nauk SSR, İnstıtut Narodov Azii yayınlarından) (N.Hoca), 159

Zbornik Historijskog İnstıtuta Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umetnosti, c. IV, Zagreb, 1961 (N. Hoca), 159-160

'Azîzaddîn-i Nasafî, *Macmû'a-i rasâ'il maşhûr bâ-Kitâb al-insân al-kâmil* Le Livre de L'homme parfait, nşr. Marijan Mole, Tahrân, 1962 (Gancîne-i naviştahâ-yi İrânî. Bibliotheque iranienne, nr.11)(T.Yazıcı), 161-162

HÜSEYİN YAZICI

Abû Bakr-i Tihriânî, *Kitâb-i Diyarbakriyye, Ak-koyunlular tarihi*, nşr. N. Lugal-Faruk Sümer, Ankara, 1962 (T T K yayınları, seri III, No. 7) (A. Sevim), 162-165

Asad J. Rustum, *Harb fi'l-kanâ'is*, Iconoclasm and Ortodox Sunday, Beyrut, 1958, IV-35 s. (Manşûrât al-Câmi'at al-Lubnâniyya, Qism al-dirâsât at-târixiyya, V). (A. S. Furat), 166-168

VI.Sayı:

Felix TAUER, *Binbir gece masallarının az tanınan ve basılmamış hikayeleri*, 1-10

Abdülbaki GÖLPINARLI, *Mesnevî'nin VII. Cildi*, 11-18

Can KERAMETLİ, *Türk ve İslâm Eserleri Müzesinde erken İslâm devrine ait kitâbeler*, 19-22

Ahmet Suphi FURAT, *el-Hakîm et-Tirmizî ve al-Radd 'ala'r-râfıza* adlı risalesi, 23-46

Süheyla BAYRAV, *'Courtois' aşk anlayışında Arap etkisi*, 47-60

Felix TAUER, *Prag Üniversitesinde son yüzyılda Arapça, Farsça ve Türkçe tetkikleri*, 61-70

ATSIZ, *Kemalpaşa-oğlunun eserleri*, 71-112

Ramazan ŞEŞEN, *Câhiz'in eserlerinin İstanbul Kütüphanelerindeki yazma nüshaları ve bunlar hakkında bazı yeni malzemeler*, 113-134

Semavi EYİCE, *Konya ile Sille arasında Ak manastır, Manakib al-'arifin'deki Deyr-i Eflatun*, 135-160

Kitaplar arasında

Osman Turan, *Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm medeniyeti*, Ankara, 1965 (A. Ateş), 161-173

VII.Sayı:

Nihad M. ÇETİN, *Ahmed Ateş hayatı ve eserleri*, 1-24

Nazif Hoca, *Fahr al-Dîn b. 'Omar er-Radî'nin "Zâd-i ma'âd"i*, 25-48

Orhan BİLGİN, *Nizârî, hayatı ve eserleri*, 49-58

A.CAFEROĞLU, *İran'la Turan'ın paylaşılmayan Şirin'i*, 59-68

ŞARKİYAT MECMUASI

Nazif HOCA, *'Abd al-Kâdir b 'Omar el-Bağdâdî'nin elyazısı ile iki mecmuası*, 69-82

ATSIZ, *Kemalpaşa-oğlu'nun eserleri*, 83-135

Ramazan Şeşen, *Câhiz'in eserlerinde farsça kelimeler*, 137-181

Abdülbaki GÖLPINARLI, *Niyâzî-i Mısrî*, 183-226

Nihad M. ÇETİN, *Arapça birkaç darb-i meselin ve Şeyhî'nin Har-nâme'sinde işlediği hikayenin menşei hakkında*, 227-243

VIII.Sayı⁴:

Ahmet Subhi FURAT, *Nihad M. Çetin, Hayatı ve Eserleri*, 1-8

Ahmet Subhi FURAT, *el-Kâmil'in İstanbul Kütüphanelerindeki Yazma Nüshaları*, 9-16

Ahmet Subhi FURAT, *es-Sulemî'nin Derecâtu's-sâdikîn fi't-tasavvuf adlı risalesi*, 17-28

Angelika HARTMANN, *Giessen Justus Liebig Üniversitesi'nde İslam Bilgileri, Arabistik ve Türkoloji*, 29-36

Seyyid Muhammed EKREM (Çev. A. Naci TOKMAK), *Mevlana'nın İkbâl'in San'at ve Düşüncesi Üzerindeki Etkisi*, 37-45

Mehmet KANAR, *Farsça'da SER kelimesi*, 47-130

Abdülbaki BAYKARA (Yayına Haz. Mehmet KANAR), *İbni Seb'in* 131-153

Tevfik Rüştü TOPUZOĞLU, *el-Halil b. Ahmed, Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*, 155-165

Hüseyin YAZICI, *Bir Arap Milliyetçisi Reşid Selim el-Hürî, Hayatı ve Şiiri*, 167-180

Hüseyin YAZICI, *İbn Kuteybe*, 181-196

Zülfikar TÜCCAR, *el-Ferrâ'*, *Hayatı ve Eserleri*, 197-210

Mustafa ÇİÇEKLER, *Şehzâde Bayezid ve Farsça Divançesi*, 211-228

Sami BENLİ, *Yûsuf el-Kirmâstî, Hayatı ve et-Tebyîn fi'l-me'ânî ve'l-beyân'ı*, 229-244

Mehmet YAVUZ, *İbn Cinnî ve Arap Gramerindeki Yeri*, 245-265

A. Yaşar KOÇAK, *Mekke-i Mükerrreme Şahıs Kütüphaneleri* 267-283

Halil TOKER, *Urdu Şiirine Genel Bir Bakış (Başlangıçtan Klasik Dönemin Sonuna Kadar)*, 285-305

Mehmed ARNAVUD (Tercüme: Abdullah KIZILCIK), *Şezerâtu'z-zeheb fi ahbâr men zeheb, İbn 'İmâd el-Hanbelî*, 307-313

Abdullah KIZILCIK, *Bolevî 'İsâ Efendi*, 315-318

Mehmet Fahri FURAT, *A Brief Study on Swords*, 319-330

Ahmet ERYÜKSEL, *Osmanlı Devletinde Dul ve Yetimler*, 331-345

¹. 28 Şubat 1892 yılında Almanya'nın Hess.-Lichtenau şehrinde doğmuş, liseyi Kessel'de bitirdikten (1910) sonra, Halle Üniversitesi'ne girmiş, burada Carl Brockelmann ve Paul Kahle gibi ünlü ilim adamlarından okumuştur. Beşinci sömestreden sonra, Halle'den ayrılıp Strassburg'a giden Ritter, burada da E. Littmann, Th. Nöldeke ve Landauer'den dersler almıştır. Altıncı sömestre bitmek üzere iken, Hamburg'da bulunan Prof. C. H. Becker bir asistan aradığını E. Littmann'a yazmış ve bu son bilginin tavsiyesi üzerine C.H. Becker, onu yanına asistan olarak almıştır. (1914). Hellmut Ritter, öğrenimi esnasında Türkçe, Arapça ve Farsça'dan başka İbrânî ve Süryânî dilleri ile umumiyetle bütün Sâmi dilleri de okumuştur. Ritter, 1914-1918 yılları arasında askeri görevinin gereği olarak İstanbul'a gelmiştir. 1927 senesinde Alman Müsteşrikler Cemiyeti tarafından, bu cemiyetin İstanbul şubesinin müdürü sıfatı ile İstanbul'a gönderilmiş ve 1949 yılına kadar bu şehirde kalmıştır. Bk. *Şarkiyat Mecmuası*, V, 1-14. Ayrıca H.Ritter'in hayatı için bk. Necib el-'Akîkî, el-Musteşrikûn, I-III (Kahire ts.), II, 460-462.

². Bk. *a.g.m.*, s. 2-3.

³. *Şarkiyat Mecmuası*'nın 1. sayısı Türk Tarih Kurumu Basımevi'nde (Ankara), II sayısı Osman Yalçın Matbaası'nda (İstanbul), III., IV., V., VI. ve VII. sayıları İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi'nde; VIII. sayısı ise Çantay Kitabevinde (İstanbul) basılmıştır.

⁴. *Şarkiyat Mecmuası*'nın bu sayısında eski sayıların aksine *DİA* (Diyanet İslâm Ansiklopedisi)'da kullanılan transkripsiyon sistemi kullanılmıştır.

EBU'L-KÂSİM-İ LÂHÛTÎ (1266-1336 HŞ./1887-1957)

Nimet Yıldırım*

Özet: Meşrutiyet dönemi Fars edebiyatının özgürlük yanlısı, yenilikçi şairlerinden Ebu'l-Kâsım-i Lâhûtî, 1266 hş./1887'de Kirmânşâh'ta dünyaya gelmiş, yıllarca ülkesinden uzaklarda, İstanbul'da, uzun süre Sovyetler Birliği'nde yaşamıştır. Bir dönemler Tacikistân Kültür Bakanlığı görevinde bulunmuş, 1336 hş./1957 yılında Moskova'da vefat etmiş ve orada toprağa verilmiştir. Meşrutiyet dönemi şairleri arasında özgün bir yere sahip olan Lâhûtî, sözüyle yetinmeyerek hedeflerini gerçekleştirme yolunda silah da kullanmış, Sovyetler Birliği'nde, ateşli bir Stalin taraftarı olarak Komünist Partisi'nin hedeflerini gerçekleştirmeğe çalışmıştır. En heyecanlı dizeleri vatan özlemi ve vatan sevgisini konu alır. *Divân*'ı, gazel, kıta, tasnîf, terâne türlerinde yazılmış şiirlerden oluşmaktadır. Hem aruz ve hem de hece vezninde yazmış olan Lâhûtî, Tâcikistân millî marşının da yazarıdır. Başta Rus klasikleri olmak üzere ünlü isimlerden yaptığı çeviriler önemli çalışmaları arasında yer alır.

Anahtar kelimeler: Lahutî, İran Şiiri, İran Meşrutiyeti

Abul-Qasim Lahuti

Summary: Lahuti was born in Kirmanshah in 1887 and died in Moscow in 1957. He was a poet and active as a revolutionary. He fled to Istanbul where he published Persian-French periodical entitled *Pars* (from 1921). No long after, he returned to his native country. After, Lahuti fled this time to the Soviet-Union where a new epoch of his life began; he became the leading poet of Soviet Tajikistan. He lived in Soviet-Union from 1920 until 1953. He was Minister of Education in Tajikistan. He wrote lyrical poetry, he translated works from world literature and took an active part in the nations cultural and political life.

Keywords: Lahuti, Modern Persian Poetry, Persian Literature, Constitutional Period

*Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü.

I-HAYATI

Meşrutiyet dönemi İran edebiyatının önde gelen şairlerinden **Ebu'l-Kâsım-i Lâhûtî**'nin hayatı birbirinden tamamen farklı iki ayrı devrede incelenmektedir. Biyografisine yer veren kaynaklardaki bilgiler ve yazılış tarihlerine göre sıralanmış divanındaki şiirlerinin içerikleri de hayatının iki ayrı dönem olarak ele alınmasına ışık tutmaktadır. Şairin düşünce dünyasındaki hareketlilik ve geçirdiği köklü değişimlerde güçlü etkenler olan iniş ve yokuşlarla dolu hayatının ilk dönemi, 1266 hş./1887 yılında dünyaya gelişinden - İstanbul'da geçirmiş olduğu iki devresi dışında- 1300 hş./1921 yılına kadar tamamıyla İran'da geçmiştir. İkinci dönemi ise, 1300 hş./1921 yılında Sovyetler Birliği'ne gitmesiyle başlayıp 1336 hş./1957'de orada ölümüne kadar geçen devredir¹.

A-Birinci Devre (1274-1300 hş./1895-1921)

Şiirlerinde “**Lâhûtî**” mahlasını kullanan **Ebu'l-Kâsım-i İlhâmî**, 19 Mihr 1266 hş./1887'de Kirmânşâh'ta dar gelirli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Hayatının önemli bir bölümü sürgünlerde geçti. Yıllarca ülkensinden uzaklarda, İstanbul'da, uzun süre Sovyetler Birliği'nde yaşadı. 1336 hş./1957 yılı Ferredîn ayında yetmiş yaşındayken Moskova'da vefat etti ve aynı şehirde toprağa verildi².

Ayakbabcılıkla uğraşan, aynı zamanda şair de olan, özellikle tasavvuf konulu şiirlere ilgi duyan, dindar ve de özgürlük yanlısı babası **Ahmed-i İlhâmî** ile birlikte daha genç yaşlarında özgürlükçüler safında yer alan Lâhûtî, şiir ve edebiyat ile Kirmânşâh'ta tanıştı. Maddî durumunun iyi olmaması nedeniyle on altı yaşlarında edebî yeteneğini keşfeden aile dostlarından birinin maddî yardımlarıyla öğrenimini tamamlamak üzere Tahran'a giden Lâhûtî, bu tarihten iki yıl sonra heyecanlı ve ateşli dizelerden oluşan özgürlük temalı “Ey Rencber” adlı ilk şiirini yazdı. Uyanış dönemi düşünce hareketliliği ortamında özgürlükçü edebiyat akımının yoğun etkisinde kalarak kaleme almış olduğu bu şiiri Kalkûta'da **Hablu'l-Mefîn** adlı gazetede çıktı. Bu şiiriyle ün kazanmaya başlayan şairin, daha önce bir kasidesi de, **Terbiyet** adlı haftalık bir gazetede yayınlanmıştı. Şairlik hayatına şiirlerini süreli yayın organlarında yayınlayarak başlayan Lâhûtî, meşrutiyet döneminde, milliyetçiliğini ön plana çıkararak İngiliz aleyhtarî hareketler içerisinde sosyalist düşünce taraftarı bir kişilik olarak yer alıyordu. Bütün bu düşünceleri ve resmi ideolojiye cephe almış olması sonuçta egemen siyasî rejimle ters düşmesine yol açarak 1299 hş./1920 yılında idama mahkum edilmesine gerekçe olacaktır³.

Lâhûtî'nin hayatının ilk yıllarına ait bilgiler oldukça azdır. Öğrenimine nerede başladığı ve nasıl bir eğitimden geçtiği kesin olarak bilinmemektedir. Ancak küçük yaştan beri babasının da etkisiyle kendisini bilim ve edebiyata verdiği, iyi bir eğitim alarak önemli bir birikim kazandığı, döneminin önde gelen şairleri arasında yer aldığı bilinmektedir. “Lâhûtî” mahlası daha sonra-

ları din karşıtı duygular ve düşüncelerini açıkladığı dönemlerde kendisi için birtakım sıkıntılara da yol açmıştır⁴.

Lâhûtî, 1283 hş./1904 yılında tasavvuf konulu şiirlerinin yer aldığı diwanını yayınladı. Şiirlerinin yayınlanması üzerine bazı çevreler tarafından yoğun ilgi gören, 1284 hş./1905 yılında Tahran'da bir yandan da gece gazeteleri ve siyasî bildiriler dağıtan Lâhûtî, meşrutiyet devriminde özgürlük taraftarlarının saflarında yer aldı. İlk şiirlerinin yer aldığı yayın organları arasında **Îrân-i Nov** gazetesıyla, **Seyyid Ziyâuddîn-i Tabâtabâî** yönetimindeki **Şark** adlı dergi de yer almaktadır. Bu döneme ait şiirlerinden; Reşt'te bir süre özgürlükçüler safında istibdat taraftarlarıyla mücadelede bulunduğu da anlaşılmaktadır. 1287 hş./1908 yılında Reşt şehrinde istibdat yanlılarıyla savaşıyan şair, gösterdiği başarılarından dolayı "Sattarhân Nişanı"na layık görüldü. 1290 hş./1911 yılında bir grup özgürlükçüyle birlikte Kum'a sürgün edildiğinde Kum Jandarma Komutanının yaveri görevinde bulunmaktaydı. Yine bu dönemlerde mizah içerikli, sosyal eleştiri ve mücadele temalı şiirler de kaleme aldı⁵.

Daha sonraki yıllarda Tahran jandarma kuvvetlerine katılan Lâhûtî, dervişliğe eğilimli olmasına rağmen, devrimci ve meşrutiyetçi gruplarla birlikte devlet güçlerine karşı mücadeleler içerisinde yer aldı. O dönemlerde İran jandarmasının değişik birimlerinde gösterdiği üstün başarılarından dolayı kendisine Kum jandarma komutanlığı görevi de verildi. Siyasî mücadelelerde çok etkin rol oynayan Lâhûtî, 1293 hş./1914 yılında alt düzey komutanlarından birini işlediği bir suçtan dolayı hapse atırıp daha sonra da öldürtünce, hem devrimcilerin ve hem de diğer kesimlerin yoğun tepkisi ve itirazlarıyla karşı karşıya kaldı. Bu olaydan sonra yaşanan gerginlikler nedeniyle Lâhûtî yakalanarak hapse atıldı⁶.

Ancak Lâhûtî, bir yolunu bulup hapisten kaçarak Kirmânşâh yoluyla Irak topraklarından geçip Osmanlı Devleti'ne sığındı. İstanbul'da İranlılar okulunda ders vererek geçimini sağlayan, hayatının bu döneminde bazen sıkıntılar içerisinde de bulunan Lâhûtî'nin Türkiye'ye gidiş sebebi olarak İran'da idama mahkum edilmiş olması da söylenmektedir. Sebebi ne olursa olsun, Lâhûtî'nin Türkiye'ye gidişi hayatında çok önemli bir dönemeç ve kaderini etkileyen bir olay olmuştur. Çünkü o yıllarda Türkiye çeşitli gerekçelerle komşusu bulunan ülkelerin ve bunlar arasında da özellikle İranlı siyasî mültecilerin sığınak yeri haline gelmişti⁷.

"1914 yılında Hânkîn'e gittim. Halep ve Musul yoluyla İstanbul'a ulaştım. Şansım yaver gitmişti. Bilim adamları ve şairlere ilgi gösteren insanlar vardı İstanbul'da. Vatanımdan uzaklarda korktuğum gibi geçim sıkıntısına düşmedim. Yardımda bulunuldu bana. Hatta bu yardımla küçük bir kitapçı dükkanı bile açtım. İşlerim de iyi gitti. Azerî dilini bildiğimden, İstanbul Türkçe'sini kolaylıkla kısa sürede öğrendim. Çok geçmeden iyi bir çevre edindim. Altı yıl boyunca bu şekilde yaşadım. Divânımda yer alan gazellerin çoğunu burada yazdım. Ancak yine de buralarda tam verimli olarak çalışmadığım kanısındaydım ve daha yararlı işler yapmam gerektiği inancınday-

dım. İstanbul o zamanlar çeşitli ülkelerden yurtlarını terk edip gelen, her birinin başında ayrı bir sevda bulunan sığınmacıların merkezi durumundaydı.

Kitapçı dükkanım Türk, Arap, Fars ve Rus vatandaşı değişik çevrelerden insanların buluşma merkeziydi. Gerçek ve manevi eğitimimin de burada başladığını söylemezsem hakkı teslim etmiş olmam. Ben sosyalist adaletin eşliğini de bu şehirde öptüm. Bu şehirde Komünizme iman ettim.

*O zamanlar İstanbul'da yaşayan devrimci İranlılardan sadece birkaçı yüksek makamlarda görev yapmaktaydı. Bir zamanlar **Îrân-i Nûr** gazetesini yayınlayan **Muhammed Emîn-i Resûlzâde**, benim birtakım şiirlerime de söz konusu gazetesinin sayfalarında yer vermektedir. Birkaç kez sürgün edilmiş ve bizimle birlikte kalmıştı. Bir süre sonra da ben resmen komünist harekete katılmıştım⁸.*

Lâhûtî'nin bu dönemlerde kaleme aldığı bazı şiirleri:

• **Utan be avcı!**

*Utan be avcı, incitme yarı canımı!
Kır kolumu kanadımı, yakma ne olur yuvamı.
Boğazımda ipin, ayağımda zincirin,
Yap bir mertlik, izin ver açayım ağzımı.
Gül uğruna ne dikenler battı ki ayağıma,
Gezdiğin her yer kanlıdır bahçede, görürsün izimi.
Gül bağından uzaklarda yandım bu kafeste öldüm.
Seher yeli haber ver bahçivanıma acıklı halimi.
Kan kesildi gönlüm yalnızlıktan, yok bir sırdaşım ki
Yazsın dostlarıma hikayemi.
Zavallı ben inandım öleceğime o gün,
Ahhaplık kurduğunu gördüğümde çobanla kurdun*

İstanbul, Eylül 1918

• **İranlı kız**

*Kavuştu özgürlüğüne bütün dünya.
Geçti yüz bahar, perişansın sen henüz.
İlim, sanat sofrasından doyup kalktı halklar.
Bir lokma bu yemekten tatmadın sen henüz.
Dârulfununu bitirdi başkaları,
Elif'e Ba'ya, Ta'ya başlamadın sen henüz.
Batının kadınları hep görev başındalar,
Köle gibisin elinde doğulu erkeğin sen henüz.
Hem esirsin, hem kölesin sen elbette,
İnanmadın çünkü devrime sen henüz.*

İstanbul, Nisan 1918.

Lâhûtî, I. Dünya Savaşı'nın başladığı ve İran'ın kargaşa dolu günlerini de içine alan dönemde yaklaşık üç yıl Türkiye'de kalmış, iç karışıklardan da yararlanıp ülkelerine dönen İranlılarla birlikte İran'a dönmüştür. İran topraklarının önemli bir bölümü gibi Kirmânşâh da bu dönemlerde İngiliz, Alman ve Rus askerlerinin yoğun işgali altında bulunmakta, yabancı güçlerle yapılan savaşlar devam etmektedir. Lâhûtî, savaş günlerinde de boş durmaz. I. Dünya savaşının ilk iki yılı boyunca *Bîsutûn* gazetesini yayınlı⁹.

İstanbul'da ilk zamanlar birtakım sıkıntılar yaşayan şair, geçimini sağlamak amacıyla çaresiz kalınca bir süre İranlılara ait bir lokantada aşçılık yapmış, daha sonra yine İranlıların öğrenim gördüğü bir ilkokulda öğretmenliğe başlamıştır¹⁰.

Lâhûtî, itilaf devletlerinin yenilgiye uğraması, Kirmânşâh'ın da bombardıman edilmesiyle birlikte yeniden Türkiye'ye yerleşir ve orada "Ca'fer Hân Ez Fireng Ber Geşte" adlı piyesin yazarı **Hasan-i Mukaddem** (Ali-yi Novrûzî) ile tanışır. 1300 hş./1921 yılından itibaren Farsça-Fransızca olarak on beş günde bir çıkan *Pars* adlı edebî dergiyi yayınlı. İran'ın yetiştirdiği ünlü tiyatro yazarları arasında yer alan Hasan-i Mukaddem, aynı zamanda *Pars* dergisinin Fransızca bölümünün de danışmanıdır. İstanbul'da ikametî sırasında zor günler geçiren Lâhûtî, eşinden, dostundan ve vatanından ayrı kalışı nedeniyle şiirlerinde vatan özlemi temasını işler durur. Bu dönem, onun en güzel şiirlerini kaleme aldığı devrelerden biridir. Komünistlerle tanışarak onların arasına katılması da aynı seferinde gerçekleşir¹¹.

Lâhûtî, bir süre sonra yeniden İran'a döner ve daha önce bulunduğu yaverlik görevine getirilerek Tebriz'de jandarma güçlerine katılır. Azerbaycan özgürlük taraftarları Lâhûtî'nin emriyle Tebriz'de ayaklandıklarında, bizzat kendisi Azerbaycan valisini Jandarma komutanlığında tutuklar. Gelen destek kuvvetler jandarmayı bozguna uğrattınca, Lâhûtî soğuk ve karanlık bir kış gecesi kaçarak bu defa Rusya'ya sığınır. Dizelerinden anlaşıldığı kadarıyla bu kez yaklaşık bir ay süreyle Nahcivân'da kalmış, daha sonra Tiflis, oradan da Bâdkûbe'ye gitmiştir. Kader onun hep ülkesinden uzaklarda başka devletlere sınırlanarak yaşayacağını, ömrünün geriye kalan bölümünü bu ülkede geçireceğini yazmaktadır¹².

Çok hareketli düşünce dünyasında, idealist dünya görüşüyle birbirini izleyen değişimler ve macera dolu bir hayat geçiren Ebu'l-Kâsım-i Lâhûtî, meşrutiyet dönemi şairleri arasında özgün bir yere sahiptir. Bu dönem şairleri arasında sözüyle yetinmeyerek sosyal hedeflerini gerçekleştirme yolunda silah da kullanmış bir kişiliktir. Bir zamanlar din kisvesiyle sahneye çıkmış, ehl-i beytin menkıbelerini, başlarına gelen musibetleri dile getirdiği dizeler kaleme almış; bir süre, bir derviş gibi yaşamış olan Lâhûtî, siyasî arzularını ve sosyal hedeflerini gerçekleştirmek için jandarma kuvvetlerinde görev yaptığı dönemlerde darbe yapmış ve hayatının son perdesinde komünist hareketlere gönül bağlayarak Sovyetler Birliği'ne gitmiş, orada ateşli bir Stalin taraftarı olarak bütün varlığını ve şiirini Komünist Partisi'nin hedeflerini gerçekleştirme yolunda yaptığı çalışmalarda kullanmıştır. Hayatının fazla uzun sa-

yılmayacak bir dönemine, yaklaşık yirmi yılına sığdırdığı bu hızlı değişimler, şairin iç dünyasındaki yatışmak bilmeyen arzularını gösterdiği gibi o dönem İran'ında eski düşünceyle yeni tarzın amansız mücadelesini, modern dönemde bu ülkenin içerisinde bulunduğu kararsızlığı ve yenileşme isteklerini de gözler önüne sermektedir¹³.

Hayatının 1297-1304 hş./1918-1925 yılları arasındaki dönemini içine alan birinci devrede Lâhûtî, genç bir kasabalı, yaşadığı toplumun sıkıntılı ve problemlili kesimlerinin dertleriyle ilgilenen, vatan sevgisiyle dopdolu bir yürek sahibi; dizelerinde aşkı, sevgiyi öven, adalet ve eşitlik ilkelerini dilinden düşürmeyen, ülkesinde hep bu üstün insanî değerlerin egemenliğini düşleyen, kalemiyle ve diliyle bütün olumsuzluklarla, halk karşıtı gizli ya da açıktan faaliyet gösteren akımlarla mücadele etmiş bir kişiliktir. Kirmânşâh, Tahran, Bağdat ve İstanbul'da, daha sonraları Kafkasya ve Moskova'da bu mücadelelerini devam ettiren şair, **Rızâ Şâh**'ın İran'da egemen olmasıyla birlikte artık ülkesine dönme zamanının geldiğini düşünmüş, ancak olmayınca artık Sovyetler Birliği'nde sonuna kadar kalmaya karar vermiş, silahlı mücadelelerden uzak kalarak faaliyetlerini kalemiyle sürdürmekle yetinmiştir¹⁴.

Bu ilk dönemlerde Lâhûtî'nin şiirleri çoğunlukla gazel türündedir. Yeni bir tarzda, aşk, vatan ve halk sevgisi içerikli dizelerle doludur. Materyalizmle, özgün tanımlamasıyla irtica ve hurafelerle savaşa adar kendisini. Gazellerinde bunların yanı sıra; sermaye sahiplerine yöneltilmiş yerici ifadeler, işçileri birliği çağırma, partileşerek bir güç oluşturmalarına çağrıda bulunma, feodalite yanlıları ve zenginleri yerme, köylüleri ayaklanmaya, kader arkadaşları işçilerle birlikte olmaya teşvik, işçiler ve sessiz halk kesimlerinin haklarını koruma, kadınları bireysel ve toplumsal haklarını elde etmeye yöneltmeği amaçlayan ifadeler önemli ölçüde yer almaktadır¹⁵. Lâhûtî, gazellerinde aynı zamanda düşüncelerini dile getiren ifadelerini desteklemek amacıyla halk arasında yaygın atasözlerine de yer vermiştir¹⁶.

Bu dönemin ardından, yaklaşık beş-altı yıl süren bir geçiş süreci onun şiirinde değişim dönemi olarak bilinmektedir. Bu süre, şairin eski düşüncelerinin bir kısmından uzaklaştığı, bireysel kültürel özgün değerlerinin bazılarını terk ettiği dönemdir. Bu dönemin ilk devrelerinde de yine aynı çalışkanlığı, heyecanı ve derin arzularını hedefleyerek yaşamaktadır. Ancak ülkesindeki gelişmeler, bazı çevrelerin olumsuz tutumları onun umut kapılarını iyice kapatır. 1303 hş./1924 yılında Moskova'da kaleme aldığı gazelleriyle bu durumu dile getirir¹⁷:

- **Silin artık adımı**

*Dağılmış zihnim, yanmış ciğerim, şimdi kan ağlar gönlüm,
Bak elinden şu iki yüzlü dostların ne hale gelmişim.
Silin artık adımları bu defterden benim,
Çünkü artık ben bu diyardan gitmişim.
Sakin, sessiz melek gibiydim, bir insanın elinden,
Sabırsız, dayanıksız, huysuz bir hale geldim.*

NİMET YILDIRIM

*Günde bin kez arzuluyorum şimdi ölümü,
İki yüzlü insanlarla birlikte yaşıyorum diye.
Suçum şu benim bu kötülükler diyarında: Ben,
Hissediyor ve ayırıyorum iyi ile kötüyü.*

B-İkinci Devre (1300-1336 hş./1921-1957)

1300 hş./1921 yılında Sovyetler Birliği'ne gitmesiyle birlikte Lâhûfî'nin hem siyasî ve hem de edebî hayatının ikinci dönemi başlamaktadır. Bu ülkeye gittikten sonra bir süre silahını bir tarafa bırakarak normal bir vatandaş gibi Bakü'de yaşamaya devam etmiş olan şairin dizelerinden anlaşıldığı kadarıyla buradaki hayatının ilk dönemleri sıkıntılar içerisinde geçmiştir. Komünist Partisi üyesi olduktan sonra Tâcikistân'a, şubesi açılan bu partinin ideallerini Farsça olarak tebliğ sorumluluğu verilerek gönderilen ve orada uzun süre kalan Lâhûfî, bir süre öğretmenlik görevinde bulunduktan sonra bir dönem de Rus-Çin sınırında gerçekleştirilen askerî operasyonlara görevli olarak katılmıştır. Daha sonra Tâcikistân Bilimler Akademisi'nde göreve başlayan Lâhûfî, 1326 hş./1947 yılında aynı akademinin müdürlüğü görevine getirilmiş ve bir süre sonra da Tâcikistân Kültür Bakanlığı görevine atanmıştır. Kültür bakanlığı vazifesi sona erdikten sonra Tâcikistân'dan ayrılarak Moskova'ya yerleşen Lâhûfî, Moskova'da bulunduğu dönemlerde birkaç kez Kremlin'de Stalin'le görüşmüş ve onun yakın ilgisini kazanmıştır. Bizzat Stalin'in emriyle Rusya Yazarlar Birliği'nde önemli bir makama getirilmiş ve bir süre de bu görevi yürütmüştür. Ancak bir zaman sonra başbakanın hışmına uğramış, bir ara hayatından bile tehlikede olduğu korkulu bir dönem yaşamıştır¹⁸.

Sovyetler Birliği'ne gidişinden sonra ömrünün sonuna kadar Batı Avrupa'ya yaptığı bir seyahati hariç tutulursa bu ülkeden dışarı adım atmamış olan, burada çeşitli görevlerde devlet memuru olarak hizmette bulunan Lâhûfî, daha çok kültürel alanlarda çalışmalar yapmıştır. Önceleri Taşkent'te ve daha sonraki dönemlerde bir süre Tâcikistân'ın başkenti Duşanbe'de ve son zamanlarında da Moskova'da resmî görevlerde bulunan, bundan sonra artık bir daha İran'a dönmeyen Lâhûfî, Tâcikistân'da önceleri ilkökul öğretmenliği yapmış, Rusya Komünist Partisinin resmî bir üyesi olduktan sonra ilerlemesini adım adım sürdürmüştür¹⁹.

Lâhûfî, Rusya'da yaşadığı dönemlerde ayrıca yukarıda belirtilen alanlar dışında başka görevlerde de bulunmuştur. Bunlar arasında en önemlileri; Çin ve Rusya sınırlarında askeri operasyonlarda görevli memur olarak çalışması; 1314 hş./1935 yılında Paris'te düzenlenen "Faşizm ve Savaş Aleyhtarlığı" adlı kongreye Orta Asya özgürlükçülerinin resmî temsilcisi ve Tâcikistân Akademisi'nin bir üyesi sıfatıyla katılması; yine 1935 yılında Paris'te gerçekleştirilen VII. Uluslararası Komünizm Kongresi'ne temsilci olarak katılması ve bir süre Moskova'daki bazı üniversitelerin değişik fakülte-lerde Farsça ders vermesi sayılabilir²⁰.

Rusya'ya gidişinin ikinci yılında önemli şiirlerini içeren ilk şiir mecmuasını klasik Fars şiirinin önde gelen isimlerinden Hakânî-yi Şîrvânî'nin

(öl. 595/1195) “Harabehâ-yi Medâyin” adlı kasidesini andıran tarzda *Kermel* adıyla (1923), ikinci şiir kitabını ertesi yıl *Ruba'ıyyât* adıyla yayımlayan şairin her iki eseri de Farsça okuyup yazan çevreler ve özellikle de Tâcık halkı tarafından yoğun ilgiyle karşılanmıştır²¹. İlk şiirleri daha önce de belirtildiği gibi *Hablu'l-metîn ve İrân-i Nov* gibi dönemin ünlü gazetelerinde yayınlanan Lâhûti'nin son dönem şiirleri *Avâz-i Tâcık* gazetesinde yer almıştır. Lâhûti'nin şiirleri 1923-1960 yılları arasında 31 defa Farsça, 32 defa Rusça, 3 defa Özbekçe, 2 defa Ukrayna dilinde, birkaç kez de Ermenice, Uygurca, Kırgızca ve diğer dillerde basılmıştır²².

Lâhûti'nin şiirleri özellikle Tâcıkistân'da bulunduğu dönemlerde yöre halkı tarafından çok yoğun ilgi görmüş, o bölgelerde oldukça derin etki bırakmıştır. Lâhûti'nin şiirleri, bu ülkede bulunduğu dönemlerde başta *Berâyi Edebiyyât-i Sosyâlistî* adlı dergi olmak üzere Tâcık yayın organlarında sık sık yayınlanmıştır. Düşünceleri ve şiirleriyle Tâcık halkının gönlünü öylesine kazanmıştır ki, o, Tâcıkistân'ın kurucusu olarak kabul edilmektedir. Öyle ki, günümüzde bile Tâcıkistân'da önde gelen bir edebî şahsiyet ve heyecanlı bir devrimci olarak tanınmakta ve ölümünden birkaç onlu yıl geçmiş olmasına rağmen hala saygınlığını korumaktadır²³.

Ünü ve bıraktığı yoğun etkiden dolayı 1302 hş./1923 yılında başta Taşkent olmak üzere Özbekistân'ın çeşitli şehirlerinde Lâhûti adına törenler düzenlenmiş ve Taşkent'in önemli caddelerinden birine onun adı verilmiştir. Daha sonraki yıllarda atağa kalkan sosyalist düşünce hareketiyle birlikte Lâhûti'nin şiiri de bulunduğu ülkenin sınırlarını aşarak uluslararası bir nitelik kazanmış ve dünya edebiyatında kendine özgü yerini almıştır. Hem şiirleri, hem de hayatı ve düşünceleri hakkındaki yazılar ve araştırma konulu makaleler Asya ve Avrupa ülkelerinde yayınlanan eserlerde yer almaya başlamıştır²⁴.

II-LÂHÛTÎ'NİN SOSYAL VE SİYASÎ DÜŞÜNCELERİ

Lâhûti-yi Kirmânşâhî olarak da bilinen Ebu'l-Kâsım-i Lâhûti'nin adı, çağdaş İran tarihinde siyasî ve sosyal faaliyetleri, çok hareketli hayat macerasıyla bilinmektedir. Özgürlükçülüğü, egemen rejim karşısındaki isyanları, İstanbul'a gidişi, gazeteciliği, sonuçsuz kalan askerî faaliyetleri ve devrimci girişimleri, sonunda da bütün bunların çoğunda başarısız oluşu ve Rusya'ya zorunlu kaçışı ömrünün sonuna kadar orada yaşaması, dopdolmuş ve çok renkli macerasının en önemli kesitleridir²⁵.

Gençlik döneminin ilk yıllarından itibaren sosyal ve siyasî konulara yakın ilgi duyan Lâhûti, Farmasonluk eğilimleri bulunan babasının arkadaşlarıyla sık sık birlikte bulunmuş, insanî değerlere önem vermeleri nedeniyle çoğu zaman toplantılarına katılmış, eşitlik, kardeşlik ve özgürlük sloganlarına bir süre kapılmıştır. Ancak onlarla birlikteliği fazla sürmemiş bir süre sonra dinî ve tasavvufî konulara yönelmiştir. Çok heyecanlı ve devrimci görüşlere sahip olması nedeniyle bu harekete de ayak uyduramamış ve ayrılmak zorunda kalmıştır. Tasavvuf yolunu da denedikten sonra iç dünyası, düşünce ve idealleriyle uyum sağlayan siyasî hareketlere gönül bağlayan şair, solcu hare-

ketlerin bir üyesi olur olmaz kendisini silahlı mücadeleler içerisinde bulmuş ve bu yolda ilerledikçe daha katı solcu bir görüşe ve özgün bir düşünceye sahip olmuştur²⁶.

Osmanlı topraklarına geçerek bu devlete sığınmasından itibaren geçen sürede kaleme almış olduğu şiirler, mazmûn ve konuları açısından şairin modern çağın düşünce yapısı, siyasi ve sosyal değerlerinin oldukça yoğun etkisi altında kalmış olduğunu göstermektedir. İstibdat ile mücadeleye çağrı, vatan savunması, özgürlük düşüncelerini yerleştirme, kadın erkek eşitliği, kadınlara özgürlük verilmesi, kadının örtüsünü bir tarafa bırakarak sosyal hayatın her alanında etkili faaliyetlere katılması, onun bu döneme ait şiirlerinin önemli bir kısmının ana temalarını oluşturmaktadır. Bu dönemde yazdığı şiirlerinde daha çok Kafkasyalı ünlü şair **Mîrzâ Alî Ekber-i Sâbir** ve **Seyyid Eşrefuddîn-i Gilânî**'nin etkisinde kalmıştır. İstanbul'da kaldığı üç yıl süren ilk dönemde modern düşüncenin yoğun etkisinde kalmış olması, kendisine yeni ufuklar açmış, daha önce de belirtildiği gibi sosyalist düşüncelerle de bu dönemde tanışmıştır. Bu dönemden sonra kaleme almış olduğu şiirlerinde yeni konular ve mazmunlar göze çarpmaktadır. Şiir temaları arasında en belirgin olarak; toplumun alt kesimleri ve sessiz kitlelerini himaye, dinî tekelinde tutmaya çalışan çevrelerle mücadele gibi konular ilk sıralarda yer almaktadır. Bu konular onun İstanbul'daki ikinci dönemiyle daha ileri noktalara varmış, Marksist düşünce sistemine inanmaya başlamıştır. İkinci Türkiye devresini sona ermesiyle birlikte Tebriz'e döndükten sonra kaleme aldığı şiirlerinde Marksist düşünce kendisini çok daha açık bir şekilde göstermektedir²⁷.

İran'ı terk edip o dönemin tek sosyalist ülkesi olarak kabul edilen Sovyetler Birliği'ne geçtikten sonra Lâhûtî'nin Marksist eğilimi daha çok Stalinist bir renk almaya başlamıştır. Oraya yerleştikten sonraki iki-üç yıl içerisinde kaleme aldığı şiirlerinde din karşıtı manzûmeler ileri derecede kendisini göstermektedir. Ancak bu düşünceleri, Sovyetler Birliği'nin o dönemlerde orta Asya ülkelerinin halkları üzerinde uygulamaya koymuş olduğu yerli halkları dinlerinden ve öz kültürlerinden uzaklaştırma politikaları ve bu alandaki yoğun çalışmaların desteğiyle güç kazandığı gibi; bu hareketlerin etkilerini kaybetmesiyle birlikte önemli ölçüde azalmış ve daha sonraki eserlerinde yer almamıştır. Bu dönemlerde Lâhûtî'nin şiiri devletin söz konusu uygulamalarının paralelinde bir çizgi izlemiştir. Lâhûtî'nin Komünist Partisi'ne girmesiyle birlikte şiiri de o partinin programındaki ideallerinin hizmetinde yerini almıştır. Şiirlerinden de anlaşıldığı kadarıyla siyasî görüşleri ve idealleri ömrünün sonuna kadar asla değişmemiştir²⁸.

Lâhûtî'nin *Şerh-i Zindegânî-yi Men* adıyla kaleme aldığı hatıratının son sayfasında şairin dikkat çekici şu cümleleri yer almaktadır:

“Siz ey değerli okuyucular, kesinlikle dikkatinizi çekmiştir: Ben bu kitap boyunca bir kez dahi olsa bütün evreni ve insanı yaratan Allah'tan asla söz etmedim. Bu benim komünist sistemde yetişmiş ve o doğrultuda eğitim almış olmamdan kaynaklanmaktadır. Ancak gökyüzüne her başımı kaldırı-

şımda, bütün benliğimi kaplayan bir utançla hemen yere eğmişimdir. Çünkü bu hayat macerasının inişlerinde ve yokuşlarında bizler, yaşadığımız zaman ve bulunduğumuz ortamların gereği olarak bazen gerçekleri inkar etsek de, bu dünya ve içindekilerin sanatkar parmaklarından çıkmış olduğu ustayı inkar etmemeliyiz. Edemeyiz de... Ey büyük Allah, bütün belalardan beni kurtaran sensin... son arzumu ve son isteğimi de kabul et. Bir daha İran'ı görmeyi nasip et bana. Göreyim, toprağını öpeyim, kutsal eşliğinde can vereyim ²⁹.

Söz konusu eserin son cümlelerini şu iki beyit oluşturmaktadır:

*Karanlığında gecemin yetişir sabah bir gün.
Kaybolmuş sevgiliden gelir haber bir gün.
Kuyuya sarkıtığım o boş kova,
Kesilmiş değil ümitlerim, dolu gelir bir gün* ³⁰.

III-LÂHÛTÎ'NİN ŞİİRİ

Dizelerinden hareketle yapılan değerlendirmeler, Lâhûti'nin, şiirde birtakım yeniler ve önemli yenilikler ortaya koyan, birçok türden düşünce ve mazmunu şiirinde başkalarını etkileyecek güç ve tarzda işleme yeteneğine sahip kalemlerden bir şair olduğunu göstermektedir. Bu doğal gücü ve ifade güzelliği, on yedi yaşlarında yazılan ve *Terbiyet* dergisinde yayınlanan şiirlerinden, son dönemlerinde kaleme almış olduğu kasîde, gazel, mesnevi ve yeni tarzda söylenmiş olgunluk dönemi şiirlerine kadar bütün dizelerinde görülmektedir. Hemen her konuyu şiirsel kalıplara dökerek ifade etme edebî cesareti, yabancı dillerden çok sayıda siyasî, sosyal birçok kelime ve teknik terimin şiirine girmesine yol açmıştır³¹.

Divanında yer alan İran'dan ayrılmadan önceki dönemlerinde kaleme alınmış tevâhidîye türü manzumeleri, Peygamber'in menkıbelerini içeren, İmam Ali'yi öven dizeler, İmam Hüseyin ve diğer din büyüklerini konu alan şiirleri, bunların dışında kalan din ve tasavvuf içerikli etkileyici dizeleri, daha sonraki dönemlerde yazdığı şiirleriyle karşılaştırıldığında, aynı kişinin düşünce dünyasındaki derin değişimi ve farklılaşımın boyutlarını açıkça göstermektedir³².

Meşrutiyet döneminde çağın siyasî ve sosyal gelişmelerinin de yoğun etkisinde kalınarak millî duygular, vatan sevgisi, milliyetçilik gibi konular hemen bütün şiir kalıplarında ana tema olarak yer almıştır. Bu amaçla en çok kullanılan şiir kalıbı gazel olmuştur. **Ârif-i Kazvîni**, **Ferruhî-yi Yezdi** ve **Ebu'l-Kâsım-i Lâhûti** gibi dönemin önde gelen şairleri bu türde oldukça anlam yüklü önemli gazeller kaleme almışlardır. Özellikle Ârif-i Kazvîni'nin divanında bu tür şiirler daha fazladır³³.

Lâhûti'nin şiirlerindeki en heyecanlı dizeler vatan özlemi ve vatan sevgisi konulu şiirleridir. O, yıllarca ülkesinden uzaklarda kalması ve ateşli bir komünist olmasına rağmen ülkesini ve insanlarını asla aklından çıkarmamış, İranlı oluşuyla hep övünmüştür. İstanbul'da bulunduğu yıllarda diğer

İranlıların ülkelerine dönmeleri anında kendisinin böyle bir imkandan yoksun olması şaire şu dizeleri söyletmektedir:

• **Sıla**

*Bağladı yüklerini yoldaşlar, sevgiliye, silaya doğru,
Bir ben kaldım, ben uzaklarda yardan, vatandan.
Alevlerinde yanmaktayım hicranın, derler ki dostlar:
Kervandan geriye kalmaz bir avuç kordan başka şey.
Ey gönül ve can taşıyan kervan,
Ne güzel gidiyorsun git, Allah korusun seni!
Tut vatanın yolunu, bu garip yerin çünkü,
Uymaz sana suyu, havası, toprağı
Hatırlayın beni, yuvasını kaybetmiş
Hatırlayın beni, gönlü kan ağlayanı, yaralıyı³⁴*

• **Sevgilim Benim**

*Duy uzaktan sesimi, sevgilim benim
Gözümden daha değerli, canımdan tatlı benim
İlk ilham kaynağım, son andım benim
Yaşlı ülkem, ama şanlı şerefli yaşlum benim
Tabiatım, tarihim, imanım, İran'ım benim.*

*Ayrı düşmüşüm senden, evladınım senin
Ruhum bağlı ama şefkatle ve sevdanla senin
Her zaman sanki gönül çelen kucağındayım senin
Tutkunuyum eşi benzeri olmayan geçmişinin senin
Kölenim, aşığınım, özleminle yaşamaktayım senin*

Bu dizeler, bir yüreğin, yirmi iki yıl vatanından uzaklarda kalıp yabancı topraklarda gurbet acılarına ve bin bir türlü sıkıntıya katlandıktan sonra vatani hatırına iç derinliklerinden dizelerine aktardığı bağlılık ve seveda ifadeleri, otuz altı yıl ülkesine kavuşma özlemiyle yanıp tutuşan ve bu arzusuna kavuşmadan gurbette ölen bir şairin duygularıdır³⁵.

Lâhûtî, Fars şiirine realizmi getiren şairler arasında yer almaktadır. Bu durumda ünlü Kafkas şairi **Sâbir** ve diğer Türk şairlerinin önemli etkisi olmuştur. Kadın hakları ve kadın erkek eşitliği konusunda da şiirler yazmış bu haklara karşı olanlarla mücadele etmiştir.³⁶ Şiirleri bütün yönleriyle hayatının göstergesi olan Lâhûtî'nin şiirindeki diğer ana temalar gibi, milliyetçilik konusundaki bakış açıları ve bu konudaki düşünceleri de, dünya görüşü ve ideolojisindeki değişime paralel olarak farklı boyutlar kazanmıştır. İran'dan uzaklarda yabancı topraklarda bulunması, kendisini bulunduğu bu topraklara bağlayan duygusal düşünceleri onun değişimini hızlandırmakla kalmamış, aynı zamanda millet ve vatan duygularını başka taraflara da çekip götürmüştür. Bu yüzden şairin milliyetçilik ve vatan sevgisi duygularını da, düşünce dünyası ve siyasî hayatının iki ayrı dönemi gibi birbirinden ayrı olarak incelemek gerekir. Onun gizli duyguları, kalbinden geçenler değil de millî duyguları konu-

sundaki şiiri esas alınacak olunursa, bu konuda da hayatının birbirinden tamamıyla farklı iki dönemi olduğu, iki ayrı Lâhûtî'nin varlığı açıkça görülmektedir³⁷.

Lâhûtî'nin şiiri, onun fırtınalı ve bir yerde karar bulmamış hayatının en önemli göstergeleridir. Bu yüzden onun hayatı, edebî kişiliği ve düşünceleri hakkında biyografi kitaplarına ve edebiyat tarihlerine fazla ihtiyaç olmadan da şiirlerinden hareketle daha gerçekçi ipuçları ve bilgiler edinilebilir. Lâhûtî'nin şiirini ayrı ayrı dönemlerde gösterdiği birbirinden farklı özelliklerinden dolayı hayatında yapıldığı gibi genel olarak iki ayrı devreye ayırmak mümkündür. Birinci devresinde kaleme almış olduğu şiirleri; daha çok aşk gazelleri, siyasî içerikli ve vatan sevgisi, milliyetçilik gibi duyguları ön plana çıkarırken, ikinci devresindeki şiirleri tamamıyla sosyal içerikli ve devrimci şiirler olarak görülmektedir. Lâhûtî'nin en önemli özelliklerinden biri, Fars edebiyatında tebliğci şiir tarzının kurucusu olması, bir diğer önemli ayrıcalığı da Fars edebiyatı tarihinde ilk komünist şair olmasıdır. Çağdaş şairlerin önemli bir kısmının başını çektiği eski şiir ve modern şiir tarzları arasındaki mücadeleler konusunda tarafsız kalan Lâhûtî, şiir tarzları ve kalıplarına değil, bizzat şiirin konusuna ve içeriğine önem vermiş, bazen klasik kalıplar ve tarzlarında şiirlerini kaleme alırken, zaman zaman da yeni şiir türünde eser vermiştir³⁸.

Lâhûtî'nin divanı sade ve akıcı bir dilde kaleme alınmış kıta, gazel, tasnif, terâne gibi türlerde şiirlerden oluşmaktadır. Duygu ve düşüncelerini değişik şiir kalıplarında dizelerine aktaran Lâhûtî, aruzun hemen bütün vezinlerini kullanmıştır. "Şi'r-i Sepîd" olarak bilinen tarzda da şiirler kaleme alan şair, hem aruz vezninde hem hece vezninde şiir yazmıştır. Sosyal şiirlerinin ana teması daha çok kahramanlık duygularını dile getiren dizelerden oluşurken zengin tasvirlerle ve teşbihlere oldukça az yer verilmiştir. Başta Rus klasikleri olmak üzere ünlü isimlerden yaptığı çeviriler de önemli çalışmaları arasında yer almaktadır. Tâcîkistân millî marşının yazarı olan Lâhûtî, aynı zamanda Sovyetler Birliği millî marşını da Tâcîk diline çevirmiştir³⁹.

Şiiri, bir bütün olarak değerlendirildiğinde Lâhûtî'nin maddeci ve Marksist bir şair olarak şiirini işçi sınıfının arzuları ve ideallerini, gerçekleştirmeye yolunda bir kalem olarak kullandığı görülecektir. Hiç bir zaman şiiri ve şairliği bir sanat ya da meslek olarak düşünmemiş olan Lâhûtî, bu alana gönülünü fazla da bağlamamıştır. O, sadece günlerini siyasî ve sosyal birtakım faaliyetlerde geçirirken şiirini de bu yolda kendisine bir yardımcı ve bir araç olarak kullanmıştır⁴⁰.

Son dönemlerinde yazdığı şiirleri daha çok sosyalist toplum kurumlarını destekleme, dünya milletlerinin kardeşliği, bu kardeşlik yolundaki mücadeleleri konu alır. Hitler'in Rusya'ya saldırısıyla birlikte Lâhûtî'nin şiiri, anti-faşist bir yapıya bürünmeye başlamaktadır. Bu dönemde kaleme almış olduğu şiirlerinde şair insanları fedakarlığa, sıkıntılara katlanarak değerlerini korumaya çağırmakta, onların millî duygularını harekete geçirmeği amaçlamaktadır⁴¹.

Gençliğinde yazdığı şiirleri daha sonraki dönemlerde özellikle de askerî faaliyetlerle yoğun olarak ilgilendiği dönemlerde kaleme almış olduğu şiirlerinden daha yüksek değerli şiirlerdir. Bu durumun sebepleri arasında Lâhûti'nin ilgisinin şiirden askerî alana yönelmesi, estetik anlayışının değişmesi; klasik şiir tarzından uzaklaşıp kitlelere ulaşma amacı taşıyan gazete tarzına eğilmesi ve bütün gayretini bu yolda sarf etmesi sayılabilir. Bu durumu 1300 hş./1921 yılına kadar birlikte yaşadıkları Nusret isimli hanımı tarafından da onaylanmaktadır⁴².

Faaliyetlerinin son derece yoğunluğu sebebiyle ailesiyle oldukça az ilgilenme imkanı bulan birinin edebiyat ve şiirle yakından ilgilenmesi de söz konusu dönemlerde elbette çok zordu. Lâhûti'nin en önemli ve edebî açıdan en değerli şiirleri, Türkiye'de her şeyiyle edebiyatta yoğunlaştığı dönemlerde kaleme almış olduğu dizeleridir. Diğer taraftan İran'da yeni tarzda ilk şiiri 1288 hş./1909 yılında Lâhûti'nin kaleme almış olduğu konusunda bir şüphe bulunmamaktadır⁴³.

• **Ahde vefa**

*At ve alaf'tan, ağaç yaprağı yemekten,
Azmiyle, iradesiyle o millet kurtulunca,
Ayakta, bir mezar başında özgür bir kadın,
Gözleri gözyaşıyla, eteği ekmekle dolu.*

*Dikip gözlerini bir zaman mezarın başına,
Sessiz, hareketsiz, çelikten bir heykel gibi,
Döktü sonra eteğinden o özgür kadın,
Ekmekleri başına mezarın ve aslan gibi kükreyerek:*

*Siperinde bedenini çırpındığında,
Sanmayasın ki vefasızım ben,
Evlât! Yemin senin canına, çok çalıştım, çabaladım.
Şahittir ruhun senin, yoktu kokusu bile ekmeğin.*

*Yaralıydın! Açtın! çekip gittin dünyadan.
Söz verdim sana ben, geçerse ekmek elime,
İlk önce aziz kabrine senin uğrayacağım.
Kalk! Ekmek vereceğim, sana can sunacağım.*

*Telaşlanma, kazandık zaferi yavrucuğum!
İşte sana müjdesi hem özgürlüğün hem ekmeğin.
Ve o yediğin helal süt memelerimden,
Ücretin senin. Can verdin, dönmedin ya sözünden.*

Tahran 1288 hş./1909

Yukarıdaki şiir, 1288 hş./1909 yılında Lâhûti'nin Tahran'da bulunduğu dönemlerde yazılmıştır. Kâçâr şahı Muhammed Ali'nin meşrutiyetçileri Tebriz'de kuşatma altında tuttuğu, bu gerekçeyle halkın kıtlık ve geçim sıkın-

tısıyla, açıklıkla yüz yüze bulunduğu, daha sonra da halkın zafer kazanarak bu sıkıntılardan kurtuluşa erdiği bir zamanda şairin duygularını ve sosyal gelişmelerin etkisinde kalışını göstermektedir⁴⁴.

Lâhûtî'nin modern anlamdaki ikinci şiiri, "Vatana Dönüş" adını taşımaktadır. "Omr-i Gul" adlı bu kategorideki üçüncü şiirini Şems-i Kesmâî'nin oğlunun isyancılar tarafından öldürülmesi üzerine yazmıştır. Bu üç şiiri dışında Lâhûtî'nin elbette yeni tarzda söylemiş olduğu şiirleri bulunmaktadır. Ancak bunlar ya yayınlanmamış ya da tarihleri kaydedilmemiş olduğu için diğer şiirleri arasına da karışmış olabilir⁴⁵.

• **Vatana Dönüş**

*Yaşlandım yuva üzüntüsüyle.
Bir tek isimdir varlığımdan geriye kalan.
Öldüm üzüntüden. Ne günlerdir bunlar?
Usandım ben bu hayattan.*

*Kolum kanadım yoksa da,
Çimenlere doğru uçamasam da,
Değil mi ki Peñçem, gagam, göğsüm ve başım var,
Sürüne sürüne giderim bahçeye kadar.*

*Uzaktan göründü çimen gözüme.
Güç geldi dizime ve belime.
Islak gözlerim gördü bir yuva.
Yanıp kavruldu ciğerim vardığımda.
Baktım bu yuva değil, tuzakmış.
Ah...
Yine esir düştüm ben!*

Hânkîn/Nisan 1915

Lâhûtî, 1300 hş./1921 yılında Rıza Hân'a karşı başlayan ayaklanmanın başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Rusya'ya kaçır ve burada yaşadığı yıllarda Nîmâ tarzında ilk şiirlerini kaleme alır. Lâhûtî'nin bu yeni tarzdaki ilk şiiri, 1302 hş./1923 yılında Moskova'da **Victor Hugo**'nun bir şiirinin Farsça çevirisidir. Bu tür şiirlerinden ikincisi de 1303 hş./1924 tarihinde yine Moskova'da kaleme almış olduğu "Vahdet ve Teşkilât" adlı şiiridir⁴⁶.

Lâhûtî'nin hece vezninde söylediği ilk şiir, 1304 hş./1925 yılında yazdığı ve son kısımlarında Lenin, Rusya ve komünizm'i hararetle öven dizeler içeren "Surûd-i Dihkân: Köylünün marşı" adlı şiiridir.

• **Köylünün Marşı**

*Bir köylü çocuğuydum ben,
Tâcîkîstân kışlaklarında.
Bir tarlamız vardı ekerdik onu.
Ekmeğimizi ondan kazanırdık biz.*

NİMET YILDIRIM

*Hatırlıyorum şimdi o kışlakta,
Bir zamanlar bahçıvanlık yapardık.
Bir kız kardeşim, ben, annem ve babam
Nasıl da yaşıyorduk.*

*Hatırlıyorum, açtık
Üzerimizde gömleğimiz de yoktu
Yaşlı bir göz, bir de baş ağrısından başka
Hiçbir şeyimiz bizim yoktu...⁴⁷*

Lâhûtî, yetmiş yıl süren ömrü boyunca elli kadar yeni şiir yazmıştır.
Bunlardan yaklaşık on tanesi Nîmâ tarzındadır.

• Vefalı

*Gece oldu, çöktü karanlık ay yüzlüm gelmedi.
Yoluma aydınlık saçan gelmedi.
İnlemek istedim ama yapamadım,
Gönlümden dilime ahım gelmedi.*

*Yorgunum, kırgınım, sıkıntılıyım ama,
Ondan uzaklarda ölmeği istemiyorum.
Değilim avın senin, uzaklaş benden ecel!
Yar deyip ben güç kazanıyorum.*

*O gelmezse ben giderim.
Huzuruna kimin istersen giderim.
Feleklere uçar, gezegen olurum.
Denizlere dalar, balık olurum.*

*Bulurum, şüphem yok onu bulurum.
Azizim, canım, ay yüzlüm derim:
Öldürecekse öldür beni önünde,
Artık ayrılıkla çektirme azap bana ⁴⁸*

• Yok benim gibi gamlısı

*Korkarım serbest bırakmaz beni kafesten avcım,
Unutturuncaya dek bahçenin yolunu.
Yeter kaldım kafeste, unuttum gülün rengini,
Aşkıyla doğdum onun bu dünya annesinden.
Geçirdimse de bir iyi gün hatırlamıyorum ki!
Sanki birden yuvadan tuzağa düşüverdim ben.
Salarım ateşleri sarayına ahımdan avcının,
Bırakmazsa bu esaret zindanından özgür beni.
Kaç kez tuttu yakamdan ecelin o elleri
Bırakmadım yine de eteklerini ellerimden aşkının*

*Artık rakiplerin yanında zulümdür benden şikayetini
Sorgusuz sualsiz her dediğini verdim ya ben
Dolsa da sıkıntısı bir dünyanın gönlüme Lâhûtî
Yok benim gibi gamlısı ya bu benim mutluluğum* ⁴⁹

• **Senden uzaklarda**

*Uzaklarda senden ateşiyle tenimin elbise yandı
Gittim, yazayım bu haberi dedim, kalem yandı
Kalem yaptım parmağımı ve gönül sayfasına
İşledim adını, ah mektup yandı.* ⁵⁰

• **Sensiz**

*Haberin var mı bir ateş yaktım gamundan sensiz
Alevledim bütün varlığımı o ateşle sensiz
Binlerce ay yüzlü gördüm ben her şehirde ancak
Yemin gözlerine senin, kapadım hepsine gözlerimi sensiz
Dolu göz yaşlarıyla, ciğer parçalarıyla her zaman eteğim
Nice ey ay yüzlü yakut, mücevher biriktirdim sensiz
Sayısız müşteriler ve bol sermayeleri, ama ben
Satmadım hayalinden başka hiçbir şeye kendimi sensiz
Öldürdüler beni de, söylemedim sırlarımı yad ellere
Ah bir değer versen, bak nasıl öğrendim senden vefayı sensiz
Anlattım sevgini, şefkatini Lâhûtî'ye senin
Diktim böylece yaralarını gönlümün sensiz.* ⁵¹

ESERLERİ

1- *Le'âli-yi Lâhûtî*, İstanbul ts. (Şairin kıtaları ve rubailerini içermektedir.)

2- *Çekâme*, İstanbul 1327 hk.

3- *Îrânnâme*, İstanbul 1328 hk.

4- *Kermel* (Hâkânî-yi Şîrvânî'nin *Harâbehâ-yi Medâyin* adlı eserini örnek alarak kaleme almış olduğu kasidesi) Moskova 1923.

5- *Ruba 'iyyât*, Moskova 1924.

6- *Hezâr Mısra'*, Moskova 1935.

7- *Ceng-i Ademîzâd Bâ Dîv*, Moskova 1946

9- *Dîvân*, Moskova 1946.

Lâhûtî'nin bütün şiirlerini içeren şekliyle, hayatı ve düşüncelerine yer veren bir önsözle birlikte **Ahmed-i Beşîrî** tarafından 1358 hş./1979 yılında Tahran'da yayınlanan *Dîvân*'ı defalarca Tahran'da ve Moskova'da basılmış, Türkmenistan'da da *Edebiyyât-i Sorh* adıyla yayınlanmıştır.

¹ İshâk, Muhammed, *Sohenverân-i Nâmî-yi Îrân*, Tahran 1363 hş., II, 397-398; Sâpânlû, Muhammed Alî, *Şehr-i Şi'r-i Lâhûtî*, Tahran 1376 hş., s. 10; Sadrî Niyâ, Bâkır, "Mefhûm-i Milliyet Der Şi'r-i Ebu'l-Kâsım-i Lâhûtî", *Îrânşınâht*, II/2 (Tahran 1996), s. 187.

² Bahâr, Melikuşşuarâ, *Târih-i Ahzâb-i Siyâsi-yi Îrân*, Tahran 1357 hş., I, 169; Rypka, Jan, *History of Iranian Literature*, Dordrecht 1968, s. 564; Fereciyan, Murtazâ-Bârfurûş, Muhammed Bâkır-i Necefzâde, *Tanzserâyân-i Îrân Ez Meşrûtiyet Tâ İnkilâb*, Tahran 1370 hş., II, 611; Lengrûdî, Şems, *Târih-i Tahlilî-yi Şi'r-i Nov*, Tahran 1370 hş., I, 56; Burka'î, Seyyid Muhammed Bâkır, *Sohenverân-i Nâmî-yi Mu'âsir-i Îrân*, V, 3113; Şekîbâ, Pervîn, *Şi'r-i Fârsî Ez Âğâz Tâ İmrûz*, Tahran 1373 hş., s. 257; Kedkenî, Muhammed Rızâ Şefî'î, "Ez İnkilâb Tâ İnkilâb", *Âjend, Ya'kûb, Edebiyyât-i Novîn-i Îrân*, Tahran 1363 hş., s. 342; Yâhakkî, Muhammed Ca'fer, *Çun Sebû-yi Teşne*, Tahran 1374 hş., s. 72; Dânişnâme, "Lâhûtî", *Dânişnâme-yi Edebî Fârsî (Âsyâ-yi Merkezî)*, Tahran 1375 hş., I, 746; Sâpânlû, *Şehr-i Şi'r-i Lâhûtî*, s. 5.

³ Bahâr, *Târih-i Ahzâb-i Siyâsî*, I, 169; Rypka, *History of Iranian Literature*, s. 564; Burka'î, *Sohenverân-i Nâmî*, V, 3113; Aryenpûr, Yahyâ, *Ez Nimâ Tâ Rûzgâr-i Mâ*, Tahran 1374 hş., s. 492; Aryenpûr, Yahyâ, *Ez Sabâ Tâ Nimâ*, Tahran 1350 hş., II, 168-169; *Tanzserâyân-i Îrân*, II, 611; Âjend, *Edebiyyât-i Novîn-i Îrân*, s. 43; Şekîbâ, *Şi'r-i Fârsî Ez Âğâz Tâ İmrûz*, s. 257; *Dânişnâme*, I, 746; Yâhakkî, *Çun Sebû-yi Teşne*, 72; Sâpânlû, *Şehr-i Şi'r-i Lâhûtî*, s. 5-6; Sadrî Niyâ, *Îrânşınâht*, II/2, s. 188.

⁴ Lâhûtî, Ebu'l-Kâsım, *Şerh-i Zindegânî-yi Men*, ys. ts., s. 4; Muhammedî, Hasan Alî, *Ez Bahâr Tâ Şehriyâr*, s. 246.

⁵ Aryenpûr, *Ez Nimâ Tâ Rûzgâr-i Mâ*, s. 492; *Tanzserâyân-i Îrân*, II, 611-612; Lengrûdî, *Târih-i Tahlilî-yi Şi'r-i Nov*, I, 56; Sadrî Niyâ, *Îrânşınâht*, II/2, s. 189; Yâhakkî, *Çun Sebû-yi Teşne*, s. 72; Sâpânlû, *Şehr-i Şi'r-i Lâhûtî*, s. 6-8; *Dânişnâme*, I, 746.

⁶ Bahâr, *Târih-i Ahzâb-i Siyâsî*, I, 170, 285; Burka'î, *Sohenverân-i Nâmî*, V, 3113; Lengrûdî, *Târih-i Tahlilî-yi Şi'r-i Nov*, I, 56-57; *Dânişnâme*, I, 746; Sâpânlû, *Şehr-i Şi'r-i Lâhûtî*, s. 6.

⁷ Bahâr, *Târih-i Ahzâb-i Siyâsî*, I, 170; Sâpânlû, *Şehr-i Şi'r-i Lâhûtî*, s. 8; Lâhûtî, *Şerh-i Zindegânî-yi Men*, s. 11.

⁸ Lâhûtî, *Şerh-i Zindegânî-yi Men*, s. 10-13.

⁹ Bahâr, *Târih-i Ahzâb-i Siyâsî*, I, 173; Lengrûdî, *Târih-i Tahlilî-yi Şi'r-i Nov*, I, 57; Şekîbâ, *Şi'r-i Fârsî Ez Âğâz Tâ İmrûz*, s. 258; Sadrî Niyâ, *Îrânşınâht*, II/2, s. 190; Yâhakkî, *Çun Sebû-yi Teşne*, s. 72.

¹⁰ İshâk, Muhammed, *Sohenverân-i Nâmî-yi Îrân*, II, 397.

¹¹ Bahâr, *Târih-i Ahzâb-i Siyâsî*, I, 173; Rypka, *History of Iranian Literature*, s. 564; Lengrûdî, *Târih-i Tahlilî-yi Şi'r-i Nov*, I, 57-58; Âjend, *Edebiyyât-i Novîn-i Îrân*, s. 43; Sâpânlû, *Şehr-i Şi'r-i Lâhûtî*, s. 8.

¹² Aryenpûr, *Ez Nimâ Tâ Rûzgâr-i Mâ*, s. 493; Lengrûdî, *Târih-i Tahlilî-yi Şi'r-i Nov*, I, 57-58; Şekîbâ, *Şi'r-i Fârsî Ez Âğâz Tâ İmrûz*, s. 258; *Dânişnâme*, I, 746; Sadrî Niyâ, *Îrânşınâht*, II/2, s. 190-191; Sâpânlû, *Şehr-i Şi'r-i Lâhûtî*, s. 8-9.

¹³ Sadrî Niyâ, Bâkır, *Îrânşınâht*, II/2, s. 185-186.

¹⁴ Sâpânlû, *Şehr-i Şi'r-i Lâhûtî*, s. 10.

¹⁵ Yûsuffî, Gulâmhuseyn, *Çeşme-yi Rûşen*, Tahran 1373 hş., s. 470; Sâpânlû, *Şehr-i Şi'r-i Lâhûtî*, s. 11.

¹⁶ Feşâyî, Mansûr Restigâr, *Envâ'-i Şi'r-i Fârsî*, Tahran 1373 hş., s. 617.

¹⁷ Sâpânlû, *Şehr-i Şi'r-i Lâhûtî*, s. 11-12.

¹⁸ Sadrî Niyâ, *Îrânşınâht*, II/2, s. 192-193; Sâpânlû, *Şehr-i Şi'r-i Lâhûtî*, s. 9.

¹⁹ Aryenpûr, *Ez Nimâ Tâ Rûzgâr-i Mâ*, s. 493.

- ²⁰ Lengrûdî, *Târih-i Tahlilî-yi Şi'r-i Nov*, I, 58-59.
- ²¹ Aryenpûr, *Ez Nimâ Tâ Rûzgâr-i Mâ*, s. 493.
- ²² Rypka, *History of Iranian Literature*, s. 565; Yâhakkî, *Çun Sebû-yi Teşne*, 73.
- ²³ Aryenpûr, *Ez Nimâ Tâ Rûzgâr-i Mâ*, s. 492; Yâhakkî, *Çun Sebû-yi Teşne*, 73; *Dânişnâme*, I, 746.
- ²⁴ Aryenpûr, *Ez Nimâ Tâ Rûzgâr-i Mâ*, s. 493-494.
- ²⁵ Yûsuffî, *Çeşme-yi Rûşen*, s. 469.
- ²⁶ Sadrî Niyâ, *Îrânşinâht*, II/2, s. 195-196.
- ²⁷ Aryenpûr, *Ez Nimâ Tâ Rûzgâr-i Mâ*, s. 496; Şekîbâ, *Şi'r-i Fârsî Ez Âğâz Tâ İmrûz*, s. 257-258; Sadrî Niyâ, *Îrânşinâht*, II/2 (1996), s. 196-197.
- ²⁸ Sadrî Niyâ, Bâkır, "Mefhûm-i Milliyet Der Şi'r-i Ebu'l-Kâsım-i Lâhûtî", *Îrânşinâht*, II/2 (1996) s. 197-198;
- ²⁹ Lâhûtî, *Şerh-i Zindegâni-yi Men*, s. 271-272.
- ³⁰ Lâhûtî, *Şerh-i Zindegâni-yi Men*, s. 272.
- ³¹ Yûsuffî, *Çeşme-yi Rûşen*, s. 469.
- ³² Yûsuffî, *Çeşme-yi Rûşen*, s. 471.
- ³³ Şemisâ, Sîrûs, *Seyr-i Gâzel Der Şi'r-i Fârsî*, Tahran 1370 hş., s. 204.
- ³⁴ Şekîbâ, *Şi'r-i Fârsî Ez Âğâz Tâ İmrûz*, s. 260.
- ³⁵ Yûsuffî, *Çeşme-yi Rûşen*, s. 468-469.
- ³⁶ Kanar, Mehmet, *Çağdaş İnan Edebiyatı*, İstanbul 1999, s. 236-237.
- ³⁷ Sadrî Niyâ, *Îrânşinâht*, II/2, s. 198-199.
- ³⁸ Âjend, *Edebiyyât-i Novîn-i İrân*, s. 44; *Dânişnâme*, I, 746; Sâpânî, *Şehr-i Şi'r-i Lâhûtî*, s. 5.
- ³⁹ Rypka, *History of Iranian Literature*, s. 566; *Dânişnâme*, I, 746.
- ⁴⁰ Yâhakkî, *Çun Sebû-yi Teşne*, 73.
- ⁴¹ Aryenpûr, *Ez Nimâ Tâ Rûzgâr-i Mâ*, s. 497-498.
- ⁴² Lengrûdî, *Târih-i Tahlilî-yi Şi'r-i Nov*, I, 63-64.
- ⁴³ Lengrûdî, *Târih-i Tahlilî-yi Şi'r-i Nov*, I, 64-65.
- ⁴⁴ Lengrûdî, *Târih-i Tahlilî-yi Şi'r-i Nov*, I, 66; Zâkir Huseyn, Abdurrahîm, *Edebiyyât-i Siyâsi-yi İnan Der 'Asr-i Meşrûtiyyet*, Tahran 1377 hş., I, 200.
- ⁴⁵ Lengrûdî, *Târih-i Tahlilî-yi Şi'r-i Nov*, I, 65-67.
- ⁴⁶ Lengrûdî, *Târih-i Tahlilî-yi Şi'r-i Nov*, I, 69-70; Yâhakkî, *Çun Sebû-yi Teşne*, 73.
- ⁴⁷ Lengrûdî, *Târih-i Tahlilî-yi Şi'r-i Nov*, I, 74.
- ⁴⁸ Lengrûdî, *Târih-i Tahlilî-yi Şi'r-i Nov*, I, 80.
- ⁴⁹ Hakikat, Abdurrefî, *Nigîn-i Sohen*, Tahran 1363 hş., I, 434.
- ⁵⁰ Hakikat, Abdurrefî, *Nigîn-i Sohen*, Tahran 1370 hş., VII, 239.
- ⁵¹ Hakikat, Abdurrefî, *Nigîn-i Sohen*, Tahran 1363 hş., I, 76.

N.M. RAŞİD; BAŞKALDIRI VE HÜSRANIN ŞAİRİ

Celal Soydan*

Özet: Pakistanlı şair Raşid'in Batı yayılcılığına ve geleneksel değer yargılarına başkaldırısı şiirinin en belirgin konusudur. Batının etkisiyle ortaya çıkan bireysel ve toplumsal çöküşü konu edinen önemli şairlerden olan Raşid'in şiirinde insani değerler ağırlıkla ele alınır. Keza Doğu uluslarını Batı yayılcılığına karşı uyarmakta ve ondan kurtulma yolunda harekete geçirmek istemektedir.

Anahtar Kelimeler: Raşid, Başkaldırı, Batı Yayılcılığı, Geleneksel Değer Yargıları

N.M. Rashed: Poet of

Summary: N.M. Rashed is one of the most famous and popular poets of Urdu in modern times. He is an ardent critic of the western imperialism. He always wrote against old and tottering traditions of the society. Most of his poetry deals with the decadence of an individual and the society by and large. He gave much importance to the positive human values. He arouses the Eastern nations against the Western imperialism in his poems.

Key Words: (Rashed, Rebel, Western Imperialism, Human Values, Traditions

* ¹ Yard. Doç. Dr., A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Urdu Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

Nezir Muhammed Raşid (1 Ağustos 1910 Gucranvala-Pakistan, 11 Ekim 1975 Londra), çağdaş Urdu edebiyatının en önemli şairlerindedir. Ele aldığı konular ve onları işleyiş tarzıyla yenilikçi bir şair olan Raşid, ülkesinin içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve kültürel buhranın bir yansıması olarak alınabilir. Raşid, toplumu çepeçevre saran ve sosyal yaşamın her alanındaki yaptırım gücüyle bireysel ve toplumsal gelişmeye engel olduğunu düşündüğü geleneksel değer yargılarıyla çatışan bir şairdir. Keza Raşid, ülkesindeki ve diğer Müslüman ülkelerdeki Batı yayılcılığını kıyasıya eleştiren bir şair olarak da ulusçu bir şairdir.

N. M. Raşid, 1928'de lisans eğitiminden sonra 1930'da ekonomi alanında yüksek lisans yaptı. 1935'te denetim memuru olarak Multan şehrinde göreve başladı. 1937'de Haksar Hareketi'ne¹ katıldı. Ülkedeki İngiliz hükümetiyle çatışma halinde olan bu harekete katılması üzerine memuriyetinden ayrılmak zorunda kaldı. 1939'da program yapımcısı olarak Birleşik Hindistan Radyosu'nda çalışmaya başladı. II. Dünya Savaşı yıllarında askeri görevle İran, Irak, Mısır ve Srilanka'da bulundu. 1947'de Pakistan kurulunca bu ülkeye yerleşti ve Peşaver Radyosu'nda çalıştı. 1953'te Amerika'nın dış yayınlar bölümüne atanıp Amerika'ya gitti. Birleşmiş Milletler bünyesinde görev aldı ve uzun süre Amerika'da yaşadı. 1975'te İngiltere'de öldü ve bu ülkede defnedildi. *Mavera* (Öte), *İran Min Ecnebi* (İran'da Yabancı), *Lâ=İnsan* (Hiç=İnsan) *Guman ka Mumkin* (Düşüncenin Sınırları) Raşid'in şiir kitaplarıdır.

Raşid, şiirinde bireysel ve toplumsal çöküntüyü ana tema olarak ele alır. Raşid'in şiirine konu olan geleneksel kültür değerleriyle çatışma, toplumsal ve bireysel hüsranın ardında hiç şüphesiz bölgenin İngiliz yayılcılığından kaynaklanan siyasi, sosyal ve kültürel tarih süreci yatar ki bu süreç, özgürlük ve egemenliklerini kaybetmelerini ve hakimi oldukları ülkede köle durumuna düşmelerinden kaynaklanan aşağılanmayı da kapsamaktadır. Bu yüzden Raşid, ülkesindeki Batı yayılcılığının yıkıcı yanını eleştirisinin merkezi noktası yapar. Bu bireysel ve toplumsal çöküntünün ardında Batı değer yargılarının, bireyleri farklı sosyal ve kültürel arayışlara itmesi yatmaktadır. Batı medeniyetinin hem siyasi ve sosyal gücü, hem de misyonerlerin Hindistan'daki faaliyetleri toplumsal değerleri sarsacak köklü etkiler yaratmıştır. Hindistan'ın sosyal ve kültürel yapısının bu denli çok tahrip edilmesinin sebebi aşağıdaki alıntıda açıkça görülebilir: "Medeniyetin beşiği olan Doğu ülkeleri teknik medeniyetin gelişmesini zamanında takip edemedikleri için medeniyet ve kültür alanında büyük bir hamle yapan Batı'ya boyun eğmişler ve uzun süre onun sömürgesi olmuşlardır. Avrupa'da başlayan ve Batı medeniyeti diye adlandırılan teknik medeniyet hakimiyeti, Doğu ülkelerini tesirine alırken misyonerlerin gayretleriyle de Hıristiyan kültürü bu ülkelere girmiştir. Bu tesir bilhassa eski ve köklü bir medeniyete sahip Asya'da kendini göstermiştir."² Köklü bir medeniyete sahip Hindistan'ın özellikle 1857'den 1947'ye kadar fiilen ve resmen İngiliz yönetimine teslim olması ülkenin kültürel değerlerini sarsmış ve İngiliz dili, kültürü ve değer yargılarının istilasına maruz kaldığı tarihi bir gerçektir.

Raşid'in yaşadığı dönem, Doğu uluslarının geleneksel kültür değerlerine olan bağlılıklarının giderek zayıflayıp, yerine Batı kültür değerlerinin kabullenilmeye başladığı dönemdi. Halkın daha iyi ekonomik koşullara kavuşmak ümidiyle büyük kentlere yöneldiği, geleneksel değerler yerine, gerçekte henüz tanımadığı, ancak ona hoş görünen Batı kültürünü benimsediği dönemdi. Ayrıca bu dönem, bireyin mazi ile bağlarını koparttığı; ancak geleceğe kendini bağlayacak sağlam bağlar da edinemediği dönemdi. Başka bir ifadeyle bireyin kültürel anlamda ikilem yaşadığı, zihni bir keşmekeşe müptela olduğu bir dönemdi. Bu zihni keşmekeş ve onun neticeleri ilk kez Raşid'in şiirlerinde açıkça ortaya konmuştur ve aslında Raşid'in şiiri bu atmosferdeki bireysel hüsranın samimi örneğidir. Zira Raşid'in şiiri, hem kendi kişiliğinde hem de içinde yaşadığı toplumun çoğu bireyinin Batı eğitimi etkisi ve kültürünü körü körüne taklidi neticesinde tüm geleneksel değerlerinden kopması sonucu ortaya çıkan hüsranın şiirsel ifadeleridir.

Raşid gerçek anlamda Batı emperyalizmine savaş açan ulusçu ve özgün bir şairdir. Şiirlerinde ele aldığı konulara bakıldığında Raşid'te toplumsal duyarlılığın fazla olduğu görülür. Zira o geleneksel değerlere karşı bireysel isyanını şiirine konu ederken bunu toplumsal kaygılarına dayandırır; ona göre toplumu esir alan ve sosyal yaşamın her kesitine nüfuz eden geleneksel tabuların yıkılması gereklidir. Raşid de pek çok çağdaşı gibi Batı eğitimi almıştır, ancak Batı eğitimi alan diğerlerinin aksine o Batı değerlerini tasvip etmez. Raşid geleneksel Doğu değerleriyle hesaplaşırken elbette daha gelişmiş bir kültür olarak gördüğü Batıyı ölçü olarak alır, ancak o gelişmiş kültürü asla benimsemez. Zira Raşid'in şiirinin ağırlıklı yanı, Batı galebesine ve ülkesindeki İngiliz hükümetine nefret ve asiyanedir. Hatta fırsat buldukça Batının her ferdinden intikam alır şiirlerinde. *İntikam*, *Ecnebi Kadın*, *Zincir* gibi şiirlerinde şairin bu yanı açıkça görülebilir.

(...)

Onun yüzü, güzelliği, hala aklımda
 çıplak bir beden, hala aklımda;
 ecnebi kadının bedeni.
 Gece boyunca 'dudaklarım'
 vatandaşların biçareliklerinin intikamını almıştı ondan.
 O çıplak beden, hala aklımda!³

Raşid gerçek anlamda Batı emperyalizmine savaş açan, ancak bunu geleneksel Doğu değerlerini kendine siper ederek değil aksine onları da dışlayarak yapan ulusçu bir şairdir. Sadece kendi ulusu için değil, tüm doğu uluslarını içine alan bir Doğuculuk ve Batı muhalefeti anlayışı gütmektedir. Nitekim *İran'da Ecnebi'de* ve diğer eserlerindeki şiirlerinde bunu görmek mümkündür.

(...)

aynı zincir
 aynı güçlü demir kement

gerilmiş
Doğunun bir ucundan diğerine kadar
benim ülkemden senin ÷lkene kadar
aynı motiflerle ör÷lmüş bir ağ
ki biz Asyalılar onun içinde esir, çırpınıyoruz. (...) ⁴

(...)
biz Asyalılar
yüzyıllardır dayanma rüyasının rahatlığı içindeyiz.
Bugüne kadar
kanımız Firenk yarasının mummyasıdır
sayemizededir şahlık azameti, yücelik şanı diyegeliriz!
Üzgün, yaşlı ve yalnız
ki biz daha ne kadar eski evhamımıza bağlı
bu esrarengiz rahatlık lezzetinin kucağında
kader zehrini içeduracağız?
Daha kaç yıl dilenci gibi yaşayacağız? (...) ⁵

Raşid'in ilk şiir kitabı olan “*Mavera*” (1941)'da şairin başkaldırısı ile-ride bir kısmına değineceğimiz noktalarda toplanmaktadır. Ancak “*Mavera*”dan sonraki eserlerinde Raşid'in başkaldırısının temel konusu yayılmacı-lık ve özellikle Batı yayılmacılığı olur ve bu tutumu sonraki eserlerinde daha da şiddetlenir. Bu açıdan bakıldığında Raşid, önemli bir vatanperverdir. Da-hası Raşid'in vatanperverliği sadece ülkesi Hindistan'la sınırlı değildir. “*İran min Ecnebi*” (1957) kitabı, adından da anlaşılacağı gibi, ticaret yapma ama-cıyla petrol yataklarına, dolayısıyla İran'a göz diken Batılılara karşı İran hal-kını uyaran şiirlerle doludur. Zira Batılılar, şairin ülkesine de bu amaçla gel-mişlerdi. Doğu ülkelerini Batılı soygunculardan koruma dürtüsü şiddetle onu bu konuda şiir yazmaya yönlendirir.

(...)
Buhara, Semerkand'ı unut.
Şimdi parlak şehirlerin
Tahran ve Meşhed'in kapısını, çatısını düşün
Atılımının cazip kaynakları;
yeni emellerinin o güzelim kinayelerini
sağlam tut!
O yüksek, parlak şehirlerinin
alçak surlarını güçlendir,
bütün burçlarına, kulelerine nöbetçiler koy.
Evlerin içindeki havadan başka
bütün sedaların ışığını söndür!
Zira dışarıda, surların dibinde,
hırsızların çadırları kurulu günlerdir
yaşlı petrol taciri kılığına bürümüş. (...) ⁶

Raşid şiirlerinde sadece Batı muhalefeti ve durum tespiti yapmakla kalmaz, geleceğe yönelik saptamalar da yapar. İran'da Ecnebi şiirinin son bölümünde 'düşman'ın yenilgiye yakın olduğunu vurgulamaktadır.

(...)

Ancak zaman mihrap gibidir
ve düşman şimdi onun kıvrık kemerinden geçmekte
kayıp dibine doğru yuvarlanmaya yakın!
Çıplak, güçsüz bedenlerimiz
zindanlara, işkencelere katlandı
ki şimdi işkencecimiz
yaktığı ateşle tutuşmaya başladı! (...)⁷

Raşid'te insani değerlere karşı derin bir hassasiyet olduğu görülür. Batı yayılcılığı, kapitalist sistem, ülkesindeki feodal yaşam tarzı ve bunların doğal neticesi olarak insan ve insani değerlerin ayaklar altına alınmasına karşı isyan, Raşid'in ağırlıklı üstünde durduğu konulardandır. Bir Urdu edebiyatı eleştirmeni Raşid'in şiir anlayışını şöyle tanımlar: "Raşid'in nazımlarında, yaşam ve varlığın semersizliği, insani değerlerden mahrum kalışın keskin acısı ve kendini tanıma yolunda menzilleri aşma çabası görülür ki bunlar bütün dünyada çağdaş şiirin çıkış noktalarıdır. Raşid, bu acı ve hüsrani hem algılayan hem de işleyen bir yeteneğe sahiptir."⁸ Başka bir yazarın da belirttiği gibi Raşid, ciddi bir şairdir. Şairliği ne geçim kaynağı ne de şöhret aracı olarak görülür. O ciddi ve insani konular üstünde durur.⁹ Bu yüzden şair, insanı ve onun insani olan yanını her türlü saldırı ve baskıdan koruma çabasıdır. Batıya muhalefet konusunda da hiçbir kaygı duymadan, hiçbir korkuya kapılmadan düşündüklerini şiirlerine aktarır.

Raşid, üçüncü eseri olan "La=İnsan"da, insanın yaşam içindeki yerini ve değerini saptamaya çalışmaktadır. Bu eser, özellikle bu başlık hakkında Raşid'in ifadesi ilginçtir: "İnsan, bu yaşam denkleminde, değerinin saptanmaya çalışıldığı belirsiz bir sayıdır. Şiir olsun ya da sanat, tümü bu değer saptanmaya çalışıldığı uğraşlardır. "La"nın değeri belki hiç saptanamayacaktır, ama bu hesaplama uğraşında herkesin alacağı bir tat vardır."¹⁰ Raşid burada da geleneksel anlayışın dışında bir arayış içindedir. Raşid, insanın yaşam içindeki yerini "Ta'aruf" (Takdim) başlıklı şiirinde açık ifadelerle belirtir. Ona göre yaşamın ilerlemesine katkıda bulunmayan ve insani değerlerden yoksun insan yaşam için gereksizdir:

Ecel, onları bul!
işe yaramazları;
ne ehl-i namaz, ne ehl-i şarap,
ne ehl-i edebiyat, ne ehl-i hesap,
ne ehl-i kitap...
Ne kitapla ilgileri var, ne sanatla
ne yerküreyle, ne uzayla.
Boş ve inançsız.

Ecel, onlardan saklanma,
ecel, onları bul!
(...)
Ecel, tüm bu insanlar eksidir;
eksiliği fazla, insanlığı az
lütfet onlara bir nigâh-ı naz!¹¹

Raşid, ülkesindeki geleneksel eğitimin neticelerinden olan geçmişe aşırı bağlılık ve geçmişin hayaliyle yaşama tutkusuna da başkaldırır. Zira o Batı eğitimi almıştır ve bu tür eğitim alanlarda genellikle rastlanan geleneklerden kopma, Raşid’te başkaldırı ve isyan şeklinde kendini gösterir. O, hayali bir dünyaya kapılıp ruhani meselelerle uğraşmak yerine, maddi dünyanın somut gerçeklerine ağırlık verir. Nitekim Raşid şiirlerinde bu tür geleneksel değerlerle hesaplaşır, onları eleştirel yaklaşımla ele alır.

Raşid, Doğu uluslarının bu denli geri kalmış olmasını geleneksele sıkı sıkıya bağlı kalınmasına, geçmişle avunularak toplum ve bireyin yanılığa kapılmasına ve batıdaki gibi kitlesel bir ilerleme sağlanamamasına bağlar. Zira ona göre geleneksel Doğu değerleri, bireysel ve toplumsal gelişmeyi engellemektedir. Bu bağlamda bakıldığında Raşid, Doğu toplumlarında ağırlıklıla görülen geleneksel değerler hatırına yapılan tüm toplumsal baskılara karşıdır. Raşid bu aşamada geçmişte ret noktasına gelir.

Yaşam, mazi kuyularına bakarak ne kazanacak?
O köhne ve zehirli havayla dolu metruk kuyularda
ki dibinde çakıldan başka şey yok
boş sestten başka şey yok.¹²

Raşid, geçmiş hakkında şu ifadeleri kullanır: “... Maziye, nasıl olursa olsun, hiç ilgi duymuyorum... Asıl mesele gelecek bin yıllardır; geçmişteki yıllar değil. Mazideki veya mazinin oluşturduğu tecrübelerde geleceğin sorunlarını çözecek anahtar mevcut değil.”¹³

Raşid’in şiirindeki başkaldırı sadece Batı yayılcılığı, Hindistan’daki İngiliz yönetimi, toplumsal değer yargıları gibi sosyal olaylarla sınırlı değildir. Bunların yanında en önemli başkaldırısı, Doğu edebiyatlarındaki - elbette özellikle Urdu edebiyatındaki- geleneksel kalıplardır. Örneğin Doğu kültürünün geleneksel “aşk” anlayışına karşıdır. Zira Doğu kültüründe “aşk”, genellikle manevi değerlerle kuşatılmış ve somut boyutu göz ardı edilmiştir. Oysa Raşid’in şiirinde sevgili, hem tüm uzuvlarıyla mevcuttur hem de şair sevgiliyi bedensel zevk işlevli bir çerçevede algılamaktadır. Raşid böylece “sevgili”yi hayali bir varlık olmaktan çıkarıp onun somut yanını ön plana çıkarır. Aslında Raşid’in yaptığı “aşk” kavramıyla “muhabbet” kavramlarını yerine oturtmaktan ibarettir. Raşid, geleneksel ve tasavvuf boyutlu “aşk” kavramına her ne kadar karşı ise de, “muhabbet” kavramının “aşk” kavramından başka bir şey olduğunu savunmakta ve “muhabbet” anlayışının “hayali” olmasından rahatsızlık duymaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki Raşid’in ilk eseri olan Mavera’da aşka yaklaşımı, geleneksel değerler doğrultusundadır.¹⁴

Bu dönemdeki aşk anlayışı tek taraflıdır. Ancak Raşid ilerleyen dönemde aşkın bu türünü reddeder.

Raşid'deki başka bir başkaldırı şekli de gene Doğu değerlerinin özü olan yaratıcıya olan bağlılık ve kadercilik anlayışınadır. Doğu uluslarındaki kadercilik anlayışının insanlarda aşırı bir rahatlık ve boş vermişlik duygusu oluşturduğuna ve bunun Doğu uluslarını mücadele etmekten alıkoyduğuna inanmaktadır. Her şeyin yaratıcıdan geldiğine ve hiçbir şeyin mücadeleye değiştirilemeyeceği anlayışı Müslüman ulusların geri kalmasına ve Batılıların tahakkümüne düşmesine sebep olduğuna inanmaktadır. Ancak Raşid, yaratıcıya bu denli bağlılık varken, yaratıcının bu bağlılığa yeterince ilgi göstermediğine inanmaktadır.¹⁵ Bu aşamada şair bu semeresiz, teslimiyetçi bağlılığa baş kaldırır. Elbette bu başkaldırı bir anlamda “şikayet” amaçlıdır. Pek çok şiirinde yaratıcıdan şikayet etmekte, ancak yer yer şikayetin dozu inkara kadar ulaşmaktadır.

Raşid'in üslubu ve denediği şiir türlerine baktığımızda bu alanda da geleneğin dışına çıkma çabasında olduğu görülür. İlk şiir kitabı olan “*Mavera*”da soneler ağırlıktadır. Keza değişik türlerde serbest nazım denemeleri de vardır. Sosyal yaşamda olduğu gibi edebiyatta da geleneksel tema ve kalıpların dışında kendine farklı bir yol araması, ondaki başkaldırının bir başka şeklidir. Hem toplumsal baskılara başkaldırı, hem de toplumun geleneksel değer yargılarından kaçışla oluşan ruh hali, şairin kendini çoğu zaman intihara yakın hissetmesine sebep olmuştur.¹⁶ Sembolizme ağırlık veren şairin şiirinde sık sık *ecnebi* sözcüğünü kullanması ise, hem Asya topraklarındaki yabancıları hem de kişinin –özellikle şairin- kendi içindeki yabancıyı tanımlayan bir sembol olarak alınmalıdır.

¹ 1930'lu yılların başında İnyetullah Han önderliğinde başlayan bu hareketin temel amacı, İngiliz sömürgeciliği ile bozulan statülerini Müslümanlara yeniden kazandırmaktır. Haksar hareketi dini değerleri ön planda tutan, ancak fikri olmaktan çok yarı askeri nitelikte bir hareketti. Haki renkli elbise giydiklerinden Haksar adını alan bu Hareket, gerektiğinde hükümet güçleriyle çatışmaya girmekteydi. Çeşitli yasaklara karşı direnen bu hareketin üye sayısı 1940'a gelindiğinde bir buçuk milyona ulaşmıştı. 1947'de Pakistan kurulunca bu hareket giderek zayıfladı ne 1948'de kurucusu tarafından feshedildi.

² İnci Enginün, *Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1995, s.13

³ Raşid, N.M., *Kulliyat-e Raşid*, Mavera Publishers, 2. Basım, Lahor 1991, s. 108

⁴ Aynı eser, s.191-192

⁵ Aynı eser, s. 165

⁶ Aynı eser, s. 234

⁷ Aynı eser, s. 235

⁸ Azmi, Halilurrahman, *Raşid ka Zihni İrtiqa*, Urdu Edeb-Bisvin Sadi min, ‘İlmi Kitabhana, Lahor, s. 390

⁹ Ahmed, Aftab, *Şairon ka Şair: Raşid*, Bisvin Sadi ka Şi'ri Edeb, Polymer Publications, Lahor 1988, s. 383

¹⁰ Rizvi, Saccad Bakir, *Batin*, Munib Book, Lahor, s. 94

¹¹ Raşid, N.M., *Kulliyat-e Raşid*, Mavera Publishers, 2. Basım, Lahor 1991, s. 295

¹² Aynı eser, s. 300

¹³ Rizvi, Saccad Bakir, *Batin*, Munib Book, Lahor, s. 95

¹⁴ Şecaat Ali, *Raşid ki Şairi*, Mah-e Nau, Lahor, Ekim 1993, s.10, c. 46, s. 34

¹⁵ Muhammed İkbâl'de de bu türden şikayetler mevcuttur. Bkz., Muhammed İkbâl, *Aşk ve Tutku-On Uzun Manzume*, Çev. Celal Soydan, Akçağ Yay., Ankara 2000

¹⁶ Ağa, Vezir, *Bağavet ki eik Misal: Raşid*, Bisvin Sadi ka Şi'ri Edeb, Polimer Publications, Lahor 1988, s. 371

ARAP EDEBİYATINDA İLK MODERN KISA ÖYKÜ: MUHAMMED
TEYMÛR'UN FÎ'L-KİTÂR'I

Musa Yıldız*

Özet: Bu çalışmada Mısırlı edebiyatçı Muhammed Teymûr'un hayatı, eserleri ile *fî'l-Kitâr* adlı öyküsü, kahramanlar, olaylar, modern anlatım teknikleri, tasvirler ve dil açısından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muhammed Teymûr, fî'l-Kitâr, kısa öykü, Mısır edebiyatı.

The First Modern Short Story in the Arabic Literature:

fî al-Kitâr by Muhammad Taymûr

Summary: The present study has dealt with Muhammad Taymûr's life, his works, and especially his short story *fî al-Kitâr* in terms of characters, events, modern narrative techniques, descriptions and language.

Key Words: Muhammad Taymûr, fî al-Kitâr, short story, Egyptian literature.

* Yard. Doç. Dr., Gazi Eğitim Fakültesi, Arap Dili Eğitimi Ana Bilim Dalı.

Arap edebiyatında ilk modern kısa öykü Muhammed Teymûr'un *fi'l-Kitâr* ("Trende", 1917)'idir. Muhammed Teymûr 13 Temmuz 1892 tarihinde devrin Türk asıllı aristokrat ailelerinden Teymûr ailesinin bir üyesi olarak Kahire'de dünyaya geldi¹. İlk ve orta öğrenimini orada tamamladı. Tıp eğitimi almak üzere ailesi tarafından Berlin'e gönderildi. Üç ay gibi kısa bir süre sonunda tıp eğitiminden vazgeçerek hukuk tahsili yapmak üzere Paris'e gitti. Orada kaldığı üç yıllık süre içerisinde üniversite eğitiminden daha çok edebiyat ve tiyatro ile ilgilendi².

1914 yılında I. Dünya Savaşının patlak vermesi üzerine tatilde bulunduğu ülkesinden Fransa'ya dönmedi ve böylece eğitimini yarıda bıraktı. Daha sonra Kahire'de Ziraat Yüksek Okuluna başladı; ancak burayı da bitiremedi³. Kahire'de Muhammed 'Abdurrahîm'in kurduğu *Cem'iyetu Ensâri't-Temsîl* ("Tiyatro Sevenler Derneği")'in üyesi oldu. Muhammed 'Abdurrahîm'in ölümü üzerine derneğin başkanlığına getirildi. Bu derneğin öncülüğünde oynatılan tiyatrolar krallık sistemine eleştiriler yönelttiği için dernek Huseyn Kâmil Paşanın tepkisini çekti. Muhammed Teymûr bu ortamdan uzaklaştırılmak amacıyla kraliyet sarayının protokol müdürlüğüne atandı⁴.

el-Medrasetu'l-Hadîse ("Modern Ekol")'nin öncülerinden olan⁵ Muhammed Teymûr öykülerindeki malzemesini çiftçilerden ve gördükleri baskılardan, memurlardan ve yolsuzluklarından, kadınlardan ve yaşadıkları sorunlardan aldı. Açık, seçik, anlaşılır ve edebî sanatlardan uzak bir dille öykülerini yazdı. Gerçekçiliğinde ve öykü tarzında genel olarak Fransız edebiyatından, özel olarak Guy de Maupassant (1850-1894)'dan etkilendi⁶.

Öncü bir tiyatro yazarı olarak dört tiyatro eseri kaleme aldı. Bunlar: *el-'Uşûru fi'l-Kafes* ("Kafesteki Serçe", 1918), *'Abdussettâr Efendî* (1918), *el-'İşratu't-Tayyibe* ("Güzel Dostluk", 1920), *el-Hâviye* ("Cehennem", 1921)'dir. 24 Şubat 1921 tarihinde ölümünden sonra öyküleri *mâ Terâhu'l-'Uyûn* ("Gözün Gördükleri", 1922)⁷ adıyla bir koleksiyonda toplanarak yayımlandı⁸. Genç yaşta hayata veda eden Muhammed Teymûr'un kardeşi Mahmûd Teymûr (1894-1973)⁹ ağabeyinin kaldığı yerden kısa öykü yazmaya devam etti.

Lû'is Şeyhû, Muhammed Teymûr hakkında şunları söyler¹⁰:

"Çocukluk yıllarından bu yana Arap edebiyatına ilgi duydu ve bu alanda ustalaştı. Öyle ki on iki yaşında şiir ve gazetelerde yazılar yazmaya başladı. Sonra siyasetle uğraşmaktan bıktı ve partiler arasındaki çekişmelerden nefret etti. Tiyatro alanında ülkesinin geri kaldığını görmesi üzerine Avrupa ülkelerine yöneldi. Paris'te hukuk eğitimi gördü. Orada büyük tiyatroları dikkatle izledi. Sonunda bu sanatta kendini yetiştirdi ve ülkesinde tiyatronun gelişmesi için tüm mesaisini harcadı. Böylece tiyatro alanında beceri sahibi seçkin bir ekip oluşturdu..."

Lû'is Şeyhû'nun bu cümlelerinde ön plâna çıkarılan tiyatroculuk yönü Seyyid Hâmid en-Nessâc'ın da dediği gibi¹¹ Muhammed Teymûr'un öykücülük yönünü oldukça etkilemiştir. *Fi'l-Kitâr*'da yoğun diyaloglar öyküye bir

tiyatro havası vermektedir. Zira bir trenin kompartımanında geçen olaylar bir tiyatro sahnesinde geçen olaylarla benzerlik göstermektedir.

Yahyâ Hakkî de Muhammed Teymûr hakkında şu değerlendirmeleri yapar¹²:

“Batının anladığı anlamda öykünün ana malzemelerinin geleneklere bağlı bir Doğu toplumunda bulunmadığını söylerler. Muhammed Teymûr’un yaptığı iş, şehirlerde ve köylerde Mısır toplumunun yalnız başına Mısırlı yazara şekil ve konu bakımından Batılı anlamda bir öykünün malzemelerini verebileceğini ispatlamaktadır...”

Mu‘âviye Muhammed Nûr adlı bir araştırmacı Muhammed Teymûr’un öyküleri için şu değerlendirmeyi yaparak onları makale kategorisine koyar:¹³

“Bu öyküler, eğer öykü demek doğruysa, birinci tekil şahıs zamiriyle yazarın anlattığı izlenim ve tecrübeleridir. Bunların makale diye adlandırılmaları, öykü diye adlandırılmalarından daha doğrudur. Çünkü yazar anlattıklarında öykü fikrini ön plâna çıkarmamış ve kendisinden çok az söz etmiştir. Böylece bunların tam anlamıyla öykü olduklarından asla söz edemeyiz. Onlar ancak toplumsal içerikli makaleler, izlenimler ve gözlemlerdir.”

Seyyid Hâmid en-Nessâc da bu görüşe karşı çıkarak, Muhammed Teymûr’un öykülerinin öykü sanatının gerektirdiği objektifliğe daha yakın olduğunu, yazdığı öykülerinde gerçekle daha çok özdeşleştiğini, şayet el-Menfalûtî’nin öykülerini reformist makaleler diye tanımlamış olsaydı bunun yerinde bir kanaat kabul edileceğini, bu düşüncenin Muhammed Teymûr’un öyküleri için doğru bir yargı olamayacağını ifade etmektedir¹⁴.

Mısır gerçekçiliğinin (el-Vâki‘iyetu’l-Misriyye) ilk temsilcisi olan¹⁵ Muhammed Teymûr’un ve öykülerinin modern Mısır edebiyatında şüphesiz büyük bir önemi vardır. Çünkü o daha böyle bir konunun gündeme getirilmediği bir zamanda “İmajlarını çölden ve Batıdan almayan, anlatımında gerçekçi yerel bir Mısır edebiyatı oluşturma”nın gerekliliğini vurgulamıştır¹⁶. Ona göre edebî bağımsızlık, siyasî bağımsızlıktan ayrı düşünülemez. Dolayısıyla da millî bir edebiyatın oluşturulması, ulusal bir görevdir ve ulusal benliğin şekillenmesine, istek ve amaçlarının şekillenmesine yardımcı olacaktır¹⁷.

Arap edebiyatı tarihinde kısa öykünün alt yapısının olup olmadığına bir göz atacak olursak; Kur’ân’da geçen kıssalar, *‘Antera, ez-Zâhir Baybars, Seyf b. Zî Yezzen, Hayy b. Yakzân, Bin Bir Gece Masalları ve makâmât* gibi anlatı ürünleri ve türleri görülmektedir. Tahkiye (anlatı=narratif) edebiyatının Batıdan önce Doğuda görülmüş olduğu ve Batının çeviriler yoluyla Doğudaki bu edebî türlerle tanıştığı, dolayısıyla Batıdaki modern öykü ve roman gibi türlerin temelde Doğudan gelen bu kaynaklara dayandığı şeklinde Araplarca dile getirilen görüş, klâsik Arap edebiyatının hikâye türünden yoksun olduğu biçiminde oryantalistler tarafından ileri sürülen görüşlere karşılık olarak ortaya atılmış bir görüştür. Arap edebiyatının tahkiye türleriyle tanışması Batı edebiyatlarından daha önceye gidiyorsa da¹⁸, Arap edebiyatında kısa öy-

künün edebî bir değer kazanması Batıdan¹⁹ bir süre sonra yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde görülebilmektedir. Bu da Muhammed Teymûr'un *fi'l-Kitâr* adlı öyküsü olmuştur. Ancak bu öyküden önce de bu türde eserler kaleme alınmıştır. Bu eserlerin kaleme alınması, özellikle 1798 yılında Napolyon'un Mısır seferinden sonra Arap dünyasının Batıyla iletişim kurmasıyla başlamıştır.

Mehmet Ali Paşa (1805-1848)'nın Rifâ'a Râfi' et-Tahtâvî (1801-1873) başkanlığında özellikle Fransa'ya gönderdiği burslu öğrenciler ülkesinde döndüklerinde Fransızca eserleri Arapçaya çevirmişlerdir. Bu burslu öğrencilerden sonra gelen kuşak da bu çeviri faaliyetine hız kazandırmıştır. Örnek olarak, Hâfîz İbrâhîm (1871-1932) Victor Hugo'nun *Sefiller*'ini, Necîb Haddâd (1867-1899) Alexander Dumas'ın *Üç Silahşör*'ünü, Farah Antûn (1874-1922) Bernardin St. Pierre'in Paul ve Wirginie'sini Arapça'ya çevirmiştir²⁰.

Çeviri yoluyla Batıyla başlayan temas, çeviriden taklide, taklitten orijinale geçişe yol açmış ve bütün edebî türlerde olduğu gibi öykü alanında da bazı eserlerin yazılması sonucunu getirmiştir²¹.

Türün ilk olarak çeviri yoluyla tanındığı ve özellikle XX. yüzyılın başlarında yoğun çeviri çalışmalarının yapıldığı Mısır'da ilk akla gelen eser Mustafâ Lutfî el-Menfalûfî (1876-1924)'nin *el-'Aberât* ("Gözyaşları", 1915)'dir. *el-'Aberât*'ta kendisinin yazdığı dört özgün hikâye ve Fransız edebiyatından yaptığı uyarlamalar yer almaktadır. el-Menfalûfî Fransızca bilmemesine rağmen, bazı arkadaşlarının kendisine çevirdiği öykü ve romanları, anlam çevirisiyle âdetâ yeniden yazılmışçasına Arapçaya aktarmıştır²².

İşte böyle bir kültürel ve edebî arkaplânı olan Arap modern kısa öykücülüğü Muhammed Teymûr'un imzasını attığı *fi'l-Kitâr* adlı öyküyle başlamıştır²³. Bazılarına göre de Arap edebiyatında ilk modern öykü, Sâlih Hamdî Hammâd (1863-1913); bazılarına göre Mahmûd 'İzzî; bazılarına göre Mîhâ'il Nu'ayme (1889-1988); bazılarına göre de Muhammed Lutfî Cum'a (1886-1952)'nin kaleminden çıkmıştır²⁴.

Fi'l-Kitâr adlı öyküyü şu şekilde özetlemek mümkündür:

"Her şeyin çok güzel olduğu bir sabah yazar evinin penceresinden insanları seyrederek; ancak bir türlü mutlu olamaz. Bu can sıkıntısının sebebinin araştırır; ama tespit edemez. Bir süre şiir okumayı dener, onda da başarılı olamaz. Sonunda bastonunu alarak tren istasyonunun yolunu tutar. Kendisini rahatlatmak için kasabaya giden trene biner. Tren hareket etmeden önce bulunduğu kompartımanına elinde tespihiyle bir hoca, öğrenci olduğu anlaşılan bir genç, şık giyimli bir beyefendi, altmış yaşlarında ten renginden Çerkez olduğu düşünülen bir adam girer. Bir sonraki istasyonda bir muhtar onlara katılır.

Yolculuk sırasında kahraman-anlatıcı yazarın okuduğu gazetede Millî Eğitim Bakanlığının eğitimi yaygınlaştırması ve okuma-yazma seferberliği haberi kompartımandaki konuşmaların gündemini oluşturur. Konuşmalar çiftçinin eğitim görüp görmemesi üzerinde yoğunlaşır. Yazar, öğrenci

ve şık giyimli beyefendi çiftçinin eğitim görmesinden yana iken; hoca, Çerkez ve muhtar ise bunu tehlike olarak görerek şiddetle karşı çıkarlar. Yolculuk ateşli tartışmalarla devam ederek yazarın Kalyüb'ta inmesiyle sona erer.”

Öyküdeki kahramanlar Mısır toplumunun içinden özenle seçilmiş ve büyük ölçüde iyi çizilmiş karakterlerdir. Okuyucu karşısına ilk çıkan kahraman-anlatıcı yazardır. Kompartımanda geçen konuşmalarda yönlendirici rol oynar. Millî Eğitim Bakanlığının eğitimi yaygınlaştırmasından ve çiftçinin eğitilmesinden yanadır.

Trene ikinci yolcu olarak binen hoca, tembel, kılığına kıyafetine dikkat etmeyen, toplumsal görgü kurallarına uymayan bir kişi olarak tanıtılır. O da kompartımanda çıkan tartışmalarda kendisine göre bazı dinî dayanaklar da ileri sürerek çiftçinin eğitilmemesinden yanadır. Yazarın o dönemde Mısır'da gözlemlediği din adamlarının temsilcisidir.

Üçüncü yolcu yazarın dış görünüşünden öğrenci olduğunu tahmin ettiği gençtir. O da utangaç olmasına ve yaşının küçüklüğüne rağmen, yazara çiftçinin eğitilmesi konusunda destek verir. Öyküde genç neslin temsilcisidir.

Dördüncü yolcu temiz ve düzgün giyinmiş, kibirli kibirli yürüyen beyefendidir. Bu da yazara çiftçinin eğitilmesi konusunda destek verir. Öyküde Mısırlı aydınının temsilcisidir.

Beşinci yolcu ten renginden Çerkez olduğu anlaşılan yaşlı bir adamdır. Çiftçinin eğitilmesi konusuna şiddetle karşı çıkan kompartımandaki grubun başını çeker. Öyküde toprak sahibi kişilerin temsilcisidir.

Altıncı yolcu dış görünüşünden güçlü ve cahil biri olduğu anlaşılan muhtardır. Çiftçinin eğitilmesi konusuna şiddetle karşı çıkan Çerkeze destek verir. Öyküde kırsal kesimdeki yöneticilerin temsilcisidir.

Bu şahıs kadrosuyla şekillenen öykü, kahraman-anlatıcı yazarın birinci tekil şahıs anlatımıyla (ben'li anlatım) başlayan şu cümleleriyle okuyucusuyla tanışır:

“Pırlıl pırlıl bir sabah, hüznü kalbin karanlıklarını aydınlatıp, ihtiyara gençliğini geri veriyordu. Tatlı bir rüzgar gönülleri canlandırıp, ruhun kederini gideriyordu. Bahçede ağaçlar sağa sola yatarak âdeta sabahın gelişine dans ediyorlardı. İnsanlar, çalışma aşkı içlerinde depreşerek yolda yürüyorlardı. Ben ise üzgün bir hâlde pencereden tabiatın güzelliğini seyrediyor, kendi kendime üzüntümün sırrını sorguluyor; ancak bir sonuca varamıyordum.” (s.108)

Bu cümlelerle durağan bir şekilde ve kahraman-anlatıcı yazarın iç dünyasında yaşadığı sıkıntıyla başlayan öykü, yazarın bu sıkıntısından kurtulmak için kasabaya gitmek üzere bindiği trenin kompartımanına gelen beş kişiyle hareketlenir. Konuşmalar Çerkezin şu cümleleriyle alevlenir ve tartışmaya dönüşür:

“Eğitimi yaygınlaştırmak ve okuma-yazma seferberliği yapmak istiyorlar ki çiftçi efendilerinin seviyesine ulaşsın. Büyük bir cinayet işlediklerinin farkında değiller.” (s.110)

Kahraman-anlatıcı yazarın “Eğitimden daha faydalı bir tedavi mi var?” cümlesi tartışmanın büyümesine sebep olur. Böylece kompartımanda bulunan altı kişi kendisini ateşli bir tartışmanın içinde bulur. Çiftçinin eğitilmesine karşı olan Çerkez, kompartımanda hoca ve muhtarı yanına çekerken; yazar da öğrenciyi ve şık giyimli beyefendiyi yanına çeker. Bu şekilde bir anda oluşan iki farklı grup arasında sayı bakımından bir eşitlik söz konusudur. Bu da sosyal adalet açısından Mısır’ın geleceğinden ümitli olmanın sinyallerini verir gibidir.

Öyküde ana mekân Kalyûb’a giden bir trenin kompartımanıdır. Geçen zaman ise tam olarak belirlenememekle birlikte “Gence baktım, onun imtihanlarını bitirmiş, ailesi ve yakınlarıyla tatilini geçirmek üzere kasabasına dönen taşralı bir öğrenci olduğunu düşündüm.” (s.109) cümlesi yaz tatilinin başladığı bir dönemde olayların geçtiğine işaret etmektedir. Zaman zaman yazarın cümleler arasında serpiştirdiği süre (“honeyheten”, 109), biraz sonra (“ba’de kalilin”, 109, 110) ve kısa bir süre (“kalilen”, 110) gibi ifadeler konuşmalar arasında geçen zamanın belirlenmesi açısından okuyucuya bilgiler vermektedir.

Yazarın zaman zaman yaptığı kişi tasvirleri oldukça başarılıdır. Bunlara örnek olarak hocanın, beyefendinin, Çerkezin ve muhtarın şu tasvirleri verilebilir:

“İçeriye esmer tenli, uzun boylu, ince yapılı, gür sakallı ve sarıklı bir hoca girdi. Göz kapakları tembellikten kapanmaktaydı. Hâlâ uykusundan uyanmamış gibiydi. Hoca yakınımına oturdu. Oturağın üzerine bağdaş kurmadan önce kırmızı ayakkabılarını çıkardı. Sonra küçük bir çocuğa örtü olabilecek kırmızı mendiliyle dudaklarını silerek üç kere yere tükürdü. Daha sonra cebinden yüz birlik tespihini çıkararak Allah’ın, peygamberin, sahabenin ve salih velilerin isimlerini tekrarlamaya başladı.” (s.108-109)

“Pırıl pırıl görünüşlü, şık giyimli bir beyefendi kompartımana girdi. Kibirli kibirli, turp ve acıbakla satıcılarından duyduğum şarkıyı söyleyerek yürüyordu.” (s.109)

“Altmışlarında, al yanaklı, parlak gözlü, teninin renginden aslen Çerkez olduğu anlaşılan bir yaşlı içeri girdi. Elinde eski püskü bir şemsiye tutuyordu. Fesinin kenarı kulaklarına dek iniyordu. Önüme oturdu ve yolcu dostlarının yüzlerini nereden gelip nereye gittiklerini sorarcasına süzüyordu.” (s.109)

“Trene iri yapılı, pala bıyıklı, basık burunlu, yüzünde çiçek hastalığı izleri taşıyan Kalyûb muhtarlarından biri bindi. Dış görünüşünden güçlü ve cahil biri olduğu anlaşılıyordu.” (s.110)

Öyküde diyaloglar da dahil olmak üzere efendî (“efendi”, 112), edebîsiz (“edebîsiz”, 112) ve brâfû (“bravo”, 112) kelimeleri dışında edebî Arapça (“el-Luġatu’l-Fushâ”) kullanılmıştır. Zaten Muhammed Teymûr; Tâhâ Huseyn (1889-1973), İbrâhîm ‘Abdulkâdir el-Mâzinî (1890-1949), Necîb Mahfûz (1911-) gibi Mısırlı edebiyatçılar gibi edebî dil savunucularındandır²⁵.

Muhammed Teymûr bu öyküsüyle özelde Mısır ve genelde Arap edebiyatına büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. Bu öyküsü XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Mısır toplumunda yaşanan değişimi, eğitimin yaygınlaştırılması ve çiftçilerin eğitilmesi konusunda çeşitli toplumsal kesime mensup kişilerin görüşlerini yansıtmaya açısından gerçekçidir. Ayrıca bu alanda bir ilk olması bakımından öncü bir rol oynamış, Mısır’da ve Arap dünyasında yüzlerce öykü yazarının örnek aldığı bir eser olmuştur.

EK-ÖYKÜNÜN ÇEVİRİSİ:

TRENDE²⁶

Pırl pırl bir sabah, hüzünlü kalbin karanlıklarını aydınlatıp, ihtiyara gençliğini geri veriyordu. Tatlı bir rüzgar gönülleri canlandırıp, ruhun kederini gideriyordu. Bahçede ağaçlar sağa sola yatarak âdeti sabahın gelişine dans ediyorlardı. İnsanlar, çalışma aşkı içlerinde depreşerek yolda yürüyorlardı. Ben ise üzgün bir hâlde pencereden tabiatın güzelliğini seyrediyor, kendi kendime üzüntümün sırrını sorguluyor; ancak bir sonuca varamıyordum.

Musset’in²⁷ divanını alıp okumaya çalıştım; ama başaramadım. Onu masanın üzerine atarak bir koltuğa oturdum. Sanki zamanın pençeleri arasındaki bir avmışım gibi düşünceye daldım.

Bir müddet düşünür hâlde kaldım. Sonra ayağa kalktım, bastonumu aldım ve evden ayrıldım. Ayaklarımın beni nereye götürdüğünü bilmeden Bâbu’l-Hadîd²⁸ istasyonuna varıncaya dek yürüdüm. Orada bir süre düşünceye daldım. Sonra kendimi rahatlatmak için yolculuk yapmayı düşündüm. Bir bilet aldım ve bütün günümü orada geçirmek üzere kasabaya giden trene bindim.

Kompartımanlardan birinin cam kenarına oturdum. Orada benden başka kimse yoktu. Yerime oturur oturmaz gazete satıcısının kulaklarını çınlatan *Vâdî’n-Nîl, el-Ehrâm, el-Mukattam* diyen sesini duydum. Gazetelerden birisini aldım. Tam okumaya niyetlendim ki kompartımanın kapısı açıldı, içeriye esmer tenli, uzun boylu, ince yapılı, gür sakallı ve sarıklı bir hoca girdi. Göz kapakları tembellikten kapanmaktaydı. Hâlâ uykusundan uyanmamış gibiydi. Hoca yakınıma oturdu. Oturağın üzerine bağdaş kurmadan önce kırmızı ayakkabılarını çıkardı. Sonra küçük bir çocuğa örtü olabilecek kırmızı mendiliyle dudaklarını silerek üç kere yere tükürdü. Daha sonra cebinden yüz

birlik tespihini çıkararak Allah'ın, peygamberin, sahabenin ve salih velilerin isimlerini tekrarlamaya başladı. Bakışımı ondan çevirdiğimde, birden yanımda nereden girdiğini anlayamadığım bir genç gördüm. Herhâlde hocayı izleyişim gencin ne zaman girdiğini görmemi engellemiş olmalı.

Gence baktım, onun imtihanlarını bitirmiş, ailesi ve yakınlarıyla tatilini geçirmek üzere kasabasına dönen taşralı bir öğrenci olduğunu düşündüm. Gence baktım, o da bana baktı. Sonra çantasından halk hikâyeleri türünden bir kitap çıkardı. Gözünü benden ve hocadan ayırdıktan sonra okumaya koyuldu. Dördüncü bir yolcunun aramıza katılmasından önce trenin hareket etmesini dileyerek saate baktım. Tam o sırada pırıl pırıl görünüşlü, şık giyimli bir beyefendi kompartımana girdi. Kibirli kibirli, turp ve acıbakla satıcılarından duyduğum türküyü söyleyerek yürüyordu. Beyefendi oturdu ve bize selam verdikten sonra bacak bacak üstüne atıp gülümsedi. Tanımadığımız bir insanın selamını aldığımız gibi selamını aldık.

Kompartımanı sessizlik kapladı. Öğrenci hikâyesini okuyor, hoca kendinden geçmiş bir hâlde tespihini çekiyor, beyefendi bir elbiselerine bir yolculara bakıyordu. Ben de beşinci bir yolcunun aramıza katılmasından önce trenin hareket etmesini bekleyerek *Vâdi'n-Nil* gazetesini okuyordum.

Sanki birisinin gelişini bekler gibi bir süre sessiz kaldık. Derken kapı açıldı ve altmışlarında, al yanaklı, parlak gözlü, teninin renginden aslen Çerkez olduğu anlaşılan bir yaşlı içeri girdi. Elinde eski püskü bir şemsiye tutuyordu. Fesinin kenarı kulaklarına dek iniyordu. Önüme oturdu ve yolcu dostlarının yüzlerini nereden gelip nereye gittiklerini sorarcasına süzüyordu. Sonra trenin kalkış düdüğünü duyduk. Biraz sonra tren içindekilerin gidecekleri yere doğru hareket etti.

Tren yola koyuldu. Sanki başımızda kuş varmış gibi bir kelime etmeden Şubrâ²⁹ istasyonuna yaklaşıncaya kadar oturduk. Birden Çerkez bana gözlerini dikerek şu cümleleri söyledi:

-Yeni haberler var mı beyefendi?

Gazeteyi elimde tutarak:

-Bugünün haberlerinde Millî Eğitim Bakanlığının eğitimin yaygınlaştırılması ve okuma-yazma seferberliği haberi dışında dikkat çekici bir şey yok, dedim.

Adam sözümü tamamlamama fırsat vermeyip, izin almadan gazeteyi elimden kaptı ve gözüne ilk çarpan haberleri okumaya başladı. Yaptığı beni şaşırtmadı; çünkü ben Çerkezlerin sınırlarını herkesten daha iyi bilirim. Biraz sonra tren Şubrâ istasyonuna vardı. Trene iri yapılı, pala bıyıklı, basık burunlu, yüzünde çiçek hastalığı izleri taşıyan Kalyûbiyye³⁰ muhtarlarından biri bindi. Dış görünüşünden güçlü ve cahil biri olduğu anlaşılıyordu. Muhtar Fatiha sûresini okuduktan ve peygambere salavat getirdikten sonra yanıma oturdu. Sonra tren Kalyûb'a doğru yola koyuldu.

Çerkez, kısa bir süre gazete okumaya devam etti. Sonra gazeteyi içinde bir ateş hissederek buruşturup yere attı ve:

-Eğitimi yaygınlaştırmak ve okuma-yazma seferberliği yapmak istiyorlar ki çiftçi efendilerinin seviyesine ulaşsın. Büyük bir cinayet işlediklerinin farkında değiller, dedi.

Gazeteyi yerden aldım ve dedim ki:

-Hangi cinayet?

-Sen henüz gençsin. Çiftçinin eğitimi için faydalı olan tedaviyi bilmezsin.

-Hangi tedaviyi kastediyorsun? Eğitimden daha faydalı bir tedavi mi var?

Çerkez kaşlarını çattı ve kızgın bir ses tonuyla:

-Başka bir tedavi var...

-Nedir o?

Hocayı uykusundan uyandıracak şekilde bağırarak:

-Kırbaç... Kırbaç hükümete maddî bir yük getirmez. Eğitimse çok para gerektirir. Unutma çiftçi ancak dayağa boyun eğer; çünkü beşikten mezara kadar dayağa alışkındır o.

Çerkez'e cevap vermek istedim. Ancak muhtar –Allah onu korusun-beni cevap verme zahmetinden kurtardı. Yapmacık bir tebessümle Çerkez'e:

-Doğru dedin beyim, doğru dedin. Köyde oturuyor olsaydın, bundan daha çoğunu derdin. Biz onları dizginleyip suç işlemelerine engel olmak için çok sıkıntı çekiyoruz.

Çerkez ona şüpheyle bakarak:

-Zatâliniz köyde mi oturuyor?

-Ben orada doğdum beyim.

-Maşallah.

Bu konuşma geçerken hoca horluyordu. Şık giyimli bey de bir elbiselerine, bir bize bakıyor ve gülüyordu. Öğrencinin ise yüzünde tiksinti vardı. Defalarca konuşmaya çalıştı, utancı ve yaşının küçüklüğü buna engel oldu.

Çerkez'in söylediklerine karşı sessiz kalamayarak ona:

-Beyim, çiftçi de bizim gibi insandır. İnsanın insan olan kardeşine iyi davranmaması haramdır, dedim.

Sanki muhtar kendisine hitap etmişim gibi bana dönerek:

-Ben çiftçileri herkesten çok iyi bilirim. Bin kişilik bir yerde muhtar olmam benim için bir şereftir. Eğer çiftçilerin durumları üzerinde durmak istersen, sana cevap vereyim. Beyefendi çiftçi ancak dayaktan anlar. Bey haklıydı sözlerinde. Çerkez'i göstererek:

-“Sana, işin erbabından başkası haber veremez³¹.”

Öğrenci sinirden köpürüyordu. Sessiz kalmaya dayanamadı, titreyerek:

-Ey muhtar hazretleri! Çiftçi...

Muhtar sözünü keserek:

-Saygıdeğer beyefendi diye hitap et. Çünkü ben yirmi yıl önce ikinci dereceye yükseldim.

Öğrenci:

-Muhtar hazretleri, çiftçi dayakla emirlerinize boyun eğiyor. Çünkü siz onu bundan başkasına alıştırmadınız. Eğer onlara iyi davransaydınız, onun da sizinle omuz omuza ve size yardımcı olan bir kardeş olduğunu görürdünüz; ama ne yazık ki siz ona kötü davrandınız. O da sizin kötülüklerinizden kurtulmak için size zarar vermeye yöneldi. Çiftçi olduğunuz hâlde çiftçi kardeşinize kötülük yapmanız beni çok şaşırtıyor.

Muhtar başını salladı ve Çerkez'e bakarak:

-İşte eğitimin sonuçları.

Çerkez:

-Uyudu, kalktı ve kendini kaymakam sandı.

Şık giyimli beyefendi kahkaha attı, alkışladı ve öğrenciyeye:

-Bravo efendi! Bravo! Bravo!

Çerkez avurtları şişmiş ve zor nefes alır bir hâlde ona baktı ve:

-Sen de kim oluyorsun?

-Şansın ve eğlencenin oğluyum.

Peşi peşine kahkahalar attı.

Çerkez'in dağarcığında söyleyecek bir şey kalmadı. Bir yere, bir hocaya ve bir de muhtarın ayakkabısına tükürerek bağırdı:

-Edepsiz çiftçi!

Sonra sustu, oradakiler de sustu. Eğer muhtar hocaya dönerek şöyle demeseydi fırtına dinliyordu:

-Sen en iyi hüküm verensin efendim. Bu sorun hakkında bize de bir hüküm ver.

Hoca kafasını salladı. Hafif öksürüp yere tükürerek:

-Allah (C.C.)'ın izniyle hüküm vereceğim sorun nedir?

-Çiftçi için eğitim mi yoksa dayak mı daha faydalıdır?

Hoca:

-Bismillâhirrahmânirrahîm, “Biz sana doğrusu apaçık bir fetih ihsan ettik³².” Peygamber (S.A.V.) “Alt tabakadan insanların çocuklarına ilim öğretmeyin” buyurdu.

Hoca miskinliğine döndü, şaşkın bir hâlde gözlerini yumdu. Öğrenci gülerek:

-Bu dediğin doğru değil. Fakirlerle zenginler arasında iyi ahlâklı insanlar olabileceği gibi düşük seviyeliler de vardır.

Hoca uykusundan uyanarak:

-Yazık! O anlaşılmasız dili öğrendiğiniz gün ahlâkınız bozuldu. Dininizin emirlerini unuttunuz. Bazılarınız gösterişe kapıldı, azdı, büyüklendi ve yaratanın varlığını inkar etti.

Çerkez ve muhtar “Helal olsun hoca” diye bağırdı. Çerkez:

-Çocuk babasıyla birlikte yemek yemeye korkardı. Bugün ise ona küfrediyor ve onu dövmeyle kalkışıyor.

Muhtar:

-Çocuk halasının yüzünü görmezdi. Şimdi ise kardeşinin karısıyla bir arada oturuyor.

Tren Kalyûb³³'da durdu. Hepsine selam vererek ayrıldım. Kasabaya doğru yola koyuldum. Kulağımda yer eden konuşmaların uğultusunun çokluğundan yeşillikler arasında giden trenin sesini ve düdüğünü duyamaz oldum.

¹ el-Hizânetu't-Teymûriyye adıyla bilinen meşhur kütüphanesiyle tanınmış, Arap dili ve edebiyatı üzerine çok sayıda eserler vermiş Ahmed Teymûr Paşa (1871-1930)'nın öğrencisidir. Bkz. Fuat Günel, “Ahmet Teymur Paşa”, *DİA*, II, 140-141. Halası Arapçanın yanı sıra Türkçe ve Farsçayı da iyi bilen devrin ünlü şair ve yazarı ‘Âişe et-Teymûriyye (1840-1902)'dir. Bkz. Fuat Günel, “Âişe İsmet Teymur”, *DİA*, II, 205-206. Ayrıca bkz. Yûsuf Nevfel, *el-Fennu'l-Kasasi Beyne Ciley Tâhâ Huseyn ve Necib Mahfûz*, Kahire 1988, s.66; Yûsuf Es'ad Dâğir, *Mesâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, Beyrut 1983, II, 228-238; Bedrettin Ayaç, “Muhammed Teymûr ve 20. Y.Y. Mısır Edebiyatındaki Yeri”, *Gündoğan Edebiyat*, S.9, Kış 1994, s.91.

² Tâhir Ahmed Mekki, *el-Kissatu'l-Kasira*, Kahire 1988, s.90.

³ J. Brugmann, *An Introduction to the History of Modern Arabic Literature in Egypt*, Leiden 1984, s.244.

⁴ Sa'îd Cevde es-Sehhâr, *Musavveru A'lâmi'l-Fikri'l-'Arabî*, Kahire ts., s.38.

⁵ Yûsuf Nevfel, *a.g.e.*, s.60.

⁶ Tâhir Ahmed Mekki, *a.g.e.*, s.90.

- ⁷ *Mâ Terâhu'l-'Uyûn*, Muhammed Teymûr'un 7 Haziran 1917 tarihinden itibaren hikâyelerini yayınlamaya başladığı *es-Sufûr* gazetesindeki köşesinin adıdır. Bkz. Seyyid Hâmid en-Nessâc, *Tetavvuru Fenni'l-Kissati'l-Kasira fi Misr*, Kahire 1982, s.96; Ölümünden sonra bu adla yayınlanan kitabında bulunan yedi öykünün adı şöyledir: *fi'l-Kitâr*, *'Aife ilâ Menzil Rakam 22*, *Beytu'l-Kerem*, *Haftetu Tarab*, *Saffâratu'l-'Îd*, *Rabbî limen Halakte Hâza'n-Na'im*, *Kâne Tifl fesâra Şâbb*.
- ⁸ Sa'îd Cevde es-Sehhâr, *a.g.e.*, s.38. Hayatı ve eserleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Kehhâle 'Umer Ridâ, *Mu'cemu'l-Mu'ellifin*, Beyrut ts., s.233-234; Mahmûd Teymûr, *eş-Şahsiyyetu'l-'İsrûn*, Kahire ts., s.153-162; a.mlf., *Mu'ellesât Muhammed Teymûr*, *Vamîdu'r-Rûh*, Kahire 1971; Zirikli, *el-A'lâm*, Beyrut 1984, VI, 247-248; Lûsî Ya'kûb, *el-Ustratu't-Teymûriyye ve'l-Edebu'l-'Arabî*, Kahire 1993, s.61-92.
- ⁹ Hayatı ve eserleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Bedrettin Aytaç, *Mahmûd Teymûr'un Hikâyeleri ve Romanları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Ü., Sos. Bil. Enst., Ankara 1992.
- ¹⁰ Seyyid Hâmid en-Nessâc, *a.g.e.*, s.97.
- ¹¹ *a.e.*, s.100.
- ¹² Yahyâ Hakkî, *Fecru'l-Kissati'l-Misriyye*, Kahire 1987, s.63.
- ¹³ Mu'âviye Muhammed Nûr, "el-Kisas fi Misr", *es-Siyasetu'l-'Usbu'îyye*, S.200, 4 Ocak 1930, s.24'den naklen Seyyid Hâmid en-Nessâc, *a.g.e.*, s.106.
- ¹⁴ *a.e.*, s.106.
- ¹⁵ J. Brugmann, *a.g.e.*, s.245.
- ¹⁶ Yahyâ Hakkî, *a.g.e.*, s.62.
- ¹⁷ Sabrî Hafez, "The Modern Arabic Short Story", *Modern Arabic Literature* (Ed. M. M. Badawi), Cambridge 1992, s.281.
- ¹⁸ Rahmi Er, *Modern Mısır Romantı*, Ankara 1997, s.43.
- ¹⁹ Batıda kısa öykü 1835 yılında yayınlanan Nathaniel Hawthorne (1804-1864)'un *The Ambitious Guest* ("Hırslı Konuk") ve Edgar Allan Poe (1809-1849)'nun *Berenice* ("Berenice") adlı öyküleriyle başlar. Bkz. Sylvan Barnet ve diğ., *A Dictionnaire of Literary, Dramatic, and Cinematic Termes*, Boston 1971, s.100-101; Dean Cury, *Highlights of American Literature*, Washington 1981, s.119; Hasan Boynuvara, "Hikâye ve Hikâye Kuramları", *Hece*, S.46/47 (Türk Öykücülüğü Özel Sayısı), Ekim-Kasım 2000, s.42.
- ²⁰ 'Azîze Muraydan, *el-Kissatu ve'r-Rivâye*, Şam 1980, s.19.
- ²¹ Hüseyin Yazıcı, *Çağdaş Arap Öyküleri*, İstanbul 1999, s.8; a.mlf., "Hikâye", *DİA*, XVII, 481.
- ²² Emrullah İşler, "Modern Arap Edebiyatında Bir Öncü; Mustafâ Lutfi el-Menfalûtî", *Nüşa*, S.3, Güz 2001, s.72.
- ²³ Fî'l-Kitâr, ilk defa 7 Haziran 1917 tarihinde *es-Sufûr* gazetesinde yayımlandı. Bkz. 'Abbâs Hîdr, *Muhammed Teymûr Hayâtuhu ve Edebuhu*, Kahire ts., s.72.
- ²⁴ Hüseyin Yazıcı, *Çağdaş Arap Öyküleri*, s.8; ayrıca bkz. Seyyid Hâmid en-Nessâc, "Havle Kadîyyeti'r-Riyâde fi'l-Kissati'l-Misriyyeti'l-Kasîra", *Buhûs ve Dirâsât Edebiyye*, Kahire 1978, s.33-50; Shmuel Moreh, "An Outline of The Development of Modern Arabic Literature" *Studies in Modern arabic Prose and Poetry*, Leiden 1988, s.82.
- ²⁵ Yûsuf Nevfel, *a.g.e.*, s.251-253.
- ²⁶ Tâhir Ahmed Mekki'nin *el-Kissatu'l-Kasîra* adlı kitabının 108-113. sayfaları arasındaki fi'l-Kitâr adlı öykünün Arapça aslından çevirisidir. Bu çeviri daha önce *Merdîven Sanat* dergisinde (S.18, Mart 2000, s.18-20) tarafımdan yayınlanan çevirinin yeniden gözden geçirilmiş hâlidir.
- ²⁷ Alfred de Musset (1810-1857): Fransız şair, tiyatro yazarı ve romancı (Ç.N).

²⁸ Kahire tren garının adı (Ç.N.).

²⁹ Kahire dışında bir yerleşim merkezi (Ç.N.).

³⁰ Kahire'nin kuzeyinde Mısır'ın eyaletlerinden birinin adı (Ç.N.).

³¹ Fatır, 35/14.

³² Fetih, 48/1.

³³ Kahire'ye yaklaşık altmış kilometre uzaklıkta Kalyûbiyye eyaletinin başkentinin adı (Ç.N.).

MEHMET MESUT ERGİN

**OSMANLI DÖNEMİ ARAP EDEBİYATINDAN BİR ŞAİR:
AHMED EL-KEYVÂNÎ**

Mehmet Mesut Ergin *

Özet: Bu çalışmada XVIII. yüzyıl Osmanlı dönemi Arap şairlerinden biri olan Ahmed el-Keyvânî'nin hayatı, eserleri ve şiiri işlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap edebiyatı, el-Keyvânî, Biyografi, Şiir, Osmanlı dönemi

**Ahmed al-Kayvani: an Arab Poet From The Ottoman
Period**

Summary: In this study, it has been dealt with one of the Arab poets in the eighteenth century the Ottoman period Ahmed al-Kayvânî's life, works and poetry.

Key Words: Arabic literature, al-Kayvânî, Biography, Poem, The Ottoman period

* Dr., Dicle Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.

XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Arap topraklarının Osmanlı Devletinin hâkimiyeti altına girmesinden sonraki döneme ait Arap şairler hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. XIX. yüzyılda ortaya çıkan nahda edebiyatının oluşumuna zemin teşkil ettiğine inandığımız bu dönem edebî şahsiyetlerinin, bir nebze de olsa yeni nesillere duyurulması gerekmektedir.

Nahda edebiyatının altyapısına katkıda bulunanlardan biri olan Ahmed el-Keyvânî, XVIII. yüzyıl Osmanlı dönemi Arap edebiyatının seçkin edebî şahsiyetlerinden birisidir. Bu çalışmada şair el-Keyvânî'nin hayatı, eserleri ve şiiri üzerinde durulacaktır.

1. HAYATI

Asıl adı el-Emîr Ahmed Bek b. Hüseyin Paşa b. Mustafa b. Muhammed b. Keyvân'dır¹. el-Keyvânî² ya da el-Keyvâniyyu'd-Dimaşkî³ olarak da anılan Ahmed el-Keyvânî'nin babası ise Kudüs, 'Aclûn ve daha pek çok yerde yöneticilik yapmış Emîru'l-Umerâ Hüseyin Paşadır⁴. Soyü Keyvanoğullarına dayanan⁵ el-Keyvânî Dimaşk'ta doğdu⁶. Kaynaklarda doğum tarihi olarak bilgi bulunmamakla beraber onun, yaklaşık olarak 1090 (1679) yılından önce doğduğu tahmin edilmektedir⁷.

Çocukluğu hakkında pek fazla bilgi bulunmayan el-Keyvânî, başta doğum yeri olan Dimaşk'ın, eş-Şems Muhammed b. Abdurrahmân el-Gazzî el-'Amirî eş-Şafî'î ed-Dimaşkî ile Şeyh Muhammed el-'Umerî ed-Dimaşkî (ö:1597/1686) gibi önde gelen hocalarından öğrenim gördü⁸. el-Keyvânî, daha sonra öğrenimine devam etmek üzere gittiği Mısır'da, nahiv alanında Şeyh Muhammed ed-Devrî, fıkıh alanında Ali Ahmed el-Askâtî⁹ ve Molla Miskîn¹⁰ gibi hocalardan dersler aldı.

Yaşamının büyük bölümünü Dimaşk'ta geçiren el-Keyvânî'nin dönemin yöneticilerinden sırasıyla 1148 (1735) yılında Dimaşk'a defterdâr olarak tâyin edilen Fethullah ed-Defterî (1148-1159/1735-1746), buraya atanan valilerden Es'ad Paşa el-'Azm (1159-1170/1746-1757) ve Çeteci Abdullah Paşa (1172/1758) ile sıkı ilişkileri olmuş, yeniçeri ocaklarında önemli görevler üstlenmiştir¹¹. Bir süre Mısır'da da kalan el-Keyvânî, burada geçirdiği süre içerisinde Dimaşk'a büyük bir özlem duyarak sitem, şikâyet, gurbet ve ayrılığı sıkça vurgulayan şiirler söylemiştir¹².

el-Keyvânî, Dimaşk'ta bulundu sırada tanışıp iyi ilişkiler kurduğu veziriazam silahdar Mehmet Paşanın sadaret kethüdası Osman Halisa Efendiyle beraber kendisine eşlik etmek üzere İstanbul'a giderek bir müddet de burada ikamet etti¹³. Ancak ne var ki uzun seneler sadrazam kethüdalığı görevinde bulunarak büyük bir nüfûz kazanmış ve veziriazamlara bile tahakküm edecek derecede işleri ele almış olan Osman Halisa Efendi 1150 (1737) yılında Özi kalesinin düşmesine neden olduğu gerekçesiyle öldürülünce¹⁴, el-Keyvânî, İstanbul'daki dostu ve en büyük destekçisini kaybederek yeniden doğup bü-

yüdüğü Dimaşk'a dönmek zorunda kaldı ve ömrünün geri kalan kısmını burada geçirdi¹⁵.

el-Keyvânî'nin hayatını inceleyen kaynaklar onun ölüm tarihi konusunda ittifak hâlinindedir. Bu ortak görüşe göre şairimiz Ahmed el-Keyvânî 1173 (1759) yılında Dimaşk'ta vefat etmiş ve bu şehirde bulunan el-Babu's-Sağır türbesine defnedilmiştir¹⁶.

1.1. Edebî Kişiliği:

XVIII. yüzyılın Ahmed el-Menîni (ö: 1172/1759), el-Behlûl (ö: 1113/1701) ve el-Beytimânî (ö: 1175/1761) gibi değerli Arap şairlerinden birisi de el-Keyvânî'dir. Ancak gerek biyografik eserlerde ve gerekse edebiyat tarihlerinde, el-Keyvânî'nin edebî kişiliği hakkında yeterince bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte bahse konu kaynaklar el-Keyvânî'nin edebî kişiliği hakkında bilgi verirken onun iyi bir şair olduğunu söylerler.

Bu konuda el-Keyvânî'nin geniş bir şekilde yer veren el-Murâdî şunları söylemektedir: "Ahmed el-Keyvânî, zamanın ender şair ve edebiyatçılarındandır. Bilhassa zekâsı, bilgisi, kabiliyeti, olgunluğu, edebî sanatlara vukûfiyeti, nazım, nesir ve hüsnühattaki mahareti ile ön plana çıkmaktaydı"¹⁷. el-Murâdî eserin bir başka yerinde de onu XVII. yüzyılın ünlü şairlerinden Mencik Paşa el-Yusufî (ö: 1080/1669) ile kıyaslayarak, şiir alanında üstün bir konumda olduğunu belirtmektedir¹⁸. Çağdaş Arap yazarlarından 'Umer Musa el-Paşa da el-Keyvânî'nin içinde bulunduğu çağ itibarıyla Osmanlı döneminde yetişen şairler arasında seçkin bir yere sahip olduğunu, şiirinde akıcılık ve estetiği ön plana çıkardığını bedî'î sanatlarla yapay beyandan uzak bir ekolü temsil ettiğini ifade etmektedir¹⁹.

2. ESERLERİ

2.1. Dîvânı:

el-Keyvânî'nin hayatı hakkında bilgi veren kaynakların hepsi, onun bir şiir dîvânının olduğunu bahsetmektedir²⁰. el-Keyvânî'nin dîvânı yazma ve matbu olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

2.1.1. Yazma Dîvânı:

Yazma Dîvân hakkında, sadece Brockelmann bilgi vermekte, onun Aşir Efendi Kütüphanesinde 958 numarayla²¹kayıtlı olduğunu belirtmektedir²². Mevcut yazma dîvân, el-Keyvânî vefat etmeden 23 yıl önce, İbrahim el-Bilbîsi tarafından Mısır'lı ünlü şair Abdullah b. Abdullah b. Selâme el-Mu'ezzin el-Udkâvî²³nin (ö:1184/1770), şairin orijinal nüshasından neshettiği yazma esas alınarak 1150(1737) yılında istinsah edilmiştir²⁴. Yazma dîvân, her sayfası okunaklı bir yazı ile on dokuz satırdan müteşekkil doksan sekiz varaktan oluşmaktadır.

2.1.2. Matbu Dîvânı:

Matbu Dîvânın tashihini 1301(1883) yılında Abdulkadir b. 'Umer Nebhan yapmış, Muhammed Efendi el-Hafnî de sahibi olduğu Şam'daki el-

Hafniyye matbaasında basımını gerçekleştirmişdir²⁵. Dîvânın musahhihi Abdulkadir b. 'Umer Nebhan, Abdullah b. Abdullah b. Selâme el-Mu'ezzin el-Udkâvî'nin neshettiği nüshayı esas alarak, el-Keyvânî'nin, bir kısmı el-Murâdî'nin, *Silku'd-Durer fî A'yânî'l-Karnî's-Sânî 'Aşer* adlı eserindeki mevcut şiirleriyle kaynağını belirtmediği başka şiirlerini de toplayarak Dîvânın sonuna eklemeye bulunmuştur²⁶.

Dîvânda 111 kasîde, 22 kıta (mukattaa), 10 mektup, 2 muvaşşah, 2 muhammes ve dostlarının kendisine yazdığı 9 kasîde bulunmaktadır. Matbu Dîvânın eleştirilecek yönü içindeki şiirlerin ne alfabetik sıraya ne de konularına göre tertip ve tasnifinin yapılmamış olmasıdır.

3. ŞİİRİ

3.1. Muhteva Özellikleri:

Daha çocuk yaşlardayken şiir yazmaya başlayan el-Keyvânî kendi çağı ile önceki dönemlerde bilinen şiir konularına değinerek gazel, medih, ihvâniyyât, hamriyyât ile vatan özlemi ve gurbet alanlarında kasîdeler söylemiştir.

Şiirleri, kendi hayatının bazı özel kesitlerini yansıtmalarının yanı sıra çağının toplum hayatında görülen bozuk düzenini ve çökmeye yüz tutan gidişatını da yansıtmaktadır. Ayrıca onun yaşadığı dönemin idarecileriyle yakın bir ilişki içerisinde olması nedeniyle, farklı münasebetlerde onlara yazdığı kasîdelerinde, o günün tarihine ışık tuttuğu görülmektedir.

el-Keyvânî, bazı konularda oldukça fazla kasîde yazmış bazı konularda ise birkaç kasîdeyle yetinmiştir.

3.1.1. Gazel:

Şairlerin sevdiklerine karşı hissettiklerinin, coşkulu ifadeler halinde söz sanatıyla sergilenmesi olan gazel²⁷, gerek Arap edebiyatında ve gerekse diğer milletlerin edebiyatlarında asil bir sanat olması nedeniyle şairler ona hem kasîdelerinin girişlerinde yer vermişler, hem de müstakil kasîdeler yazmışlardır²⁸.

el-Keyvânî dîvânında gazele büyük yer veren şairlerden birisidir. Şairin dîvânında gazel, müstakil kasîdeler, kıtalar ve muhtelif konularda yazılan kasîdelerin mukaddimleri olarak görülmektedir.

el-Keyvânî'nin gazelinde söz konusu kadın bazen bir sevgiliyi, bazen de duygularını sayesinde açığa vurduğu bir amacı ya da çok sevdiği vatanını sembolize etmektedir.

3.1.1.1. Maddî Aşk:

el-Keyvânî,, gazellerinde kadını fizikî olarak tanımlamakta, eski şairlerin şiirlerinde yer alan anlam, teşbih ve betimlemelere benzer bir şekilde tasvir ederek bize onun yüzünden, gözlerinden, göz kapaklarından, yanaklarından ve boynundan bahsetmektedir.

3.1.1.1.1 Yüz:

el-Keyvânî, kadının yüzünü güneş ve dolunaya benzetmektedir²⁹:

و محياك أم الشمـ س أم البدر النمام

Ve yüzün, güneş mi yoksa dolunay mı?

3.1.1.1.2. Göz:

Şair gözün ölümcül büyüleyiciliğine değinerek şöyle diyor³⁰:

ويح قلبي من طرفه الفتاك من مجيري من سيفه السفاك
من معيذي من ساحر الطرف قد صا د قلوب الزهاد و النساك

Vay ölümcül bakışından dolayı kalbimin haline, ölümcül kılıcından kim koruyacak beni?

Zahitlerin ve âbitlerin kalplerini çalan büyüleyici gözünden kim koruyacak beni?

3.1.1.1.3. Göz Kapağı:

el-Keyvânî, sevgilisinin gözlerinin mahmurluğu, göz kapağının uyku- lu hali ve büyüleyiciliği ile kalbini çaldığını söyler³¹:

رأيت في جفنيه الوسنان ساحره فصاد قلبي فليت الحب لم يكن

Uykulu göz kapağındaki büyüleyiciliğini gördüm ve kalbimi çaldı, keşke sevgi hiç olmasaydı.

3.1.1.1.4. Göz Bebeği:

Şair göz bebeğinin öldüren ve diriltten bir güce sahip olduğunu belirterek şöyle diyor³²:

تحبي وتقتل مقلتا ه بصارم اللحظ الغضوب

Kızgın bakışlarıyla onun göz bebeklerini diriltir ve öldürür.

3.1.1.1.5. Yanak:

el-Keyvânî, al yanakların güzelliğinden bahsederek şöyle diyor³³:

أجلت لحظي في خديه فاشتعلت غلالة الوجنة الحمراء من نظري

Gözümü oyaladın yanaklarında, ve tutuştu şeffaf örtüsü al yanakların bakışımınla.

3.1.1.1.6. Boy:

Şair, kadının zarif ince boylu olması gerektiğini de şu dizesiyle tasvir etmektedir³⁴:

يهز تحديق العيو ن منه قدا أهيفا

Gözlerin ona bakışı, zarif ince boyunu sarsmaktadır.

el-Keyvânî'nin hayalindeki sevgili ay parçasıdır, zaman zaman güneştir. Boyu servi ağacı gibi ince ve zariftir. Yanakları gülü andırmaktadır. Gözleri nergis gibi baygın bakar.

el-Keyvânî'nin sevgilisi ile olan ilişkileri de şiirinde açık bir şekilde görülmektedir. Şair kasidelerinde sevgilisinin güzelliğine olan tutkusunu, çektiği ayrılık acısını, ızdırap ve elemi, sevgilisinin kendisinden yüz çevirişini, sitemini, bağışlanma talebini, sevgilisi için döktüğü göz yaşını, sabrını, bağışlanma ve özür talebini, şikâyetini ve sevgilisi ile arasını açmaya çalışan koğucularla ilgili haberleri açık olarak dile getirmektedir.

3.1.1.1.7. Sevgilinin Güzelliğine Olan Tutku:

el-Keyvânî, sevgilisinin eşsiz güzelliğinden dem vurarak bütün aşık kalplerin onun avucunda olduğunu söylemektedir³⁵:

في وجهه كل الجمال بأسره و قلوب العاشقين بكفه

Yüzünde mükemmel bir güzellik olup aşıkların kalpleri onun avucundadır.

3.1.1.1.8. Ayrılık Acısı:

Şair çektiği ayrılık acısını şöyle dile getirmektedir³⁶:

قد ذبت من ألم الجوى فاستبق بعضك يا فؤاد

Ayrılık acısından eridin ey kalp! Alıkoy parçanın bir kısmını.

3.1.1.1.9. Iızdırap ve Elem:

O, içinde bulunduğu ızdırap ve elemi, çektiği sıkıntılarını dile getirerek kalbinin acıdan eriyip gittiğini, geceyi uykusuz, hasta, bîçâre olarak geçirdiğini, vücudunun giderek zayıfladığını ifade etmektedir³⁷:

على القلب المعذب أن يذوبا و يا دمعي عليك بأن تصوبا
أبيت مسهدا قلعا عليلا حزيننا و امقا فردا غريبا
فؤاد كله أمسى لهيبا و جسم كله أضحي مذوبا

Ey gözyaşam! Acılı kalbin erimesi gerektiği (gibi) senin de akman gerekir.

Geceyi uykusuz, stresli, hasta, üzüntülü, aşık, yalnız ve garip olarak geçirdim.

Kalp tümüyle alev olup bütün vücut eridi.

3.1.1.1.10. Yüz Çevirme:

el-Keyvânî, sevgilisi tarafından haksız yere suçlandığını, kendisini yüz çevirip terk etmek suretiyle cezalandırıldığını anlatmaktadır³⁸:

بروحى حبیباً صد عنى معرضاً و عاقبتى بالهجر ظلماً و لا وزراً

Cezalandırdı beni ayrılıkla haksız yere zulmederek benden yüz çeviren canım sevgilim.

3.1.1.1.11. Sitem:

Şair, yine sebepsiz yere suçlanarak kendisinden yüz çevrildiğini ifade ederek sevgilisine sitemde bulunmaktadır³⁹:

طال الصدود و ماله سبب و قضى على الوجد و الكرب
لم آت ذنباً يقتضى تلفي أ ترى المحبة عنده ذنب

Sebepsiz yere yüz çevirişin uzaması nedeniyle yiyip bitirdi beni üzüntü ve aşk.

Bir suç işlemedim yok edilmemi gerektiren, acaba sevgi ona göre suç mu?

3.1.1.1.12. Gözyaşı:

el-Keyvânî, sevgilisine karşı beslediği muhabbetten dolayı gözyaşının sel olup aktığını şu dizelerinde dile getirmektedir⁴⁰:

إذا قلت فيض الدمع قد أطفأ الجوى تصاعد أنفاس الأسي فتسعرا
و إن قلت غاض الدمع مما سجمته تذكرت أيام اللقا فتفجرا

Gözyaşı selinin sevgiyi söndürdüğünü söylediğimde ızdırabın nefes alışverişi arttı ve (gözyaşı seli) yanıp tutuştu.

Şayet aktığıım gözyaşının giderek azaldığını söylesem bile buluşma günlerini hatırlar ve yine (gözyaşı) aşkın sel olup taşar.

3.1.1.1.13. Sabır:

Şair, dostlarından ayrı kalamayacağını, birtakım nimetlerden yoksun yaşayabileceğini; fakat cennette bile onlarsız yapamayacağını belirtmektedir⁴¹:

و إني على فقد النعيم لصابر
و لست على فقد الأخلاء بالجلد
و ليس يطيب العيش مع غيرهم
و لو كنت في الفردوس أو جنة الخلد

*Ben (dünya) nimetlerinden mahrum olarak sabredebilirim ama dost-
ların kaybına asla,*

*Onlarsız yaşam (asla) güzel olmaz, Firdevs'te veya cennette bile ol-
sam.*

3.1.1.1.14. Bağışlanma Talebi (İsti'tâf):

el-Keyvânî, aşık olan kimsenin suçunun bağışlanması gerektiğini ifade ederek sevgilisinden af dilemektedir⁴²:

إن كان ذنبا جنيته خطأ
فاصفح فذنب الحب يغتفر

*Affet beni bir kusurda bulunmuş olsam bile, sevenin kusuru bağışlanır
çünkü.*

3.1.1.1.15. Şikâyet:

el-Keyvânî, ayrılığın uzamasından dolayı hayatın dayanılmaz acılığını şikâyet ediyor⁴³:

لك أشكو ألم الحيا
ة و طولها بعد الفراق

Ayrılık sonrası hayatın çilesini ve uzamasını sana şikâyet ediyorum.

3.1.1.1.16. Koğucular:

Şair, koğucuların hilelerinin önemsenmesinden korktuğunu, fakat on-
ların hepsini gözyaşı selinde boğarak yok edeceğini söylemektedir⁴⁴:

قد طال من كيد الرقي
ب توجسي و تخوفي
فالأغرقتن بفيض دم
عي كل واش مرجف

Koğucunun hilesine karşı duyduğum kaygı ve korkum arttı.

*Boğacağım gözyaşımın seliyle asılsız haberler çıkaran bütün
koğucuları.*

el-Keyvânî'nin gazelinde, sevgide aldatmaca, zevk ve eğlenmek ama-
cıyla geceleyin dost kadınların evlerine pervasızca dalma, aşk maceralarında
karşılaştıkları tehlikeleri vb. konulara yer vermeyerek maddî aşkın öncülerin-
den olan İmru'u'l-Kays, 'Umer b. Ebî Rabi'a ve Ebû Nuvâs gibi şairlerden
ayrıldığı görülmektedir.

3.1.1.2. Manevî (Aff) Aşk:

Şairlerin utanç verici, açık ve müstehcen kelime ve kavramlar kullanmaktan kaçınarak yaşadıkları temiz, saf sevgiyi duygu yüklü hoş bir ifadeyle dile getirmeleri olarak tanımlanan afif aşka⁴⁵, şairimizin dîvânında sıkça rastlanmaktadır. Şair, bu türde yazdığı şiirlerinde daha çok ömrünün bir bölümünü vatanından uzakta geçirmesi nedeniyle hastalığını, ayrılık acısını ve dök-tüğü gözyaşını dile getirmektedir.

el-Keyvânî, sevgiliye kavuşmanın zor olduğunu, bundan dolayı hastalanıp acı çektiğini ve seven kişinin de teslim olması gerektiğini belirterek durumunu Allah'a havale etmektedir⁴⁶:

تلفي تعيش و تسلم	يا من يريد بحجره
و الصبر عنك مذمم	الوصل منك محرم
والحسن منك مقسم	و الظرف فيك مجمع
حركات منك ويسلم	من ذا يشاهد فتنة الـ
ء حين تعرض يؤلم	لج السقام و كل شي
ري و المحب مسلم	سلمت للرحمن أمـ

Ey beni ayrılığıyla yok etmek isteyen kişi, yaşa varol.

Sana haram kılındı vuslat, yerildi yokluğuna sabretmek.

Zerâfet sende toplanmış, her tarafını bürümüştür güzellik.

Hareketlerinin cazibesini gözlemleyip de tutulmayan kim var ki?

Geldi başıma her dert, etti beni bîzâr.

Halimi arz ettim Allah'a, zaten teslimiyetçi olur ancak yâr.

el-Keyvânî'nin affif aşka dair yazdığı kasîdelerinde, sevgilisine karşı saf ve temiz duygular içerisinde olduğu, ona samimi bir şekilde bağlandığı, onsuz yaşamayacağı ve ondan ayrı kalmanın kendisi için acı ve ızdırap anlamına geldiği açık bir şekilde görülmektedir.

Şairin gazellerindeki en önemli unsurlardan bir tanesi gözyaşı ve ağ-lamanın hakim olmasıdır. O gazellerinde sıkıntılarını, üzüntülerini, ızdırap ve elemelerini ayrıca zamandan ve o dönemin insanlarından sürekli bir şekilde şikâyet ve sitemini dile getirmiştir.

el-Keyvânî, gazelinde geleneksel yapıdan etkilenmekle beraber döneminde büyük bir yaygınlık kazanan bedî'î sanatlarla fazla yer vermeyerek farklı bir rota çizmiş, sade akıcı bir üslup kullanmıştır.

3.1.2. Medîh:

Medîh sanatı⁴⁷, el-Keyvânî'nin dîvânında gazelden sonra ikinci sırada yer almaktadır. el-Keyvânî, methiyelerinde övdüğü kişilere karşı duygularını açık bir şekilde ifade etmektedir.

el-Keyvânî, sırasıyla Şâm defterdârı Fethullah ed-Defterî'yi, Şâm valilerinden Azmzâde Es'ad Paşa ile Çeteci Abdullah Paşayı ve son olarak Şâm müftülerinden Ali Efendi el-Murâdî'yi övmüş, bunlara müstakil kasideler yazmıştır.

3.1.2.1. Fethullah ed-Defterî'ye Övgü:

el-Keyvânî, Azmzâde Es'ad Paşa ile siyâsî çekişmeler içinde olan Fethullah ed-Defterî için toplam üç kasîde yazmıştır.

Şair, ed-Defterî'yi 24 beyitten oluşan bir kasîdesinde, Şâm Emeviye Camisini onarımından dolayı methetmektedir⁴⁸:

كما يستلزم الليل انبلاجاً	رويذا إن للضيق انفراجاً
رجاء الجامع الأموي راجاً	بحسن نظارة الفتح المرجى
إلى نظر يلاحظه احتياجاً	وكان لسانه الحالي يشكو
و ست ثم خمسون اندراجاً	و ذلك إذ خلت مائة و ألف
بفتح الله قد كسب ابتهاجاً	بعوث الفرد للأموي أرخ

Yavaş ol! Her gecenin şafağı olduğu her sıkıntının da bir ferahlığı vardır.

Emevî camisi, ümit vadeden Fethi'nin yönetiminin güzelliğiyle umduğunu buldu.

Emevî camisi, durumuyla (lisan-ı haliyle) gereksinimini gözleyip fark eden bir anlayışa şikayet ediyordu.

Bu da 1156 yılında şekillendi.

Emevî camisinin sevince bürünmesini sağlayan yegâne yardımcısı Fethullah'a tarih düş.

el-Keyvânî, ed-Defterî'ye yukarıdaki kasîdesinin dışında benzer anlamlar yüklü , yapmış olduğu güzel hasletlerinden dolayı takdirlerini içeren iki kasîde daha yazmıştır⁴⁹.

3.1.2.2. Azmzâde Es'ad Paşaya Övgü:

el-Keyvânî, Şâm valilerinden Azmzâde Es'ad Paşa için otuz beyitten oluşan bir kasîde yazmıştır.

Şair bu methiyesinde Es'ad Paşanın Şâm'a dirlik ve refah getirdiğini, mevcut anarşiyi sona erdirdiğini belirterek halkın, kendisine bırakılmış bir emanet olduğunu ifade etmektedir⁵⁰:

بدوام الإقبال و النعماء	أيد الله أسعد الوزراء
غير تنفيس كربة الفقراء	لا يعد النعيم و الفخر شيئاً

الرعايا ودائع الله فيما	جاء عند الملوك و الأمراء
إنما المرح للرع ايا هلاك	و بلاء و الحكم كالأحياء
كل ذنب من الزمان صفحنا	عنه إلا تحكم الغوغاء
أيد الله نصره من وزير	أسيل الستر كاشفا للبلاء
و محاسن العصيان و البغي عنا	بعد أن كان مؤذنا ا بالعناء
بعد أن كان ينسب البغي للشا	م مقر الأبرار و الأصفياء
آذن الله بالوار لقوم	عاملوا الناس بالأذى و الجفاء
كم شقي قد استرق تقيا	دولة الجهل غصة الأتقياء
خاطبتهم بلاغة السيف لما	أعرضوا عن فصاحة الفصحاء
بغرار الحسام بادوا جزاء	عن غرور بالجهل و الخيلاء
وقعة ذكرها على الأرض يبقيا	لاعتبار الأبناء بالآباء
هاك تاريخها اذا شئت بيتا	بعد عرض الثناء غب الدعاء
قد أقام الحدود للعدل هديا	و نفى النحس أسعد الوزراء

Allah, iyiliğin ve istikbalin devamından dolayı vezir Es 'ad'ı teyit etti.

Ferahlık ve övgü, fakirlerin acı ve ızdırabı dindirilmedikçe bir şey sayılmaz.

Tebalar, Allah'ın krallara ve emirlere bıraktığı emanetidir.

Kuşkusuz kaos, halklar için bir yıkım ve beladır. Hüküm ise hayat vermek gibidir.

Ayaktakımının hakimiyeti haricindeki her suçu bağışladık.

Allah, açığa çıkan belanın üzerine perde çeken vezirin zaferini destekledi.

O, sıkıntı ve şiddeti sona erdirdikten sonra başkaldırı ve isyanın isimlerini ortadan kaldırdı.

Şâm, asilikle özdeş iken iyilerin ve temiz kişilerin merkezi oldu.

Allah, insanlara eziyet ve kötülükle davranan kavmin yok olduğunu bildirdi.

Dindarları köleleştiren nice eşkiya vardır. Cehaletin yönetimi nefes aldırma Allah'tan korkanlara.

Fasihlerin fesahatinden yüz çevirdiklerinde kılıcın belagati onlarla muhatap oldu.

Onlar, kılıcın keskin ucuyla, kibir ve cahilliklerinden dolayı oluşan gururlarına ceza olarak yok oldular.

Oğulların babalarından ibret almalarıyla olayın yeryüzünde anılması süreklilik kazanır.

İşte sana (olayın) tarihi, şâyet övgü ve duadan sonra bir beyit istersen.

Vezir Es'ad, rehberlik yapmak üzere, adaletin temellerini tesis ederek felâketi (belâyı) defetti.

el-Keyvânî'nin, yukarıdaki methiyesinde mübalağalı bir üslup kullanmasına rağmen medih sebebinin Şâm'da sağlanan huzur ortamı nedeniyle Es'ad Paşa ile ilgili duygularında samimi olduğu söylenebilir.

3.1.2.3. Çeteci Abdullah Paşaya Övgü:

el-Keyvânî'nin kendisine medih yazdığı şahsiyetlerden birisi de Şâm valilerinden Çeteci Abdullah Paşadır. Şair, Çeteci Abdullah Paşaya hasrettiği 71 beyitten oluşan oldukça uzun olarak kaleme aldığı kasidesinde; onun alim ve adil bir kişiliğe sahip biri olduğunu, bundan dolayı herkesin ondan medet umarak ona başvurduğunu belirttikten sonra Şâm'da huzursuzluğa sebebiyet veren asilerin onun tarafından nasıl hüsrana uğratılıp yok olduklarını sade ve akıcı bir üslupla anlatmaktadır⁵¹:

و الأمن و اليمن لما ساعد القدر	الله أكبر جاء النصر و الظفر
و الشرع يأمر و الصمصام ينتظر	العدل ينشر في ديوانه أبدا
و العلم محترم و المال محتقر	و الحق يعلو على الأحصام قاطبة
و العدل يثمر ما لا يثمر الشجر	من يغرس العدل يجن النصر عن ثقة
و للعلوم نجوم ليس تنكدر	كم في السماء نجوم طال ما افلت
و للصبح ظهور ليس يستتر	مفاخر ليس يخف به تواضعه
مطول لكن التلخيص مختصر	ذكرى مناقبه في شرح سيرته
يرتج من قبل أن تنتابه النذر	حصن العقاب غدا من خوف سطوته
خوفا و أما الأولى دانوا فقد نشروا	أما العصاة فقد ماتوا و ما دفنوا
كما تساقط من أغصانه الثمر	فأصبحت هامهم في البيد ساقطة
و سال في كل واد جدول كدر	حتى إذا احمرت الصفراء من دمهم
تلك الربوع بما خانوا و ما ف جروا	زارقهم النار في الدنيا معاجلة
تفاقم الأمر صعبا كله خطر	كان السبيل إلى بيت الحرام و قد
عليه لا الخوف يثنيه و لا الحذر	و وكل لله بالحجاج متكلا
و الخبر يثبت ما لا يثبت الخبر	و لست أمدح إلا عن مشاهدة

Allahu Ekber, geldi uğurluluk, emniyet, zafer ve yardım kader yardım edince.

Adalet, onun dîvânında sürekli olarak yayılır, yasa emreder kılıç beklemededir.

Hak hep birden düşmanların üzerine çıkar, ilim saygın mal ise hor görülmüştür.

Kim adaleti ekerse zafere olan güveni biçer, adalet ağacın vermediği meyveyi verir.

Gökyüzünün kaybolmayan yıldızları olduğu gibi ilimlerin de sönmeyen yıldızları vardır.

Sabahın gizlenemeyen doğuşu olduğu gibi, mütevazılığı da övünç vesilesi olan (eylemlerini) gizleyemez.

Hayatını açıklarken zikrettiğim menkıbeleri uzundur, ancak temel noktalar özetlenmiştir.

Kartal yuvası, gücünün korkusundan kendisine uyarıcılar gelmeden önce sallanır oldu.

Asîlere gelince onlar öldüler, definden yoksun, korkak; kahramanlar ise kaynaşarak yakınlaştılar.

Başları, meyvelerin dallarından düştükleri gibi çöllere düştü.

Öyle ki, kanlarındaki sarı kızılılaşıp bulanık bir çay gibi her vadide akıp gitti.

Ateş onları, ihanet ettikleri ve cürüm işledikleri dünyanın farklı bölgelerinde ziyaret etti.

Beytu'l-Haram'a giden yolda durum vahimleşerek zor ve tehlikeli oldu.

Allah, hacılara sakınma ve korku duymayacakları bir dayanak temin etti.

Ben sadece gözlemlediğimi methederim. Tecrübe, haberin teyit edemediğini doğrular.

Yukarıda sunulan beyitler, el-Keyvânî'nin, Çeteci Abdullah Paşayı övüş sebebini ortaya koymaktadır. Bu da Çeteci Abdullah Paşanın ilmî kişiliği⁵² ile Şâm'da halka korku salan asîleri ortadan kaldırması, Hicaz'a hac farızasını yerine getirmek üzere yola çıkan hacı adaylarının yol güvenliğini sağlaması gibi önemli icraatlarda bulunması olarak özetlenebilir.

3.1.2.4. Şâm müftüsü Ali Efendi el-Murâdî'ye Övgü:

el-Keyvânî, kaleme aldığı methiyelerinden birini de, Azmzâde Es'ad Paşa dönemi Şâm müftülerinden Ali Efendi el-Murâdî'ye hasretmiş-

tir.Şairimiz 48 beyitten oluşan bu methiyesini, ölümünden iki yıl önce 1171(1757) yılında, Ali Efendinin müftülük makamına atanmasından dolayı tebrik etmek amacıyla yazmıştır.

el-Keyvânî, el-Murâdî'den kendisine sitem etmemesini dileyerek onun alim kişiliğini ön plana çıkarmış, içinden çıkılmaz nice problemleri engin bilgisiyle doğru bir şekilde çözdüğünü, bundan dolayı da ona karşı yapılabilen en iyi şeyin saygı, sevgi ve medihten geçtiğini, diğer methiyelerinde olduğu gibi, sade ve akıcı bir üslup içerisinde ifade ettiğini görüyoruz⁵³:

فقيد حاضر ثمل	فلا تعتب على صباح
فؤادي عنه في شغل	و لا أصغى إلى لاح
و أجدري و أنفع لي	أهم إلي من هذا
حلائقه بلا خلل	مدائح ماجد خلقت
بلا ملل و لا كسل	غدا بالجد مشتغلا
ء و الأجداد متصل	على نصح عن الآبا
إليها القلب لم يمل	و أي حصلة منه
بلا زيف و لا زلل	و قام بواجب الفتوى
بكشف المعضل الجلل	بآراء موكلة
بلا خطأ و لا خلل	و ألفاظ مهذبة
بغير دعاء محتفل	و ليس أداء خدمته
بشعر غير متحل	و مدح غير مبتذل
لها عمر بلا أجل	فلا زالت محامده

Sitem etme sakın yitik bir sarhoşun nârâlârına.

Kulak vermem kalbimin uzak durduğu koğucuya.

Bana bundan daha önemli, değerli ve faydalı olan şey;

Kusursuz özellikleriyle yaratılan yüce bir kişinin methidir.

(el-Murâdî) bıkmadan tembellik etmeden yüce (işlerle) meşgul oldu.

Dedelerine bağlı kalarak atalarının izinde.

Kalp onun hangi özelliğinden bıkar ki?

Fetva verme görevini, doğru yoldan sapmadan ve hatasız ifâ etti.

Önemli problemleri, isabetli görüşleriyle çözüme (kavuşturdu).

Hatasız ve (içinde) boş söz olmayan doğru lafızlar,

Ona hizmet etmek mümkün değil güzel dualar dışında.

Çalıntı olmayan bir şiirle orta yollu bir övgü.

Süresiz bir ömrü olacaktır övgülerinin.

Burada da el-Keyvânî'nin aynı zamanda arkadaşı olan el-Murâdî'yi, salt ilmî kişiliği ve güzel ahlaki nedeniyle herhangi bir çıkar beklentisi olmaksızın methettiğini söylemek mümkündür.

el-Keyvânî'nin, babasının Emîru'l-Umerâ olması, kendisinin de yeniçeri ocaklarında önemli görevler üstlenmesi hasebiyle toplumda edindiği seçkin yeri, onun methiyelerini mal edinebilmek, bir çıkar sağlamak amacıyla yazmasına mani bir faktör olmuştur. Böylece el-Keyvânî, methiyelerini övdüğü kişilere güzel hasletleriyle toplum yararına gerçekleştirdikleri olumlu eylemlerinden ötürü, karşılık beklentisi olmaksızın ithaf ederek, medih sanatının olumlu yönde kullanılabileceğini göstermiştir. Şairimizin medih sanatını geleneksel yapıdan ayıran önemli bir özellik, methiyelerine nesîble giriş yapmamış olmasıdır.

3.1.3. İhvâniyyât:

İhvâniyyât⁵⁴, el-Keyvânî'nin divânında kapladığı yer itibariyle gazel ve medihten sonra gelmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi el-Keyvânî, soy bakımından önemli bir aileye mensup olup idârî görevinin olması, geniş bir çevre edinmesini sağlamıştı. Ayrıca yaşamını uzun yıllar doğup büyüdüğü, özlemiyle yanıp tutuştuğu Şâm'dan uzakta geçirmek zorunda kaldığını ifade etmiştik. Bu durum şairimizin İhvâniyyât alanında sosyal ilişkilerini, ayrılık acısını, sevgisini vb. duygularını yansıtan pek çok şiir yazmasında önemli rol oynamıştır.

el-Keyvânî, şiirsel yazışmalarını, başta yetişmesinde büyük emeği geçen hocası Muhammed Efedî el-'Amirî el-Gazzî, isimleri zikredilmeyen bazı hocaları, amca oğlu ve Şâm müftüsü Ali Efedî el-Murâdî ile yapmıştır. Bu yazışmalar, doğruluk, sevgi, medih, tebrik ve sitem içeren duygu yülü manzumelerden ibarettir.

3.1.3.1. Muhammed Efedî el-'Amirî el-Gazzî ile yapılan Yazışmalar:

el-Keyvânî, hocasına yazdığı kasidesinde ondan uzun süre ayrı kaldığı halde hâlâ nasıl hayatta kalabildiğini söylemektedir⁵⁵:

يعز علي قلبي فراقك سيدي فإنك روعي وارتياحي وريحاني
عجبت و قد فارقته كيف لم أمت لما بي من الأشواق من منذ أزمان

Ayrılığın kalbime zor geliyor efendim, çünkü sen canımsın rahatımsın.

Ondan ayrı kalmakla uzun süreden beri çektiğim özlemden dolayı, hâlâ nasıl ölmediğime hayret ettim.

el-Keyvânî, kasidesinin bir başka yerinde de Şâm rüzgarından, özlem dolu mektubunu oradaki hocasına ulaştırarak dost ve ahabına selamını ilet-

mesini talep etmekte; hocası el-Gazzî'nin şiirine mübalağalı bir şekilde övgüler dizerek ünlü Arap şairleriyle kıyaslamaktadır⁵⁶.

Muhammed Efendi el-‘Amirî el-Gazzî de öğrencisinin kendisini metheden kasidesine cevaben bir şiir yazarak ona karşı beslediği duygularını kaleme alarak; hilalin onun üstün meziyetleri dolayısıyla doğduğunu ve kendisine güzel bir kaside hediye ettiğini belirterek şiirine övgüler dizmektedir⁵⁷:

كأني قد شاهدت طلعة غرة	لخدن المعالي أحمد نجل كيوان
مزياه عند الفخر قرّة ناظر	و حلية أجياد و أقرط آذان
تفضل إذ أهدى بديع قصيدة	إلي و أولائي عواطف إحسان
فزهت فيها الطرف حتى ظننتها	معاني حبيب في بلاغة سحبان
فلا زال في أوج الفضائل راقيا	حليف نعيم بين سر و إعلان

Sanki hilalin yüce şeylerin dostu Keyvân oğlu Ahmed için doğduğunu gördüm.

Meziyetleri; övgü için göz nuru, boyunların süsü, kulakların küpesidir.

O bana güzel bir kaside hediye ederek kuşattı beni güzel duygularla.

Onda gözümü gezdirdiğimde sandım ki; Sehbân'ın belagatında Habîb'in anlamlarıdır.

O hâlâ faziletin zirvesine doğru tırmanmakta, gizli-aşıkâr iyinin dostudur.

el-Keyvânî ile hocası el-Gazzî'nin birbirlerine yazdıkları kasidelerinde; birbirlerine duydukları sevgi ve saygı, şiirlerine mübalağalı bir övgü göze çarpmaktadır.

3.1.3.2. İsmi Meçhul Hocasıyla Yapılan Yazışmalar:

el-Keyvânî, ismini tespit edemediğimiz bir hocasının kendisine gönderdiği kasideye cevaben yazdığı şiirde onsuz olamayacağını ifade etmektedir⁵⁸:

و قد أصبحت تأمرني	و صبري عنك أمر
بصبر	مستحيل

Bana sabrı emredersin ancak imkansız bir iştir sensizliğe sabır.

Şair, kasidesinin sonunda hocasına olan sevgisini ve bu sevgisindeki samimiyetini anlatarak şayet bir kusuru varsa bağışlanması talebini dile getirmektedir⁵⁹:

عسى مدحي و إن قصرت فيه يصادفه التجاوز و القبول
و صدق محبتي لك ليس يخفى إذا ما شك في ودي جهول

Methimde işlediysem bir kusur umulur ki hoş ve makbul karşılanır.

Sana olan sevgimin doğruluğu aşikardır, sevgimde şüpheye düşen cahildir.

3.1.3.3. Amca Oğlu İle Yapılan Yazışma:

el-Keyvânî ismini zikretmediği amcası oğluna bir kaside yazarak ona olan özlemini şu satırlarla dile getirmektedir⁶⁰:

لي شوق إليك لا يتناهى و شجون قد جاوزت منتهاها
يا ابن عمي تفديك من كل سوء نفس حر ما في يديه سواها
ليت شعري و قد أضر بي الشو ق أ تجدي آه إذا قلت آها

Sana karşı sonsuz bir özlem ve sınırsız bir üzüntü içindeyim.

Ey amcamın oğlu, seni kendisi dışında elindeki özgür bırakan nefis her kötülükten korusun.

Bir bilebilsem, hasret bana zarar verirken ah desem ah çekmek yararlı olur mu?

Görüldüğü üzere şairimiz amcası oğluna büyük sevgi duymakta, Mısır'da kaldığı yıllar içerisinde sevgisinin nasıl büyük bir özleme dönüştüğüne tanık olunmaktadır.

3.1.3.4. Şam Müftüsü Ali Efendi el-Murâdî'nin Kutlanması:

el-Keyvânî, kendisiyle samimi ilişkiler kurduğu Ali Efendi el-Murâdî'yi, Şam'da ifta makamına atanması münasebetiyle bir kaside yazmıştır.

Şair bu kasidesinde mübalağalı bir üslupla dostuna olan sevgisini yansıtmaya çalışmaktadır⁶¹:

<i>Kal- durduğu lak vermem.</i>	فؤادي عنه في شغل و أجدر بي و أنفع لي	و لا أصغى إلى لاح أهم إلي من هذا	<i>bimin uzak koğucuya ku-</i>
<i>Bana önemli, de- dalı olan şey;</i>	خلائقه بلا خلل بلا ملل و لا كسل	مدائح ماجد خلقت غدا بالجد مشتغلا	<i>bundan daha ğerli ve fay-</i>
<i>Ku- likleriyle ya- bir kişinin</i>	بلا زلغ و لا زلل لها عمر بلا أجل	و قام بواجب الفتوى فلا زالت محامده	<i>sursuz özel- ratılan yüce methidir.</i>

O, bıkpıy tembellek etmeden faziletli (işlerle) meşgul oldu.

Fetva verme görevini, doğru yoldan sapmadan ve hata yapmaksızın yerine getirdi.

Süresiz bir ömrü olacaktır övgülerinin.

el-Keyvânî'nin, ailesi , hocaları, dost ve ahbabları ile yaptığı yazışmalar da sevgi ve samimiyetleri açık kalplilikle ifade edilmektedir. Bu kasidelerde birbirlerinin şiirlerine methiyeler dizilmiş, nl Arap şairleriyle kıyaslama yoluna gidilerek mübalağalı bir üslup kullanılmıştır. Bu kasidelerde genel çizginin çıkılmamış giriş kısmına gazel veya atll ile başlanmış daha sonra medih konusuna geçilmiştir. Ayrıca aynı vezin ve aynı kafiyeye yazılım kuralı el-Keyvânî'nin şiirlerinde de görülmektedir.

3.1.4. Hamriyyât:

el-Keyvânî, Arap edebiyatında tasvir konusu olan şiir türlerinden biri olan hamriyyt⁶² alanında da birtakım şiirler yazmış, ancak bunlar müstakil kasideler şeklinde olmayıp gazellerde yer alan bölümler olarak karşımıza çıkmaktadır.

el-Keyvânî, aşkını, elemi ni ve ızdırabını tasvir ettiği bir gazelinde; kurtuluşun ve feraha kavuşumun ancak yıllanmış içki ve nağmelerle olabileceğini güzel bir anlatımla dile getirmektedir⁶³:

و ثغر البرق بيتسم	و جفن غمامة يبكي
كر الظلما و يفتحم	و جيش الصبح يصدم عس
تصب فتتجلي الظلم	بصافية مشعشعة
فأبلى جسمها القدم	مدام عمرت حقا
كأن وجودها عدم	و غابت رقة حتى
أدافعه و يزدحم	فقلت أ لا ترى همي
س إلا الراح و النعم	و ليس لدفع هم النف

Bulutun göz kapağı yaşlı, şimşeğin dudağı ise mütebessim.

Sabahın ordusu, karanlığın askeri ile çarpışarak saldırıya karşı koymakta.

Su ile karışık içki dökülerek karanlık aydınlanmakta.

Yıpratmıştır onun vücudunu, çok eskiden beri, asırlar deviren içki.

İncelerek kayboldu, sanki hiç var olmamış gibi.

Dedim ki: tasam arttığı halde, görmez misin ona karşı direndiğimi.

Tasa ve kayıdan irak olmak, ancak içki ve melodi ile olmakta.

Bir başka gazelinde de o, içkinin sabah vakti tebessüm ederek karanlığı ortadan kaldırdığını tasvir etmektedir⁶⁴:

فأزاح تعبيس الظلم	هذا الصباح قد ابتسم
ب تفهمه انسجم	و الرعد يملي و السحا
طرس الغمام بلا قلم	و البرق يكتبه على
فغاني يذهب ما رقم	فكأنه بدموع أجد

O, bu sabah tebessüm ederek kaldırdı ortadan karanlığın uğursuzluğunu.

Ve gök gürlemesi geldiği an, anlaması durumunda uyumlu olur onunla bulut.

Ve şimşek yazar, kalemsiz olarak bulut kağıdına.

Ve sanki o, yazılanı gözyaşlarıyla yaldızlamakta.

Böylece şair, hamriyyatına tabiat tasviriyle giriş yaparak bize yeni portreler sunmaktadır. Burada şair, sanki yeni bir konuya başlıyormuşçasına içkiye daveti içeren bölüme tasri⁶⁵ ile başlamaktadır. el-Keyvânî, bu bölümde tasa ve eleme ilaç olarak içkiyi gördüğünü; içmeyle zamandan ve onun neden olduğu musibetlerden şikayetçi olmaktan vazgeçilmesi gerektiğini şu mısralarla dile getirmektedir:

إلا المدامة و النغم	ما للهموم و للألم
ف الدهر انصف أو ظلم	فاشرب و دع صرو
أجزاءها أيدي القدم	مشمولة قد رفقت
صرها و لا باني إرم	لم يدر من قد كان عا
يبدو الوجود من العدم	قد روقت من قبل أن
حمزوج شرب من احتشم	و امزج مدامك إنما ال
من دمع أجفاني بدم	إني سأمزج صرفها

Tasa ve elem için sadece içki ve nağmeler vardır.

İster haklı ya da haksız, vazgeç şikayetçi olmaktan zamanın musibetlerinden ve iç.

Eskiyen ellerin parçalarına eşlik ettiği şarabı.

Kim bilir onunla çağdaş olanı ve İrem'in banisini.

Süzülmüştür o yoktan var olmada önce.

Karıştır içkini, çünkü mütevazı kişinin şarabıdır karışık içki.

Kuşkusuz ben, onu kandan müteşekkil göz yaşlarımla karıştırmaktayım.

Şair, yukarıda sunduğumuz musarra‘lı tahallusta⁶⁶ güzel bir tasvir yaparak felsefesini ortaya koymaktadır. el-Keyvânî'nin felsefesine göre gam ve keder, ancak içki ile giderilebilir veya hafifletilebilir. el-Keyvânî, yıllanmış içkiyi niteleyip eskiliğini betimledikten sonra içki ile hüzünlerini bir araya getirip döktüğü gözyaşlarıyla kaynaştırmak suretiyle çıkardığı yeni bir portreye intikal etmektedir. Bu bağlamda el-Keyvânî'nin, hamriyyâta farklı bir anlam kazandırarak bir yeniliğe imza attığını söylemek mümkündür.

3.1.5. Gurbet ve Vatan Özlemi (el-Hanînu ila'l-Vatan):

el-Keyvânî, iğtirâbiyyât diye de nitelendirebileceğimiz kasidelerinde; Şam, Cillik, Neyrebeyn ve Kasyûn'un tabii güzelliklerini tasvir etmekte, bunun yanı sıra orada bulunan dost ve ahbablarından bahsederek gurbet acısını bu yolla hafifletip dindirmeye çalıştığı görülmektedir.

el-Keyvânî, üzerinde büyüleyici mekanların bulunduğu Şâm vadisi ile buraya mensup ruhların ve vadiden gelen esintilerin kendisinde uyandırdığı hislerini şöyle tasvir etmektedir⁶⁷:

أهلا بأرواح الشام	لييك يا داعية الغرام
ألصقت خدي بالرغام	شرفت قدرى عندما
عاطيتني كأس الدمام	أذكرت لي الأحباب أم

Buyur ey aşkın davetçisi, hoş geldiniz Şam'lı ruhlar.

Yüceltlin kadrini yanağımı toprağa yapıştırmakla.

Dostları mı hatırlattın bana yoksa sunduğun içki miydi?

el-Keyvânî'nin vatanına olan özlemini, daha çok Şam, Cillik, Kasyûn gibi mekanların doğal güzellikleriyle mübalağalı bir şekilde tasvir ederek gidermeye çalıştığı görülmektedir. Ayrıca, sıra özlemini konu alan kasideler, bize el-Keyvânî'nin vatanına ne kadar bağlı olduğunu göstermesi açısından da önem arz etmektedir.

3.2. Şekil Özellikleri:

3.2.1. Kasîdenin Yapısı:

3.2.1.1. Mukaddime:

Arap şiirinin önde gelen eski eleştirmenleri, kasîdenin matla‘ olarak da adlandırılan mukaddimesine büyük önem atfetmişlerdir⁶⁸. Biz de buradan yola çıkarak el-Keyvânî'nin kasidelerine ne tür mukaddimelerle giriş yaptığını-

nı örneklerle açıklamaya çalışacağız. el-Keyvânî'nin kasidelerindeki mukaddimleri sırasıyla şu kısımlara ayırmak mümkündür:

3.2.1.1.1. Atlâl (Kalıntı, İzler):

el-Keyvânî'nin birçok gazeline atlâl ile başlangıç yaparak sevgilinin diyârında durduğunu, orayı selamlayarak ağladığını, sulanması için dua ettiğini, yok olup gitmekte olan izleri araştırdığını ve son olarak da oranın güzelliklerine değindiğini görüyoruz.

el-Keyvânî, bir gazelinin mukaddimesinde, şifa bulmak umuduyla, eskiyip gitmekte olan atlâlı tanıyıp öğrenmeyi arzuladığını, bereketin sembolü olan yağmurun dostlarının evlerinin üzerine her zaman yağması talebini dile getirmektedir⁶⁹:

أ أرحو من الإمام بالطلل البالي	لما بي إبلالا و ذلك أبلى لي
منازل من أهوى سقاك كأدمعي	على كل حال كل أوظف هطال
أحييك أم أبكيك أم أشتكي النوى	إليك أم الأيام أم سوء أحوالي

Bana eskiyen izleri şifa bulabilmek için tanıyıp bilmeyi umabilir miyim? Bu benim için en iyi deneme (yol).

Ey sevdiğim kişilerin evleri; her zaman bol yağmur taşıyan bulutlar her durumda tıpkı göz yaşlarım gibi sulasın sizi.

Sana selam vereyim mi? Ağlayayım mı yoksa? Yoksa san ayrılığı mı şikayet edeyim? Yoksa günleri veya kötü durumumu mu?

el-Keyvânî'nin atlâl ile başlayan mukaddimelerinde geleneksel yapıdan ayrılmadığı, aynı zamanda bu mukaddimleri ana konuya doğrudan girmek için –kendinden önceki şairlerin yaptığı gibi- başarılı bir şekilde kullandığı görülmektedir. Ayrıca el-Keyvânî'nin uzun süre sıla hasretiyle yanıp tutuşması nedeniyle atlâl portresini, vatanını hafızasında sürekli diri tutan bir sembol olarak kullandığını da söylemek mümkündür.

3.2.1.1.2 Gazel:

el-Keyvânî'nin yaklaşık sekiz kasidesine gazel ile başladığını, gazel ile başlayan mukaddimelerinin atlâla oranla oldukça az olduğu görülmektedir. Bunun sebebinin, el-Keyvânî'nin dîvânında gazele büyük bir yer ayırmasına bağlamak mümkündür. Bu mukaddimler daha çok iğtirâbiyyât konulu kasidelerinin başında yer almaktadır. Bunlar, şairin asıl işlemek istediği konu için uygun bir giriş mesabesindedir. Bu mukaddimelerin aşağıdaki beyitlerde olduğu gibi kolay lafızlar, ince anlamlar içeren akıcı bir üslupla kaleme alındığı görülmektedir.

el-Keyvânî, bir iğtirâbiyyâtında, sevgilisinin herkesi büyüleyen, esir edecek kadar son derece büyüleyici gözlere sahip olduğunu ifade etmektedir⁷⁰:

ويح قلبي من طرفه ال فتاك من مجرمي من سيفه السفاك
من معيذي من ساحر الطرف قد صا د قلوب الزهاد و النساك

Vay ölümcül bakışından dolayı kalbimin haline, ölümcül kılıcından kim koruyacak beni?

Abitlerin ve zahitlerin kalplerini çalan büyüleyici gözlerinden kim koruyacak beni?

3.2.1.1.3 Hamriyyât:

el-Keyvânî sadece bir kasidesinin girizgâhını hamriyyât ile yapmıştır. Şair burada bahçelerin güzelliğini, ağzına kadar dopdolu bir içki kadehi ile çaba sarf eden sâkîye borçlu olduğunu dile getirmektedir⁷¹:

حسن الرياض بساقي يسعى بكأس دهاق

Bahçelerin güzelliği, ağzına kadar dolu bir bardakla gayret gösteren sâkî ile dir.

3.2.1.1.4. Tabiat Tasviri:

el-Keyvânî'nin kasidelerine giriş yaptığı bir diğer mukaddime de tabiat tasviridir. Şair, Şam'ı betimlediği kasidenin matla'ında şunları söylemektedir⁷²:

فؤاد إلى تلك الرحاب جموح و طرف إلى ذاك الجنا ب طموح
دمشق فلا زالت تحيي ربوعها و يهمني على تلك السفوح سفوح

Oradaki mekanlara karşı asî bir kalp ve o çevreye karşı istekli bir göz.

Hâlâ evlerini selamlayan, eteklerine gözyaşı dökten Şam!

3.2.1.1.5. Şikâyet:

Son olarak, el-Keyvânî'nin kasidelerine bazen de şikayet ile giriş yaptığı görülmektedir. Şair, bu kasidelerinin birinde, yalnızlığını ve gurbette çektiği sıkıntıları, dostlarına sitemkârâne bir şekilde şikayette bulunduğunu güzel bir üslup içerisinde ifade etmektedir⁷³:

أقاسي من صدودك ما أقاسي و أدكرك العهود و أنت ناسي
و أشكو وحشتي و اغترابي و إني بين إخواني و ناسي

Neler çekiyorum yüz çevirmenden neler, hatırlatırım sana görmezlikten geldiğin günleri.

Kardeşlerim ve sair insanlar arasında bulunduğum halde yalnızlığımdan ve gurbet ızdırabından yakınırım.

Yukarıda sunulan bilgiler ışığında, el-Keyvânî'nin, kasidelerinin mukaddimelerinde başarılı bir grafik çizdiği, ancak medihler dışında geleneksel mukaddimenin dışına çıkmadığı görülmektedir. el-Keyvânî, sadece medihlerinde bu kuralın dışına çıkarak, atıl veya nesib ile başlamayarak doğrudan konuya giriş yapmasıyla şiire bir yenilik getirmiştir.

3.2.1.2. Tahallus:

el-Keyvânî'nin kasideleri incelendiğinde tahallusu güzel bir şekilde gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür. Şairin Çeteci Abdullah Paşaya yazdığı kasidesi buna güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Şair, kasidesine Şam'da emniyet ve huzurun sağlandığını, adaletin hükümran olduğunu ve adaleti yeşertmeye çalışan kişinin ancak zafere ulaşabileceğini anlatan bir mukaddimeyle başlar. Bu girişten sonra duruma uygun olarak Şam'daki mevcut kaosu sona erdirip huzur ve sükunu temin etmeyi başaran Abdullah Paşanın şahsına övgülerin dizilmesine geçer⁷⁴. Böylece ikinci bölüme önceki konuyla bağlantısını koparmaksızın anlam bütünlüğü içerisinde güzel bir üslupla intikal etmeyi başarmıştır.

3.2.1.3. Hâtîme:

Hâtîmenin kasidenin temeli, zihinlerde kalan son şey olduğu, şiirin başlangıcının kasidenin anahtarı; sonunun ise kilidi olması gerektiği vurgulanmıştır⁷⁵. Bundan dolayı hatîmenin her konunun özelliğine göre farklılık arz ederek güzel hoş kelimelerden oluşması gerekir.

el-Keyvânî de yazdığı kasidelerin sonuç kısmına büyük özen göstermiş, mukaddimelerde olduğu gibi onu güzelleştirmeye çalışmıştır.

el-Keyvânî'nin, Çeteci Abdullah Paşa için yazdığı kasidenin sonuç bölümünde, meramını güzel bir biçimde noktaladığını şu dizelerde açıkça görmek mümkündür:

و الخبز يثبت ما لا يثبت الخبز	و لست أمدح إلا عن مشاهدة
لباس أهل العلى ما تنسج الفكر	ما الفخر الملبس المنسوج من ذهب
في كل قطر ثناء نشره عطر	لا زال منتشرا بعد الدعاء له

Ben sadece gözlemlediğimi methederim, tecrübe doğrular haberin teyit etmediğini.

Olmaz altından örülen elbise ile övgü, düşüncelerin dokuduğu şeydir yüce kimselerin elbiseleri.

Ona duadan sonra; yayılmaktadır hâlâ kokusu misk gibi olan övgü her ülkede.

el-Keyvânî, burada konunun tabiatına uygun bir sonuç bölümüyle kasidesini noktalamıştır. Çünkü buradaki yer medih yeridir. Onu yansıtan bu anlatım söz konusudur. Sonuç kısmı kasidenin genel havası ile tam bir uyum

içerisinde olup şairin asıl amacını kasideyi kilitleyecek şekilde yansıtmayı başarabilmiştir.

3.2.2. Üslup ve Dil:

el-Keyvânî, kasidelerinde büyük ölçüde, işlenen konunun tabiatına uygun bir üslup kullanmıştır. Örneğin; gazel konulu kasidelerde zerafet ve le-tafet içeren, kulağa hoş gelen نار الجوى، الجيد، بدر التمام، القمر، الحد، الفؤاد، الهوى، الغوى gibi güzel kelimeleri, konunun doğasına uygun olarak seçip kullandığını görüyoruz. Bunda el-Keyvânî'nin geniş bir dil kültürüne sahip olması büyük etken olmuştur. Belki de onun başarısının sırrını burada aramak gerekir. Çünkü “yetkin şaire ince mantığı, doğru delaleti ve olumlu bağlantıyı sağlayan kelime hazinesi yardımcı olmaktadır”⁷⁶

3.2.3. Anlatım Yöntemleri:

3.2.3.1. Diyalog(Muhâvere):

el-Keyvânî'nin kasidelerinde kullandığı anlatım yöntemlerinden birisi diyalogdur. Şair, bir gazelinde, ünsiyetin tekrar geri gelmesini arzuladığını, diyalog üslubuyla güzel bir şekilde ifade etmektedir:

أريد نعيد الأُنس فقلت له متى	فيوم تلاقينا أبيع به عمري
فقال و بدر الليل للغرب قد هوى	و جفن الدجى يبكي من الحجر
إذا امتلأت من دمع هذا ثغور ذا	فقلت له ما ذا فأومى إلى البدر

İstiyorum ki geri getirelim ünsiyeti. Ona dedim ki: ne zaman? Veririm hayatımı bulduğumuz güne.

Dedi ki: Gece hilali düştü batmak için, karanlığın göz kapağı ise ağlar ayrılıktan dolayı.

Bu yarıklar gözyaşı ile dolduğunda dedim ki ona: nedir (bu)? Ve hilal ima etti.

3.2.3.2. Bedî'î Sanatlar:

el-Keyvânî, çağdaşı olan şairler arasında yaygın bir biçimde kullanılmasına rağmen bedî'î sanatlarla fazla iltifat etmemiştir. el-Keyvânî'nin şiirinde yer alan belli başlı bedî'î sanatlar şunlardır:

3.2.3.2.1. Tezat:

Tabîk, tekâfu', mutâbaka ve mukâseme olarak da adlandırılan⁷⁷ tezat sanatı, el-Keyvânî'nin şiirinde en çok kullanılan bedî'î sanatların başında gelmektedir. Belki de bunu sebebi, Mısır'da gurbette oluşundan ve doğup büyüdüğü Şam'a olan özleminden kaynaklanmaktadır. Sanki o, bir şeyi karşıtı ile bir araya getirmek suretiyle, kalbinde vatanına karşı duyduğu özlem ve sevgisiyle, gurbetteki sıkıntısını dile getirmek istemektedir.

el-Keyvânî, iki fiil veya iki isim arasında tezatı uygulamıştır. Şu beyit birinciye güzel bir örnek teşkil etmektedir⁷⁸:

بميت و بحبي من يشاء بنظرة و بيدي الذي تخفي الضمائر في الحال

Dilediğini bakışıyla öldürür ve diriltir, ve o, vicdanların gizlediğini ortaya çıkarmaktadır.

Bu beyitte birden fazla tezat uygulandığını görüyoruz. Burada بميت ve بحبي ile بيدي ve تخفي fiilleri arasında sanat yapılmıştır.

İkinci kısım için ise şu beyit örnek olarak verilebilir⁷⁹:

و كذالك سكران الهوى و إنكاره إقراره

Sevgi sarhoşunun inkarı da kabulü de böyledir.

Burada ise tezat iki isim arasında إنكار ve إقرار ile yapılmıştır.

3.2.3.2.2. Cinas:

el-Keyvânî'nin şiirinde kullandığı diğer bir sanat ise cinastır. Bilindiği gibi cinas kasideye özel bir müzik ritmi sağlamaktadır. el-Keyvânî, kasidelerinde yer verdiği cinası akıcı bir üslup içerisinde kullanmıştır⁸⁰:

و عيرة في انصباب عيرته لو أن صبا بذاك يعتبر

Döktüğü gözyaşında bir ibret vardır. Şayet buna (gözyaşı) akıtmak muteber ise.

Bu beyitte cinas ibret anlamında gelen عيرة ile gözyaşı anlamına gelen عيرة kelimeleri arasında yapılmıştır.

3.2.3.2.3. Te'rîh

Önemli sayılan bir olayın, çoğunlukla nazım biçiminde söylenen sözlerle, ebced hesabına⁸¹ göre tarihini belirtmek olan te'rîh şiirini⁸², Osmanlı dönemi Arap edebiyatında sıkça kullanılan bir sanat olarak görmekteyiz.

el-Keyvânî de önemli gördüğü bazı olayların tarihlerini bu sanatı kullanarak belirtmiştir.

Şair, Şam valilerinden Azmzâde Es'ad Paşa için yazdığı kasidesinde, Şam'ın refah ve huzura onun sayesinde kavuştuğunu, mevcut anarşinin sona erdiğini belirterek bu önemli olayı te'rîh sanatını kullanarak 1157 (1744) yılında meydana geldiğini ifade etmektedir⁸³:

وقعة ذكرها على الأرض يبتى لاعتبار الأبناء بالآباء
هاك تاريخها إذا شئت بيتا بعد عرض الثناء غب الدعاء
قد أقام الحدود للعدل هديا ونفى النحس أسعد الوزراء⁸⁴

Oğulların babalarından ibret almalarıyla olayın yeryüzünde anılması süreklilik kazanır.

İşte sana (olayın) tarihi, şâyet övgü ve duadan sonra bir beyit istersen.

Vezir Es 'ad, rehberlik yapmak üzere, adaletin temellerini tesis ederek felâketi (belâyı) defetti

Sonuç:

el-Keyvânî'yi, kasidelerinde bazı istisnalar dışında yenilik sunmayan, ancak geleneksel Arap kasidesinin yapısını iyi bir şekilde muhafaza edebilen, şekilden ziyade anlama önem veren XVIII. yüzyıl Osmanlı dönemi Arap edebiyatının Suriye'deki önde gelen temsilcilerinden biri olarak değerlendirmek yerinde olacaktır.

¹ el-Murâdî, *Silku'd-Durer fi A'yânî'l-Karnî's-Sânî 'Aşer*, 3. bs., Beyrut, 1988, I,97; el-Bağdâdî, İsmail Paşa, *Îdâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli 'alâ Keşfi'z-Zunûn*, Beyrut, 1982, III,526; el-Bağdâdî, İsmail Paşa, *Hediyyetu'l-'Arifîn Esmâu'l-Muellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn min Keşfi'z-Zunûn*, Beyrut,1982, V, 176; ez-Zirikli, Hayreddîn, *el-A'lâm*, 9. bs. Beyrut, 1990, I, 118; Kehhâle, 'Umer Rida, *Mu'cemu'l-Mu'ellifîn*, Beyrut, ts., I,208; Brockelmann, C., *Geschichte der Arabischen Litteratur Supplementband*, E.J. Brill, 1937, II,392.

² el-Bağdâdî, *Hediyyetu'l-'Arifîn*, V, 176.

³ Kehhâle, *a.g.e.*, I, 208; el-Murâdî, *a.g.e.*, 97; GALS, II, 392.

⁴ el-Murâdî, *a.g.e.*, I, 98.

⁵ *a.e.*, I, 106.

⁶ el-Bağdâdî, *Îdâhu'l-Meknûn*, III, 526; el-Bağdâdî, *Hediyyetu'l-'Ârifîn* V,176; el-Murâdî, *a.g.e.*, I, 97; ez-Zirikli, *a.g.e.*, I, 118; Kehhâle, *a.g.e.*, I, 208.

⁷ Doğum tarihiyle ilgili olarak, el-Keyvânî'nin hocalarından Muhammed el-'Umerî ed-Dimaşkı'nin 1098(1686) senesinde öldüğü (el-Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser fi A'yânî'l-Karnî'l-Hâdî 'Aşer*,3. bs., Beyrut, 1988, III,394) ve onun yaklaşık olarak sekiz yaşlarındaiken ders almaya başladığı varsayımından yola çıkılarak 1090 (1679) yılından önce doğduğu hükmüne varılmıştır.

⁸ el-Murâdî, *a.g.e.*, I, 97.

⁹ *a.e.*, I, 97.

¹⁰ Ahmed el-Keyvânî, *Dîvânü Ahmed el-Keyvânî*, Kahire, 1301, s. 125.

¹¹ Râfik, Abdülkerim, *The Province of Damascus 1723-1783*, Beyrut, 1966, s. 51.

¹² Bkz. el-Keyvânî, *a.g.e.*, s. 36, 44, 69, 91.

¹³ el-Murâdî, *a.g.e.*, I, 98.

¹⁴ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, 7. bs., Ankara, ts., V, 263.

¹⁵ el-Murâdî, *a.g.e.*, I, 98.

¹⁶ el-Murâdî, *a.g.e.*, I, 106; el-Bağdâdî, *Îdâhu'l-Meknûn*, III, 526; el-Bağdâdî, *Hediyyetu'l-'Ârifîn*, V,176; ez-Zirikli, *a.g.e.*, I, 118; Kehhâle, *a.g.e.*, I, 208; GALS, II, 392; hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Ergin, Mehmet Mesut, *el-Keyvânî Hayatı ve Şiiri*, Basılmamış Doktora Tezi, SÜSBE, Konya, 2000.

¹⁷ el-Murâdî, *a.g.e.*, I, 98.

¹⁸ *a.e.*, I, 98.

¹⁹ 'Umer Musa Paşa, *a.g.e.*, s. 565.

²⁰ el-Murâdî, *a.g.e.*, I, 106; GALS, II, 392; el-Bağdâdî, *Îdâhu'l-Meknûn*, III, 526; el-Bağdâdî, *Hediyyetu'l-'Ârifîn* V, 176; ez-Zirikli, *a.g.e.*, I, 118; Kehhâle, *a.g.e.*, I, 208.

²¹ Söz konusu divân Süleymâniye Kütüphanesi Reisülküttâb Mustafa Efendi bölümünde 952 numarayla kayıtlı bulunmaktadır.

²² GALS, II, 392.

- ²³ Abdullah b. Abdullah b. Selâme el-Mu'ezzin el-Udkâvî (1104-1184/1692-1770): el-Mu'ezzin nâmıyla maruf, birçok eseri bulunan, Mısır'ın son dönemde yetiştirdiği büyük şairlerden birisidir. Hattatlığıyla da ün kazanan el-Udkâvî, içinde el-Keyvânî'nin de olmak üzere daha pek çok divân neshetmiştir. Bkz. el-Cebertî, Abdurrahmân, *Târîhu 'Acâ'ibi'l-Âsâr fi't-Terâcîmi ve'l-Ahbâr*, Beyrut, ts., I, 400-402.
- ²⁴ *Dîvânu İbn Keyvân*, Süleymâniye Kütüphanesi Reisülküttab Mustafa Efendi bölümü No: 952, v. 97-98.
- ²⁵ el-Keyvânî, *a.g.e.*, s. 192.
- ²⁶ *a.e.*, s. 162, 195.
- ²⁷ Bkz. Faysal, Şukrî, *Tatavuru'l-Gazel beyne'l-Câhiliyyeti ve'l-İslâm min İmr'i'l-Kays ilâ İbni Ebî Rab'â*, Beyrut, ts., s. 456.
- ²⁸ ed-Dehhân, Sâmî, *el-Gazel munzu Neş'etihî hattâ Sadri'd-Devleti'l-'Abbâsiyye*, 2. bs., Kahire, 1964, s. 5.
- ²⁹ el-Keyvânî, *a.g.e.*, s. 101.
- ³⁰ *a.e.*, s. 84.
- ³¹ *a.e.*, s. 90.
- ³² *a.e.*, s. 13.
- ³³ *a.e.*, s. 85.
- ³⁴ *a.e.*, s. 99.
- ³⁵ *a.e.*, s. 87.
- ³⁶ el-Keyvânî, *a.g.e.*, s. 32.
- ³⁷ *a.e.*, s. 61.
- ³⁸ *a.e.*, s. 43.
- ³⁹ *a.e.*, s. 11.
- ⁴⁰ *a.e.*, s. 8.
- ⁴¹ *a.e.*, s. 59.
- ⁴² *a.e.*, s. 76.
- ⁴³ *a.e.*, s. 35.
- ⁴⁴ *a.e.*, s. 27.
- ⁴⁵ Bekkâr, Yusuf Huseyn, *İtticâhâtu'l-Gazel fi'l-Karni's-Sânî 'Aşer*, 2. bs., byy., 1981, s. 249.
- ⁴⁶ el-Keyvânî, *a.g.e.*, s. 25. Ayrıca bkz. *a.e.*, s. 27, 31, 73-74, 83, 92, 98.
- ⁴⁷ Medîh sanatı için bkz. ed-Dehhân, Sâmî, *el-Medîh*, Mısır, ts., s. 5; Ebû Hâke, Ahmed, *Fennu'l-Medîh ve Tatavuruhu fi'ş-Şi'ri'l-'Arabî*, 1. bs., Beyrut, 1962, s. 5; el-Merzûkî, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed el-Hassan, *Şerhu Dîvânî'l-Hamâse*, (thk. Ahmed Emîn-Abdusselâm Hârûn), 1. bs., Kahire, 1951, I, 16-17; Bedevî, Ahmed Ahmed, *Ususu'n-Nakdi'l-Edebî 'inde'l-'Arab*, 3. bs., byy., 1964, s. 182.
- ⁴⁸ el-Keyvânî, *a.g.e.*, s. 183.
- ⁴⁹ Bkz. *a.e.*, 184, 187-188.
- ⁵⁰ *a.e.*, 172-173.
- ⁵¹ *a.e.*, 169-170.
- ⁵² Bkz. el-Murâdî, *a.g.e.*, I, 98.
- ⁵³ el-Keyvânî, *a.g.e.*, 188-190.
- ⁵⁴ Arap edebiyatının ilk asırlarından beri mevcut olan şiirin bu sanat dalı; birbirleriyle dost, akraba, vb. gibi çok sıkı bağları olan kişiler arasında cereyan eden duygu alışverişlerinin, şiir veya nesir aracılığıyla yapılan yazışmalar olarak tanımlanan ihvâniyyât alanında Ebû Firâs el-Hamdânî'nin esaret yıllarında özellikle Seyfu'd-Devle ve ailesiyle yaptığı yazışmalar ile İbni Ma'sûm'un Hindistan'dayken dostlarına yazdığı şiirler, bu alanda verilen en güzel örnekleri oluşturmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. eş-Şek'a, Mustafâ, *Funûnu'ş-Şi'r fi Muctema'i'l-Hamdâniyyîn*, Kahire, 1958, s. 267; Paşa, 'Umer Mûsa, *el-Edebu fi Bilâdi'ş-Şâm*, 1. bs., Dimaşk, 1989, s. 825-826; Ferrûh, 'Umer, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 4. bs., Beyrut, 1968, XI, 349-351.
- ⁵⁵ el-Keyvânî, *a.g.e.*, s. 123.

⁵⁶ Bkz. *a.e.*, s. 124-125.

⁵⁷ *a.e.*, s. 122-123.

⁵⁸ *a.e.*, s. 82.

⁵⁹ *a.e.*, s. 82.

⁶⁰ *a.e.*, s. 173.

⁶¹ *a.e.*, s. 188-190.

⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz. Hâvî, İliyyâ, *Fennu's-Şi'ri'l-Hamrî ve Tatavvuruhu 'İnde'l-'Arab*, Beyrut, 1981, s. 6; Sa'id, Cemîl; *Tatavvuru'l-Hamriyyât fi's-Şi'ri'l-'Arabî mine'l-Cahiliyyeti ilâ Ebî Nuwâs*, Mısır, 1945, s. 14-25.

⁶³ el-Keyvânî, *a.g.e.*, s. 22-23.

⁶⁴ *a.e.*, s. 102.

⁶⁵ Tasrî': Birinci beytin ilk mısrasının sonunun, kasidenin kafiyesiyle aynı olmasıdır. Bkz. Tabâne, Bedevî, *Mu'cemu'l-Belâgâti'l-'Arabiyye*, 3. bs., Cidde, 1988, s. 335.

⁶⁶ Tahallus: Kasidede bir konudan bir diğerine intikal olan bu sanata hüsnü't-tahallus veya beraatü't-tahallus da denmektedir. Bkz. Matlûb, Ahmed, *Mu'cemu'l-Mustalahati'l-Belâgiyye ve Tatavvuruha*, 2. bs., Beyrut, 1966, 294.

⁶⁷ el-Keyvânî, *a.g.e.*, s. 57; Ayrıca bkz. *a.e.*, s. 45, 108, 114, 174.

⁶⁸ Bkz. el-Kayravânî, İbn Raşîk, *el-'Umde fi Mehâsini's-Şi'ri ve Âdâbihi*, (thk. Muhammed Karkazan), 1. bs., Beyrut, 1988, I, 389; el-Kartacnî, Hâzîm, *Minhâcu'l-Buleğa ve Sirâcu'l-Udehâ*, (thk. Muhammed İbnü'l-Hamîd el-Hoca), 3. bs., Beyrut, ts., s. 305; İbnü'l-Esîr, *el-Meselu's-Sâ'ir fi Edebi'l-Kâtibi ve's-Şâ'ir*, (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Beyrut, 1990, II, 223.

⁶⁹ el-Keyvânî, *a.g.e.*, s. 50.

⁷⁰ *a.e.*, s. 84. Ayrıca bkz. 85, 105, 108.

⁷¹ *a.e.*, s. 121.

⁷² *a.e.*, s. 64.

⁷³ *a.e.*, s. 36.

⁷⁴ *a.e.*, s. 169.

⁷⁵ İbn-i Raşîk, *a.g.e.*, I, 415; Ayrıca bkz. el-Kartacnî, *a.g.e.*, s. 285.

⁷⁶ Zeki, Ahmed Kemal, *en-Nakdu'l-Edebiyyu'l-Hadîs ve Usuluhu ve İtticâhâtuhu*, Beyrut, 1981, s. 149.

⁷⁷ Matlub, *a.g.e.*, s. 367.

⁷⁸ el-Keyvânî, *a.g.e.*, s. 73.

⁷⁹ *a.e.*, s. 105.

⁸⁰ *a.e.*, s. 76.

⁸¹ Ebced hesabı aşağıdaki şekliyle uygulanmaktadır:

أبجد	هوز	حظي	كلمن	سغنص	قررت	ثخذ	ضظغ
1=ا	5=هـ	8=ح	20=ك	60=س	100=ق	500=ث	800=ض
2=ب	6=و	9=ط	30=ل	70=ع	200=ر	600=خ	900=ظ
3=ج	7=ز	10=ي	40=م	80=ف	300=ش	700=ذ	1000=غ
4=د			50=ن	90=ص	400=ت		

⁸² Ayrıntılı bilgi için bkz. Şeyh Emîn, Bekrî, *Mutala'at fi's-Şi'ri'l-Memlûkî ve'l-'Usmânî*, 1. bs., Beyrut, 1972, s. 171-179.

⁸³ el-Keyvânî, *a.g.e.*, s. 173.

⁸⁴ Son beyitteki te'rîhin açılımı şöyledir:

(ت:100+4), (أ:1+100+1+40), (الحدود:1+30+8+4+6+4), (العدل:30+30+70+4+30),
 (هـ:5+4+10+1), (و:5+50+80+10), (النحس:1+30+50+8+60), (أسعد:1+60+70+4),
 (الوزراء:1+30+6+7+200+1+1) = 1157.

MEHMET VANLIOĞLU

HORASAN'IN GÖZYAŞLARI

Mehmet Vanlıoğlu *

Özet: Bu makalede, Enverî'nin hayatı, edebi kişiliği, şiiri, yaşadığı yer olan Horasan bölgesinin genel durumuna dair bilgiler verilerek, Horasan halkının gözyaşlarının dökülmesine sebep olan hadiseleri ve Horasan'ın durumunu anlattığı yetmiş üç beyitlik manzum mektup üzerinde durulmuş ve makale çerçevesi içerisinde bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Enverî, Hayatı, Şiiri, Horasan Ve Halkına Dair Kasidesi.

Horasan's Tears

Summary: This article falls into two parts: Part I publishes a text about the life of Enverî, his literature, poems and region of Khorasan he lived there.

Part II tackles the description a part of Enverî's poems called "Horasan's tears". This part tries to explore its contents.

Keywords: Enverî, Enverî's Life, Enverî's Poems, Khorasan And Qasîde Of Horasan's People.

* Yard. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi, Fen-edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.

Enverî

Evhaduddin Muhammed bin Ali bin İshak, hicri altıncı asrın ikinci yarısında, Selçuklular devrinde ve özellikle Sultan Sencer (ölm. 552/1157) zamanında yaşamıştır. İran edebiyatının meşhur şairlerinden birisidir. Horasan'ın Deşt-i Hâverân vilayetine bağlı Ebîverd ilçesinin Bedene köyünde dünyaya geldi¹. Doğum tarihi ve ailesi hakkında bilgi sahibi değiliz. Hatta hayatta iken meşhur olup ünü, tüm Selçuklu ülkesine yayılmış olmasına rağmen, hayatı konusunda bilinenler çok azdır. Adı hakkında çeşitli rivayetler vardır. Lakabı Evhaduddin², nisbesi ise Ebîverd'dir³. Mahlası ilk önceleri doğduğu yere nispetle *Hâverî* iken daha sonra *Enverî* mahlasını almıştır⁴. Zebîhullah Safâ, Enverî mahlasının ona, hocası Ammâre tarafından verildiğini yazar⁵.

Enverî, babasını küçük yaşta kaybetmiş ve babasından ona bol miktarda miras kalmıştır. Ancak o bunu sefahat alemlerinde kısa sürede bitirmiştir. Şairliği de, yaşamak ve geçimini temin etmek için yapmıştır⁶. Gulâm Hüseyin Yûsufî, *Çeşme-i Rûşen* adlı eserinde “Enverî yüce ahlak ve kanaat hususunda şiiirler de yazmıştır. Fakat kendisi onunla amel etmemiştir”⁷ der.

Enverî, Tûs'ta iyi bir eğitim görmüş ve okuduğu ilimlerden matematik, nücûm, kelâm, felsefe, ahlâk ve mantık en önemlileridir. Bilhassa nücûm ilminde mahirdir. Şair bu ilimlerin yanında edebiyat ve şiirde de erken yaşlarda maharet kesbetmiştir. Bu sebeptendir ki genç yaşta Sultan Sencer'in sarayına girme şansını yakalamıştır⁸. Abdu'L-Hüseyin Zerrînkûb “*Bâ Kârvân-ı Hulle*” adlı eserinde Enverî hakkında şöyle der: “Eski söz ustaları, Enverî'yi, Firdevsî (ölm. 431/1039)ve Sa'dî(ölm. 691/1291) gibi *Fars şiirinin üç peygamberinden biri* sayarlar. Enverî, hayal gücü ve güzel ifade yeteneğiyle bu unvana layık görülmüştür. Sanki o, tüm ömründe sitayiş ve iyilikten başka ilham gelmeyen bir peygamberdir. *Dîvân'ı* ayetlerini ihtiva eder. İçinde *övgü* ve *hiciv* vardır. Ahlaktan ve güzelden bahseden şiirleri de varsa da bunlar azdır. *Dîvân*ının özü kasideleridir. Şöhretini sağlayan şey de *kaside* söylemekteki başarısıdır. Zaten o dönemde kaside söylemek şairliğin revaçta olan yönü sayılırdı. Zira şair hem geçimini temin ediyor, hem de şairin, padişaha veya asrın büyüklerine yaklaşmasını sağlıyordu⁹.

Abdurrahmân-ı Câmî (ölm. 898/1492) de “*Bahâristân*” adlı eserinde, Enverî hakkında “Peygamber her ne kadar benden sonra nebî yoktur diyorsa da şiirde üç kişi peygamberdirler. Tavsipte Firdevsî, kasidede Enverî ve gazelde ise Sa'dî”¹⁰ demektedir.

Enverî'nin şöhreti, Sencer'in sarayına girmesinden sonradır. *Methiyede* o dereceye varmıştır ki *methiyeciler peygamberi* diye nitelendirilmiştir. Kendisinden önce yaşamış olan Unsurî (ölm. 431/1039) ve Ferrûhî'yi (ölm. 429/1037) geçmiş, kendisinden sonra yaşayan Firdevsî ve Sa'dî'nin de önüne geçmeyi başarmıştır¹¹.

Ömrünün çoğunu, Sultan Sencer'in yanında ona hizmet etmek ve onu övmekle geçirmiştir. Enverî, Sencer'den başka altmıştan fazla kişiye methiye yazmıştır. Bunlar, dönemin kadıları, emirleri şehzadeleri veya yetkili şahıslar ve zenginlerdir¹².

Hârezmşâh Atsız ve Alaaddîn Gûrî, şairin hicvettiği şahıslardandır¹³.

Enverî'nin dîvânında gazel ve rubaîler de vardır. Ancak bu konularda başarılı olamamıştır. Ahmet Ateş şairin gazellerinin hiçbir özelliği olmadığını söyler¹⁴. Ayrıca ahlaki dilek ve istek muhtevalı kıtaları da vardır.

Enverî, güçlü bir tabiata ve kuvvetli bir fikir yapısına sahiptir. İnce ve zor mefhumları akıcı bir dille söylemiştir. Zamanının konuşma lehçesine yakın bir dil kullanmıştır. Konuşma dilinden şiirde istifade etmesi onun en önemli ve imtiyazlı yönüdür. Şiirinin özelliklerinden biri de soru cevap tarzıdır. Bu tarzı bir asır sonra en güzel bir şekilde Sa'dî kullanmıştır. Ayrıca şiirlerinde sade ve akıcı ibarelerin yanında, ilmi, felsefî, muğlak ve zor ifade ve mazmunları da kullanmıştır. Bunlardan başka eserlerinde Arapça kelime ve terkipler çoktur. Bu özellikler, onun şiirinin anlaşılmasını zorlaştırmıştır¹⁵. Ahmet Ateş "Kasidesi ona yüksek dereceler kazandırmıştır. Firdevsî, Sa'dî ve Enverî, *şiirin peygamberidirler*; şiirde Arapça ibareler, hatta bir beyit (bazen bir beyitin tamamı olacak şekilde) çoktur. Onun şiirini asıl bozan şey, bilgisini şiirde göstermeye çalışmasıdır"¹⁶ der.

Astronomi ilminde kendisine güvenen Enverî, gezegenlere bakarak tufan olacağını ve her şeyin büyük zarar göreceğini söylemişse de ne dediği gün, ne de daha sonra bir tufan olmamıştır. Bu konuda ülkenin zarar görmemesi için bir çok tedbir dahi alınmıştır. Fakat o günlerde değil tufan, yaprak oynatacak bir rüzgar dahi esmemiştir. Sultan Sencer'in kızgınlığına sebep olan bu hadiseden sonra Enverî, padişahı terk etmek zorunda kalmıştır. Enverî buradan Belh'e kaçmış orada da "*Hârnâme*" adlı kendisine nispet edilen *hicviyeyi* Belh halkını yermek amacıyla yazdığı öne sürülerek halkın tepkisine neden olmuş ve bu sebeple oradan da kaçmak zorunda kalmıştır¹⁷. Muhammed-Takî Bahar "*Sebksînâsi*" adlı eserinde, Enverî'ye isnat edilen ve Belh halkını hicveden bu kasideyi, şairin muhaliflerinden Ferîduddîn Kâtip'in yazdığını ifade eder¹⁸.

Enverî'nin hayatındaki önemli olaylardan birisi de Oğuzların, 548/1153 yılında Horasan'ı işgal edip Sencer'i esir almaları ve şehirleri tahrip etmeleri ve fazıl insanları öldürmeleri gibi hadiseler karşısında, şairin vatan sevgisi duygularıyla dolu trajik, etkili ve yüzünü ağartan manzum mektubunu (*kasidesini*) yazarak Semerkant padişahı ve aynı zamanda Sultan Sencer'in evlatlığı olan Rükneddin Mahmud Kılıç Tağmaç Han (ölm.558/1162)'a göndermesidir.

Enverî, esir olan Sencer'i ve memleketi düşmüş olduğu bu durumdan kurtarmak için adı geçen sultanı, Horasan'a davet etmiştir¹⁹.

HORASAN'IN GÖZYAŞLARI

Enverî, hayatının son dönemlerinde methiyeden ve hicvetmekten vazgeçmiş, bir köşeye çekilip zahitlik yolunu aramış ve ölümü beklemiştir²⁰. Bu konuda Nâsır-ı Hüsrev ve Senâî'yi örnek almıştır²¹.

İran edebiyatında en büyük *kaside* şairlerinden kabul edilen Enverî, Türk şairlerinden Nefî (1572-1635)'nin, Fars şairlerinden de Sa'dî'nin üzerinde etkisi olmuştur²².

Enverî'nin vefat ettiği yer, kaynaklarda Belh olarak belirtiliyor. Ancak ölüm tarihi olarak çok farklı tarihler verilmiştir. Mesela *Tezkire-i Devletşah'ta*, *Târîh-i Edebiyât Der Îrân'da*, *Suhan ve Suhanveran'da* 547/1152 olarak verilen ölüm tarihi, *Bâ Kârân-ı Hulle'de* 583/1187 ve daha sonrası verilmektedir. Dihhudâ ise *Lugatname'de* şairin ölümü için 546/1151, 560/1164 ve 580/1184 tarihlerini vermektedir. Yani şairin ölüm tarihi kesin olarak belli değildir²³.

Bu manzum mektubun yazılmasına söz konusu olan olan bölge ise Horasan'dır. Horasan, İran'ın kuzeydoğusunda yer alan geniş bir coğrafi sahadır. Ceyhun ırmağının güneyi ile Hindu-Kuş'un kuzeyindeki memleketleri içine alır.

Horasan bulunduğu coğrafi konum sebebiyle değişik ırklardan meydana gelen bir nüfusa sahiptir.

Dandanakan savaşından sonra (1431/1440) Horasan tamamen Selçuklu toprağı olmuş ve yüz yıldan daha uzun bir süre, Selçuklu devletinin en önemli eyaleti olmuştur. Orada barış huzur ve refah içinde yaşanmıştır.

Merv şehrini başkent yapan Sultan Sencer, 60 yıllık iktidarı zamanında bu durumu muhafaza etmiştir. Ancak saltanatının sonlarında bu huzur bozuldu. Zira doğudan gelen kalabalık Oğuz göçerleri, daha iyi otlaklara sahip olan Horasan bölgesine yerleştiler. Merkezi yönetimle anlaşamadılar, aralarındaki bu anlaşmazlık (548/1153)'te bir savaşla son bulmuştur.

Kaynaklar Sultan Sencer'in bu savaşta yenildiğini ve üç yıl Oğuzların elinde esir kaldığını, Sencer'in ölümünden sonra (552/1157)'de, Oğuzların Horasan'daki tahribatının devam ettiğini, Merv ve Nişâbûr gibi şehirlerde, ayrıca istilalara karşı direnen kentlerde katliam ve tahribatın korkunç olduğunu belirtirler²⁴.

Enverî'nin manzum mektup özelliğinde olan kasidesi, aruz vezninin remel bahriyle yani *فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلاتن* kalıbıyla yazılmıştır. Toplam 73 beyit ve yaklaşık olarak 830 kelimedenden meydana gelmiştir. Bu kelimelerden 110 tanesi şiirin genel havasına uygun olarak seçilmiş savaş, zulüm, kin, hüzn, bedbinlik, gam ve keder gibi stres yapan kelimelerdir. Hoş, güzel, mutluluk, adalet ve neşe gibi duyguları çağrıştıran kelimeler ise çok az olup 50 civarındadır.

Enverî bu şiirinde mübalağa, tezat, teşbih, tekrar, tenasüp, teşhis, nida, telmih ve iktibas gibi sanatlardan yararlanmışır. Bu sanatlardan mübalağa, tezat, teşbih ve tekrar sanatlarını çok kullanmışır.

Kaside, tarih ve insan ruhiyatıyla ilgili olması ve toplum psikolojisiyle yakından ilgili bulunması sebebiyle de ilgi çekicidir. Mesela halkın hepsinin ve ya çoğunluğunun savaşmak üzere kefen giymeleri yani vatan için, insanlık için ölümü kabul etmeleri toplum psikolojisiyle ilgilidir. Ayrıca şairin bu şiirini kendisi için değil de vatandaşlarının ve vatani olan Horasan'ın durumunu anlatmak, onlar için feryat etmek maksadıyla kaleme alması da, bu açıdan incelenmelidir. Bu duygu ve amaçlar ön plana çıkarıldığı ve indi mülahazalar söz konusu edilmediği için kaside etkili olmuş ve ilgi çekmiştir.

Valantin Jokofski, Enverî hakkında Rusça yazdığı ve 1803 yılında San Petersburg'da yayınladığı risalede, şairin 6 kasidesinin Farsça metnini açıklamalı olarak nakletmiş ve bu risalenin 4. makalesini bu kasideye ayırmıştır. Yine William Kirk Patrick de "Eşkha-yi Horasan" adıyla İngilizce şiire tercüme etmiştir. Ayrıca Cambridge Üniversitesi Profesörlerinden E. H. Palmer, Enverî'nin bu şiirini İngilizce'ye nazım olarak tercüme etmiş ve "Nâme-yi Ney" adlı mecmuada yayınlamıştır. E. Browne da *Edebiyat Tarihi*'nin 2. cildinde yukarıda adı geçen her iki tercümeden söz etmiş ve örnekler vermiştir²⁵. Enverî, 73 beyitlik bu kasidenin matla beytinde, postacı olarak seher yelini seçmesi manidardır. Çünkü konu çok önemlidir ve gideceği yer de ulaşılması çok güç olan bir makamdır. Seher yeli mahremdir, sırdaştır ve havanın giremeyeceği bir yer de yoktur. Şair bu seçimiyle haberin yerine ve makamına ulaşmasını garanti altına almıştır. Ayrıca Enverî, bir şiirin kilidinin anahtarı veya konuya açılan pencere olarak nitelenen bu giriş beytini çok güzel yapmış ve konuyla tamamen uygun düşürmüştür. Şiirde göze çarpan tablolar şu şekilde sıralanabilir: 2, 3, 4 ve 5. beyitlerin muhtevasında, söz konusu mektubun özellikleri anlatılıyor. 2. beyitte bir insan için olmazsa olmaz unsurlardan olan ten ve ruhun incinmesi, ikinci mısraında ise daha derine inerek gönül ve ciğerin yanmasından bahsediliyor. Ayrıca bu beyitlerde kullandığı âh, hûn, mahzûn ve şehîd gibi kelimelerle olayın vahametini ortaya koyuyor. Kasidenin 6. beytinde "Bu ana kadar Horasan'ın ve halkının durumu, acaba cihan padişahının gözünden kaçmış mıdır?" diye bir soru beytiyle girizgah yapılıyor. Takip eden beyitte bunun mümkün olamayacağını çünkü iyi ve kötü hiçbir şeyin ona kapalı olamayacağını, söylüyor. Daha sonra intibaha getirmek için; işlerin durduğunu, çabalama zamanı olduğunu ve hatta İran'a asker sevk etme anının geldiğini söylüyor.

Enverî, 9. beyitle memduhunu, "adil padişaktır, hakan-ı muazzamdır, ataları padişaktı, 70 göbektir, ecdadı cihan padişahıdır, övünmek ona yaraşır, zira padişahlar huzurunda Sultan Sencer ona oğlum dedi, Oğuzlara haddini bildirmek ve babasının intikamını almak da iyi evlada yaraşır, Turan ülkesi, baştanbaşa onun adaletinden mamur olmuşken İran'ın bu şekilde viran olmasını nasıl reva görür; Ey beka Keyumers'i, adil padişah, Minuçihir endamlı ve Feridun güçlü şah" gibi sözlerle metheder.

HORASAN'IN GÖZYAŞLARI

Bu methiyeden sonra, padişaha Horasan halkının hikayesini bir dinle, hadiseyi okuyunca da lütufla ve merhametle onlara bir bak, diye sesleniyor.

Şair, mektubunun esas konusuna 15. beyitle başlar. Mektupta Enverî şairliğini ortaya koyarak şiir diliyle Horasan'ın ve halkının canlar yakıcı durumunu anlatır. Olayları etkili, gam-engiz, yakıcı bir dille terennüm eder ve şöyle der:

“Haberin var mıdır İran'da var olan her şeyin, bugün yok olduğundan; Horasan'ın harap olduğundan; Kötülerin iyilere zulmederek inlettüğinden, insanların ancak mezar başlarında mutlu olmasından, bakirenin anne karnından başka yerde bulunmamasından, mescitlerin ahır yapıldığından, hatip kalmadığı için hutbe okunmadığından, kıymetli yavrusunun öldürüldüğünü gören annenin, korkudan dolayı inleyemediğinden ve ağlayamadığından, her şeyin yağma edilip, halkın müdafaasız ve mazlum bırakıldığından ve Horasan halkının emniyetinin olmadığından” diye sorarak yörenin ve halkının durumuna padişahın dikkatini çeker.

Şiirde Enverî 21. den 25. beyte kadar bu beş beyitte dini tema ve motifleri ortaya çıkarmış dince ve mensuplarınca mukaddes olan nesnelere istifa etmeye çalışmıştır.

Sonra 27. beyitte ise “Ey soylu ve temiz padişah, halkın bu feryadına yetiş, onları bu sıkıntıdan, Horasan'ı da bu zulümden kurtar” diye yalvarıyor. Daha sonra “Allah aşkına bu halkı kim rahatlatacak, bu oğuzların zulmünden kim kurtaracak” diye feryat ediyor.

Takip eden beyitlerde, her vesileyle olduğu gibi padişaha övgü, halkın durumu ve yapılmasını istediği şeylerden söz ediyor.

Enverî, 34. beyitle yine halkın durumunu padişaha arz ederken “Gecesi ve gündüzü olmayan, başlarına gelen musibetlerden dolayı ağlamaktan başka işleri olmayan, nazlarından dolayı şeker yemezlerken arpa bulamayan, yatakları atlas iken şimdi keçe dahi bulamayan, gece karanlığı gibi güzelliklerle kaplanmış iken rüsva olan, bu millete acı ve merhamet et” diye feryad u figan ediyor.

“Acı ve merhamet et” cümlesini dört beytin başında, bu feryadını duyurabilmek için tekrar ediyor.

39. beyitte de yine memduhuna dönerek, “Sen bugünün İskender'isin, ufukların çevresini onun gibi dolaş, ey şah! Sana savaş gerek, senin bahtın, nusretten yanadır, azmedersen arşın meliki seninle ve zafer sendir.” diyerek Allah'ın mazlumun yanında olacağını müjdesini veriyor ve devamla padişahın miğfer giymesi durumunda, Horasan halkının savaşa hazır olduğunu ve herkesin kefen giydiğini söyleyerek halkın bu durumdan kurtulmak için hazır ve kararlı olduğunu belirtiyor.

Enverî 42. beyitte de yine padişahı överek “Sen öyle övünçlü ve öyle bir padişahsın ki faziletinin çokluğundan dolayı, Allah cihanın adaletini senin eline verdi; senin adaletinden İran'da nasiplemeli, her ne kadar viran

olduysa da onu, cihanın dışında sayma; sen aydınlatici güneşsin, Horasan ise harabe, güneş bayındır yerler üzerinde parladığı gibi harabe üzerinde parlamaz; İran çorak bir toprak sense bir bulut ve çorak üzerine münbit bir bağa yağmur saçar gibi yağmur saçmayan bir bulut; bugün zayıf ve güçlüye gerçek çare sensin, zayıfların hakkını koruma düşüncesi, hakimlere düşer; İran ülkesi, Turan ülkesi gibi mademki senindir o halde bu ülkeyi neden merhametinden mahrum ediyorsun, sen buraya gelmeyince bu zulüm bitmeyecek, fetihlerinden beşerin güneşine müjde vermesi ne zaman olacak.” der ve kasidenin sonuna kadar hem memduhunu över hem de beyit aralarına mesajlarını sıkıştırır.

63. beyitte, Horasan halkının, Kemaleddin adında birine halleri ve durumları konusunda cihan padişahına aracılık yapmasını isterler. Derler ki: sen bunu yaparsan padişah bizim gamlı, kederli ve perişan halimize inanır. Padişah Horasan halkının bu şekilde gönül dertlerinden ve düştükleri sıkıntıdan haberdar olunca, hiç şüphesiz ciğeri yanmış halkın feryadını anlayacaktır der.

73. ve son beytinde ise dünya durdukça, güneş dünyayı aydınlattığı sürece, o adil padişahın hükümdarlıkta kalması için dua eder.

بسمرقند اگر بگذری ای باد سحر

نام ه اهل خراسان ببر خاقان بر

نامه ای مطلع آن رنج تن و آفت جان

نامه ای مقطع آن درد دل و سوز جگر

نامه ای بر رقمش آه عزیزان پیدا

نامه ای در شکنش خون شهید ان مضمیر

نقش تحریرش از سینه مظلومان خشک

سطر عنوانش از دیده محرومان تر

ریش گردد ممر صوت ازو گاه سماع

خون شود مردمک دیده ازو وقت نظر

تا کنون حال خراسان و رعایا بودست
بر خداوند جهان خاقان پوشیده مگر

نی نبودست که پوشیده نباشد بر وی
ذره ای نیک و بد نه فلک و هفت اختر

کارها بسته بود بی شک در وقت و کنون
وقت آنست که راند سوی ایران لشکر

خسرو عادل خاقان معظم کز جد
پادشاهست و جهاندار بهفتاد پدر

دایمش فخر بآنست که در پیش ملوک
پسرش خواندی سلطان سلاطین سنجر

باز خواهد ز غزان کینه که واجب باشد
خواستن کین پدر بر پسر خوب سیر

چون شد از عدلش سر تا سر توران آباد
کی روا دارد ایران را ویران یکسر

ای کیومرث بقا پادشه کسری عدل
وی منوچهر لقا خسرو افریدون فر

قصه اهل خراسان بشنو از سر لطف
چون شنیدی ز سر رحم بایشان بنگر

این دل افگار جگر سوختگان می گویند
کای دل و دولت و دین را بتو شادی و ظفر

خبرت هست که از هر چه درو چیزی بود
در همه ایران امروز نماندست اثر

خبرت هست کزین زیر وزیر شوم غزان
نیست یک پی ز خراسان که نشد زیر و زبر

بر بزرگان زمانه شده خردان سالار
بر کریمان جهان گشته لثیمان مهتر

بر در دو نان احرار حزین و حیران
در کف رندان ابرار اسیر و مضطر

شاد الا بدر مرگ نبینی مردم
بکر جز در شکم مام نیابی دختر

مسجد جامع هر شهر ستورانشان را
پایگاهی شده نه سقفش پیدا و نه در

خطبه نکنند بهر خطه بنام غزان آنک

در خراسان نه خطیب است کنون نه منب

هان
کشته فرزند گرامی را گر ناگا
بیند، از بیم خروشید نیارد مادر

آنکه را صدره غز زر ستد و باز فروخت
دارد آن جنس که گوئیش خریدست بزر

بر مسلمانان زان نوع کنند استخفاف
که مسلمان نکند صد یک از آن با کافر

هست در روم و خطا امن مسلمانان را
نیست یک ذره سلامت بمسلمانی در

کشور ایران چون کشور توران چو تر است
از چه محرومست از رأفت تو این کشور

گر نیاراید پای تو بدین عزم رکاب
غز مدبر نکشد باز عنان تا خاور

کی بود کی که ز اقصای خراسان آرند
از فتوح تو بشارت بر خورشید بشر

پادشاه علما صدر جهان خوجه شرع
مایه فخر و شرف قاعده فضل و هنر

شمس اسلام ف لک مرتبه برهان الدین
آنکه مولیشبود شمس و فلک فرمان بر

آنکه از مهر تو تازه است چو از دانش روح
وانکه بر چهر تو فتنه است بر شمس قمر

یاورش بادا حق عز و جل در همه کار
تا در این کار بود با تو بهمت یاور

چون قلم گردد این کارگر آن صدر بزرگ
نیزه کردار ببندد ز پی کینه کمر

بتو ای سایی حق خلق جگر سوخته را
او شفیع است چنان کامت را پیغمبر

خلق را زین حشر شوم اگر برهانی
کردگارت برهاند ز خطر در محشر

پیش سلطان جهان سنجر کو پروردت
ای چنو پادشاه دادگر حق پرور

دیده ای خواجه آفاق کمال الدین را
که نباشد بجهان خواجه ازو کا
ملتر

نیک دانی که چه و تا بکجا داشت برو
اعتماد آن شه دین پرور نیکو محضر

هست ظاهر که برو هرگز پوشیده نبود
هیچ اسرار ممالک چه ز خیر و چه ز شر

روشن است آنکه بر آن جمله که خور گردون را
بود ایران را رأیش همه عمر اندر خور

واندر آن مملکت و سلطنت و آن دولت
چه اثر بود ازو هم بسفر هم بحضر

با کمال الدین ابنای خراسان گفتند
قصه ما بخداوند جهان خاقان بر

چون کند پیش خداوند جهان از سر سوز
ارضه این قصی رنج و غم و اندر و فکر

از کمال کرم و لطف تو زبید شاهها
کز کمال الدین داری سخن ما باور

زو شنو حال خراسان و غزان ای شه شرق
که مر او را همه حالست چو الحمد از بر

تا کشد رأی چو تیر تو در آن قوم کمان

خویشتن پیش چنین حادثه ای کرد سپر

آنچه او گوید محض شفقت باشد از آنک
بسط ملک تو میخواهد نه جاه و خطر

خسروا در همه انواع هنر دشت هست
خاصه در شیوه نظم خوش و اشار غرر

گر مکرر بود ایطاء در این قافیتم
چون ضروریست شها ثرده این نظم مدر

هم بر آن گونه که استاد سخن عمیق گفت
خاک خون آلود ای باد باصفهان بر

بی گمان خلق جگر سوخته را در یابد
چون ز درد دلشان یابد از این گونه خبر

تا جهان را بفروزد خور گیتی پیمای

از جهانداری ای خسرو عادل بر
خور²⁶

Enverî, bu kasideyi, Buhara'nın saygın ailelerinden ve Maveraünnehir Hanefî ulemasından ve eşrafından olan Burhaneddin Sadr-ı Cihan aracılığıyla Semerkant melikine, aynı zamanda melik nezdinde Horasan halkına aracılık etsin diye gönderir. 50. ve 51. beyitler bu zatın vasfı hakkındadır²⁷.

Sonuç olarak denebilir ki Enverî, İran edebiyatının en büyük şairlerindedir. İyi bir tahsil görmüştür. Sultan Sencer'in zamanında yıldızı parlamıştır Unsurî ve Ferrûhi gibi, kaside üstatlarının hazırladığı zeminde büyük bir başarı sağlamıştır. Felsefe, matematik ve astronomi gibi ilimlerle de, Fars ve Arap dillerinde büyük maharet kazanmıştır. Senâî (ölm.

HORASAN'IN GÖZYAŞLARI

545/1150), Nizâmî (ölm. 604/1207), Hakani (ölm. 595/1198), Reşidüddin Vatvat (ölm. 573/1177), Muizzi (ölm. 520/1126) ve Amak-ı Buharâî (ölm. 543/1148) gibi büyük nazım ve nesir üstatlarıyla çağdaş olduğu halde kendi vadisinde temayüz etmiştir. İran'ın en büyük *kaside* üstadıdır. Hayatını kazanmak için bütün gücünü, büyükleri methetmiş ve *methiyeciler peygamberi* unvanını almış veya kızdığı insanları *hicvetmeye* hasretmiştir. İlim ile meşgul olduğu için kasidelerinde ilmi ve felsefi meselelere temas etmesi, şiirin zor anlaşılmasına sebep olmuştur.

Bu kaside de, İran'ın bir bölgesi olan Horasan'ın harap oluşu, halkının korkudan dolayı içlerine akıttığı gözyaşları, çok güzel ve edebi bir dille, şairane bir üslupla, teşbih, teşhis ve tezat gibi edebi sanatlardan da istifade edilerek ortaya konmuştur. Ayrıca eserde dostluk, merhamet hisleri, beşeri münasebetler, yardımlaşma ve sosyal dayanışma gibi insani ilişkiler, içten ve samimi bir tarzda, şairane bir üslupla ele alınmıştır. Enverî burada, tüm samimiyet ve mükteşebatıyla halkın ve vatandaşlarının dili ve tercümanı olmuştur.

¹ Sami, Şemseddin, *Kâmûsu'l-A'lâm*, İstanbul, 1306, II, 1057; Semerkandî, Alâuddevle, *Tezkire-i Devletşah*, London, 1318, 85; Safâ, Zebîhullah, *Târih-i Edebiyât Der İrân*, Tahran, 1347, II, 658; Şafak, Rızâzâde, *Târih-i Edebiyât-ı İrân*, s. 209.; Dihhudâ, Alî Ekber, *Lugâtnâme*, yeni edisyon, Tahran, 1377, III, 3101; Mustavfî, Hamdullah, *Târih-i Guzîde*, Hz. Abdu'l-Hüseyn Nevâî, Tahran, 1384, s. 475; Ateş, Ahmet, “*Enverî*”, İA, Eskişehir, 1977, IV, 278; Karahan, Abdükadir, “*Enverî*”, DİA, İstanbul, 1998, XI, 267.

² Ateş, Ahmet, agm, IV, 278; Karahan, Agm, XI, 267; Furûzanfer, Bedîu'z-Zaman, *Suhan ve Suhanverân*, Tahran, 1349, s. 332; Dihhudâ, Alî Ekber, age, III, 3101.

³ Furûzanfer, Bedîu'z-Zaman, age, s. 332.

⁴ Ateş, Ahmet, agm, IV, 278; Karahan, Abdükadir, agm, XI, 267; Semerkandî, Alâuddevle, *Tezkire-i Devletşah*, London, 1318, s. 85; Safâ, Zebîhullah, age, II, 656; Furûzanfer, Bedîu'z-Zaman, age, s. 332; Zerrînkub, Abdu'l-Hüseyn, *Bâ Kârvân-ı Hulle*, 8. baskı, Tahran, 1367, s. 183.

⁵ Safâ, Zebîhullah, age, II, 656.

⁶ Yûsufî, Gulâm Hüseyin, *Çeşme-i Rûşen*, Tahran, 1367, s. 141; Dihhudâ, Alî Ekber, age, III, 3101; Ateş, Ahmet, agm, IV, 278.

⁷ Yûsufî, Gulâm Hüseyin, age, s. 142.

⁸ Sami, Şemseddin, age, II, 1057; Semerkandî, Alâuddevle, age, s. 85; Safâ, Zebîhullah, age, II, 658; Şekîbâ, Pervîn, *Şi'r-i Fârsî Ez Âğaz Ta İmrûz*, Tahran, 1362, s. 99; Zerrînkub, Abdu'l-Hüseyn, age, s. 184; Dihhudâ, Alî Ekber, age, III, 3101; Karahan, Abdükadir, agm, XI, 267; Ateş, Ahmet, agm, IV, 279.

⁹ Zerrînkub, Abdu'l-Hüseyn, age, s. 179-181; Yûsufî, Gulâm Hüseyin, age, s. 140; Nûmânî, Allâme Şiblî-i Hindî, terc. Seyyit Muhammed *Takî, Şi'ru'l-Acem*, Tahran, 1368, s. 22; Furûzanfer, Bedîu'z-Zaman, age, s. 337; Ateş, Ahmet, agm, IV, 280.

¹⁰ Câmî, Abdurrahman, *Bahâristân*, Ehter matbaası, İstanbul, 1294, s. 90.

¹¹ Tarlan, Ali Nihat, *İrân Edebiyatı Tarihi*, 1944, s. 70, *Târih-i Edebiyât Berâ-yi Sâl-i Çehârum Ve Pencum-i Edebî*, Vezâret-i Âmûziş ve Perveriş, s. 134; Zerrînkub, Abdu'l-Hüseyn, age, s. 183,184.

¹² Safâ, Zebîhullah, age, II, 659; Şekîbâ, Pervîn, age, s. 99; Zerrînkub, Abdu'l-Hüseyn, age, s. 180; Yûsufî, Gulâm Hüseyin, age, s. 140.

¹³ Zerrînkub, Abdu'l-Hüseyn, age, s. 182; Câmî, Abdurrahman, age, s. 82.

-
- ¹⁴ Ateş, Ahmet, agm, IV, 281.
- ¹⁵ Şekîbâ, Pervîn, age, s. 99,100; Zerrînkub, Abdu'l-Hüseyn, age, s. 181; Furûzanfer, Bedîu'z-Zaman, age, s. 333,334; Dihhudâ, Alî Ekber, age, III, 3101; Mu'in, Muhammed, *Ferheng-i Fârsî*, Tahran, 1376, V, 191; Karahan, Abdükadir, agm, XI, 268.
- ¹⁶ Ateş, Ahmet, agm, IV, 280-281.
- ¹⁷ Sami, Şemseddin, age, II, 1057; Semerkandî, Alâuddevle, T age, s. 85,86; Safâ, Zebîhullah, age, II, 660; Dihhudâ, Alî Ekber, age, III, 3101.
- ¹⁸ Behâr, Muhammed Takî, *Sebkşinâsî*, Tahran, 1373, II, 329-332.
- ¹⁹ Zerrînkub, Abdu'l-Hüseyn, age, s. 182; Yûsufî, Gulâm Hüseyin, age, s. 142 vd.; Karahan, Abdükadir, agm, XI, 268; Ateş, Ahmet, agm, IV, 280.
- ²⁰ Şekîbâ, Pervîn, age, s. 100; Zerrînkub, Abdu'l-Hüseyn, age, s. 181; Dihhudâ, Alî Ekber, Age, III, 3101; Mustavfî, Hamdullah, age, s. 713.
- ²¹ Zerrînkub, Abdu'l-Hüseyn, age, s. 181.
- ²² Ateş, Ahmet, agm, IV, 281; Karahan, Abdükadir, agm, XI, 268.
- ²³ Sami, Şemseddin, age, II, 1057; Semerkandî, Alâuddevle, age, s. 86; Safâ, Zebîhullah, age, II, 669; Zerrînkub, Abdu'l-Hüseyn, age, s. 183; Furûzanfer, Bedîu'z-Zaman, age, s. 338; Karahan, Abdükadir, agm, XI, 268; Ateş, Ahmet, Agm, IV, 280.
- ²⁴ Daha fazla bilgi için bkz. Huart, CL., "Horasan", İA, V/1, 560; Çetin, Osman, DİA, XVIII, 234.
- ²⁵ Yûsufî, Gulâm Hüseyin, age, s. 145; Ovfi, Muhammed, *Lubâbu'l-Elbâb*, London, 1906, s. 125-130.
- ²⁶ *Dîvân-ı Enverî*, I, 201-205, Haz. Mumammed-Taki Müderris Rizâvî, 1368.
- ²⁷ Yûsufî, Gulâm Hüseyin, age, s. 125-130.

NİHAT YAZILITAŞ

**ÜRDÜN'DE OKUTULAN ORTAÖĞRETİM TARİH
DERS KİTAPLARINDA TÜRK TARİHİ**

Nihat Yazılıtaş*

Özet: Bu çalışmada Ürdün'de okutulan ortaöğretim tarih ders kitaplarında Türk tarihi ile ilgili kayıtlar tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ürdün, Eğitim, Türk, Tarih.

**The History Lesson Books Which Teaching in Secondary
School in Jordan**

Summary: In this study, we dealt with accords about Turkish History in the history lesson books which teaching in secondary school in Jordan.

Key Words: Jordan, Education, Turk, History

Bu yazının amacı; şu anda Türkiye ile dostça ilişkileri olan Ürdün Hâşimî Krallığında¹ orta öğretimde okutulan tarih ders kitaplarında Türk tarihinin nasıl bir içerikle anlatıldığını ortaya koymaktır. Bilindiği gibi ders kitapları özellikle de tarih ve edebiyatla ilgili olanları, yeni yetişen nesillerin millî duygularının şekillenmesinde büyük etkiye sahiptir. İlk öğrenilen bilgiler, ileride karşılaşılacak bilgilerin doğruluğunun sınanmasında esas alınan bilgiler olarak hep akılda kalacaktır. Bu nedenle her devlet ders kitaplarının içeriğini resmî görüşleri doğrultusunda hazırlatmıştır. Yalnız şunu unutmamak gerekir ki noksan ve çarpıtılmış bilgilerle yetişen yeni nesiller ileride bunun faturasını hayal kırıklığı ve hüsrarla ödeyeceklerdir.

Ayrıntısına aşağıda gireceğimiz tarih ders kitapları Ürdün’de altıncı sınıftan onuncu sınıfa kadar okutulmaktadır. Ürdün Eğitim Öğretim Bakanlığı, Programlar Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan kitaplar konularına göre sahanın uzmanlarına hazırlanmıştır. Bunların içeriklerini tanıttıktan sonra, kitaplardaki Türk tarihinin çeşitli dönemleri ile ilgili kayıtları vermeye çalışacağız. Buradaki amacımız bu kitapları kullanarak bir Türk tarihi yazmak olmadığı için, genel olarak kitapların içeriği hakkında bilgi verdikten sonra, kitaplardaki Türk tarihi ile ilgili bilgileri, yorum yapmadan dönemlerine göre sıralayıp vermeye yetinip, konunun değerlendirilmesini ise bu alanın uzmanlarına bırakacağız.

1) Sâlih er-Ravâdiyye, Muhammed Hureysât, Zuheyr Ganâyim, *Târihu'l-'Arab ve'l-Muslimîn*, VI. Sınıf Ders Kitabı, Amman 1996, 136 s.

Kitap dört bölümden oluşmaktadır.

I. Bölümde: “Hicrî II. ve III. Yüzyıllarda İslâm Halklarının Yönetime Katılımları” başlığı altında; İslâm devletinin kuruluşu, vezirlik, dîvanlar, yeni başşehirlerin kurulması (Bağdat, Samarra), İslâm kara ve deniz ordusu, Arap toplumu ve ticaret konuları işlenmiştir.

II. Bölümde: “Hicrî IV. ve V. Yüzyıllarda İslâm Devletinde Zaafın Başlaması” başlığı altında; İslâm Devletinde zaafın başlangıcı, Endülüs’teki İslâm toplumu, Fatimî Devleti, Mağribu'l-Arabî’de İslâm hareketi, askerî hareketler ve Büveyhoğulları ile Selçukluların kuruluşu işlenmiştir.

III. Bölümde: “İslâm Topraklarına Dış Saldırıları” başlığı altında; Haçlılara karşı cihad, Selahaddin Eyyübî’nin Haçlılara karşı koyuşu, Haçlıların Mısır’ı işgali ve Moğolların İslâm topraklarına saldırması işlenmiştir.

IV. Bölümde: “İslâm Düşüncesi ve Kültürü” başlığı altında; İslâmî ilimler, İslâm fihkî, Arapça ilimleri, astronomi ve felsefe tercümeleleri, İslâm sanatları, Arapça hat şekilleri, süsleme ve müzik konuları işlenmiştir.

2) Sâlih Drâdike, Usâme Ebû Kûrah, İsâ Ebû Şeyha, Muhammed Tuvâlbek, *Târihu Hadâratı'l-'Alemi'l-Kadîme*, VII. Sınıf Ders Kitabı, Amman 1997, 6+133s.

Yedinci sınıfta okutulan bu kitapta başlığından da anlaşılacağı üzere eski dünya medeniyetleri anlatılmıştır. Kitap yedi bölümden oluşmakta olup bu bölümlerde; Eski medeniyetlerin temellerinden, Arap yarımadasında ortaya çıkan medeniyetlerden, Mağrib'te kurulan medeniyetten ve son olarak Arap toprakları dışında kurulan Çin, Hind, Yunan, Roma ve Eski Amerika medeniyetlerinden bahsedilmiştir. İslâmiyet öncesi Türk tarihine dair her hangi bir kayıt yoktur.

3) Ziyâd 'Abdulaziz el-Medenî, Zuheyr Ganâyim 'Abdullatif, *Târihu'l-'Âlem fi'l-'Usûri'l-Hadîse*, VIII. Sınıf Ders Kitabı, I., Amman 1994, 102s.

İki ana bölümden oluşan bu ders kitabında; Avrupa'nın yükselişinden, coğrafi keşiflerden, Protestanlığın doğuşundan, millî devletlerin ortaya çıkışından, Aydınlanma Çağından, Amerikan İhtilalinden, Fransız İhtilalinden, Napolyon'dan, sanayi devriminden ve sanayi devriminin yayılışı ile XIX.yüzyılda Avrupa'daki siyasî değişikliklerden bahsedilmiştir.

4) Ziyâd 'Abdulaziz el-Medenî, Zuheyr Ganâyim 'Abdullatif, *Târihu'l-'Âlem fi'l-'Usûri'l-Hadîse*, VIII. Sınıf Ders Kitabı, II., Amman 1994, 99s.

Üç bölümden oluşan bu sekizinci sınıf ders kitabının II. cildinde: sömürgecilik hareketinin genişlemesi, I. Dünya savaşı, Rus ihtilali, I. Dünya savaşından sonraki durum, II. Dünya savaşının başlangıcı, Çin İhtilali, Arap topraklarında, Asya'da, Afrika'da ve Latin Amerika'da bağımsızlık hareketleri, askerî ve iktisadî bloklaşma, Birleşmiş Milletler ve kıtasal birlik ve organizasyonlardan bahsedilmiştir.

5) Sâlih Drâdike, Sa'îd Sâlih, Mahmûd er-Rûveydî, Zîb eş-Şerif, *Târihu'l-Hadâratı'l-Arabîyyeti'l-İslâmiyye*, IX. Sınıf Ders Kitabı, Amman 1995, 160s.

Beş bölümden oluşan bu 9. sınıf ders kitabının I. bölümünde: "Hükümet sistemi ve idârenin gelişimi" başlığı altında; halifelik, vezirlik, idârî sistem, yargı ve İslâm kara ve deniz ordusu işlenmiştir. II. bölümde: "İktisâdî Hayat" başlığı altında; mülkî arazi, ziraat, sanayi ve el sanatları, ticaret ve ulaşım yolları, devlet gelirleri ve harcamaları konuları işlenmiştir. III. bölümde: "Sosyal Hayat" başlığı altında; İslâm toplumunun oluşumu, sosyal tabakalar ve hayat şekli konuları işlenmiştir. IV. bölümde: "İlmî ve Edebî Hayat" başlığı altında; mahalle mektepleri, mescidler, medreseler,

hastahaneler, kütüphaneler, edebî sanatlar, tarih, İslâmî ilimler, tercümeleler, astronomi, biyoloji, tıp, matematik, coğrafya ve felsefe konuları anlatılmıştır. V. bölümde: “Sanat ve Mimârî” başlığı altında; İslâmî sanatlar, resim ve süsleme sanatları, Arap hat şekilleri ve müzik konusu işlenmiştir.

6) ‘Aliyân el-Câlûdî, İsa Hayrû’ş-Şehâbât, Ziyâd el-Medenî, Târihu’l-‘Arabi’l-Hadîs, X. Sınıf Ders Kitabı, I., Amman 1994, 109s.

Üç bölümden oluşan bu X. sınıf ders kitabının I. cildinin, I. bölümünde: “Osmanlı Devleti ve Arap Dünyası” başlığı altında; Osmanlı Devletinin kuruluşu, Arap topraklarında Osmanlı idarî sistemi, Osmanlı hâkimiyeti altında Arap vatanının durumu konuları işlenmiştir. II. bölümünde: “I. Dünya Savaşının Sonuna Kadar Arap Dünyasında Sömürgecilik” başlığı altında; yabancılara ayrıcalıklar verilmesi, Avrupa’nın Arap ülkelerine göz dikmesi, Osmanlılarda ıslahat ve yenilik hareketleri, Kuzey Afrika’daki Arap topraklarında sömürgecilik, Arap yarımadası sahillerinde, Mısır ve Sudan’da İngiliz sömürgeciliği konuları işlenmiştir. III. bölümünde: “Arap Uyanışı (Büyük Arap İhtilali)” başlığı altında; modern Arap uyanışı, Arapçılık ve Türkleştirme hareketi (1908-1914), Büyük Arap ihtilâli (1916), I. Dünya Savaşı ve Doğu Arap dünyası konuları işlenmiştir.

7) ‘Aliyân el-Câlûdî, İsa Hayrû’ş-Şehâbât, Ziyâd el-Medenî, Târihu’l-‘Arabi’l-Hadîs, X. Sınıf Ders Kitabı, II., Amman 1994, 100s.

Bu kitap üç bölümden oluşmaktadır. I. kitabın devamı olarak bölümlendirilen bu cildin I. bölümünde: “Arap Halkının Özgürlük ve Bağımsızlık Mücadelesi” başlığı altında Ürdün’ün, Irak’ın, Basra Körfezinin güneyindeki Arapların ve Sudan’ın İngiliz sömürgeciliğine karşı direnişi ile Lübnan ve Suriye’nin Fransız sömürgeciliğine direnişi konuları işlenmiştir. II. bölümde: “Filistin Meselesi” başlığı altında, sömürgecilik ve siyonizmin Filistin üzerindeki hevesleri, 1918-1948 tarihleri arasında Filistinlilerin ve Arapların sömürgecilik ve siyonizme direnişi ve Arap-İsrail savaşı konuları işlenmiştir. III. bölümde: “Bağımsızlıktan Sonra Arap Ülkeleri” başlığı altında, bağımsızlıktan sonra yönetim şekilleri, iktisâdî ve sosyal gelişmeler ile bölünmeler, dış tehditler ve Arap dünyasında çözülme hareketi işlenmiştir.

Ürdün’de ortaöğretimde okutulan tarih ders kitaplarının künyeleri ve konu başlıkları sıralandıktan sonra müfredatlarında Türk tarihiyle ilgili olan bilgiler altı başlık altında ele alınabilir. Bunlar:

1. Abbasiler Döneminde Türklerle İlgili Kayıtlar:

Zamanla vezirlik makamına gelen Türk asıllı vezirlerin halifeyi atama ve azletme işlerine müdahale eder duruma geldikleri kaydedilmiştir².

Samarra şehrinin kuruluş hikâyesi; “Türklerin orduya girmesi ile Bağdat dar gelmeye başladı ve halkla askerler arasında problemler çıktı. Bunun

üzerine Halife Mu'tasım bu problemi çözmek için Samarra şehrini kurdu. Burası hilâfetin de yeni başşehri oldu, ordu ve dîvanlar buraya taşındı" şeklinde verilmiştir³.

"Bunu biliyor muydunuz?" başlıklı kısa okuma parçasında Halife Mu'tasım'ın ordusunda en fazla Türk unsurunu istihdam eden halife olduğu, bunun sebebinin Türklerin savaşta üstün yeteneklerinden özellikle ok atmadaki mahâretlerinden kaynaklandığı kaydedilmiştir⁴.

İslâm ordusu anlatılırken Mu'tasım'ın hilafet makamına geldikten sonra savaşta üstün kabiliyetlerinden istifade etmek için, Türkleri ve diğer milletleri ordusunda kullanmaya başladığı yazılmıştır⁵.

Abbasîlerin ikinci devrinde köle ve Memlûklerin orduda sayılarının arttığı Fatimîlerde ve Eyyubîlerde durumun devam ettiği, nihayet Memlûklerin Eyyubî Devletine hâkim olarak Memlûkler Devletini kurdukları kaydedilmiştir⁶.

İslâm toplumu anlatılırken Türklerin Hicri III. yüzyıldan itibaren Orta Asya'dan Irak'a ve Şam bölgesine göç ederek Selçuklular, Eyyubîler gibi bir kaç devlet kurdukları kaydedilmiştir⁷.

Fatimî Devletinin çöküşü anlatılırken zayıflamasının sebeplerinden biri olarak, Fatimî ordusunda bulunan Sudanlılar ile Türkler arasında anlaşmazlıkların çıkması, bunun ise doğal olarak orduyu zayıflatmıştı kaydedilmiştir⁸.

el-Murâbita Devletinin kuruluşu anlatılırken bu devleti kuran unsurlar içerisinde Türklerin de olduğu vurgulanmıştır⁹.

İmâduddîn Zengî'nin Musul'a hâkim olduktan sonra ülkedeki emirlikleri kendi hakimiyeti altına topladığı ve Haçlılara karşı başarılar kazandığı anlatılmıştır. M.S. 1144'te Urfâ'yı tekrar alması ve 1146'da vefat etmesi ve yerine geçen oğlu Nureddin Mahmûd'un Haleb'i merkez alarak Haçlılarla mücadeleye devam etmesi anlatılmıştır¹⁰.

Harizimşahlar Devletinin kuruluşu, Abbasîler üzerinde hâkimiyet kurmaları özetlenmiş, bu sırada Abbasî Halifesi Nâsır li-Dinillah'ın Selçuklu hakimiyetine son vermek için Harizimşahlarla işbirliği yapması anlatılmıştır. Daha sonra Alâeddin Muhammed Harizimşah'ın Bağdat üzerine yürümeye karar vermesi üzerine Abbasî Halifesinin tek kurtarıcı olarak gördüğü Moğol lideri Cengiz Han'dan yardım istediği anlatılmıştır¹¹.

Abbasîlerde hilâfet meselesi anlatılırken, hilafetin zaafa uğraması ile birlikte otoritenin Büveyhîlerin daha sonrada Bağdat'ı işgal eden Türkler'in eline geçtiği kaydedilmiştir¹².

Vezirlik konusu işlenirken Abbasî vezirlerinin Büveyhîlerin ve Selçukluların Bağdat üzerindeki hâkimiyetleri ile birlikte otoritelerini kaybettikleri kaydedilmiştir¹³.

İdarî sistem anlatılırken H.III. yüzyılın başlarında Halife Mu'tasım'ın bazı vilayetlere Türk asıllı valiler tayin ettiği, bunların vilayetlere gitmeyip,

yerlerine nâib tayin edip, Bağdat veya Samarra'da kalarak devlet işlerine karıştıkları, bu vilayetlerde hutbede halifenin isminden sonra bunların isimlerinin okunduğu, merkezî idarenin zayıfladığı zamanlarda da bu valilerden bazılarının bağımsızlıklarını ilan ettikleri, Mısır'da Tolunoğulları Devletini kuran Ahmed bin Tolun'un bunlardan biri olduğu kaydedilmiştir¹⁴.

İslâm kara ve deniz ordusu işlenirken, Abbasiler zamanında orduya İranlıların ve Türklerin de dahil edilmeye başlandığı, Halife Mu'tasım zamanından itibaren ordudaki Türk unsuru sayısının arttığı, Arapların, Türklerin savaştaki askeri gücünden istifade ettiği, Türk unsurun İslâm fetihlerinde pay sahibi olduğu, Haçlılarla yapılan Hittin savaşında Türklerin oynadığı rolün açık olduğu yine aynı şekilde Memlûklular'ın Ayn-ı Calûd'da Moğolları yenilgiye uğrattığı yazılmıştır¹⁵.

İbn A'sam el-Kûfî'nin *el-Futûh* adlı eserinde anlatılan Muslime b. Abdumelik'in Hazarlarla yaptığı savaş okuma parçası olarak verilmiş (1,5 sayfa) Şirvan'daki Hıyan kalesinin kuşatılması ve sonuçta Hazarların kaçtığı ve geride yüklüce ganimet bıraktıkları anlatılmıştır¹⁶.

Sanayi ve el sanatları bölümünün sonuna konan Abdulaziz ed-Dûri'nin *er-Risâle* dergisinin 1952 tarihli 983. sayısının 493-495. sayfalarında yayınlanan "Esnaf ve İslâm El Sanatları" adlı makalesinden alınan parçada "Hicrî II. yüzyılın sonu, III. yüzyılın başlarında hayat standartlarının yükselmesi ve pahalılığın artmasına paralel olarak ücretlerin artmaması ve Türk askerlerin tahakkümünün sebep olduğu askerî karışıklık serbest çalışmayı engelledi, el sanatlarıyla uğraşanlara zarar verdi, işsizlik, isyankârlık ve zenginlerden intikam alma duygusu arttı" denmektedir¹⁷.

İslâm toplumunun oluşumu konusu işlenirken "el-Mevâli" başlığı altında halife Mu'tasım'a kadar mevâlinin askerî işler dışındaki işlerle uğraştığını; ancak Bizans tehlikesi artınca mevâlidenden de orduda faydanılmaya başlandığı ve Halife Mu'tasım zamanında İslâm topraklarının doğusundaki Orta Asya'da, Araplar'ın Türklerle karşılaştıkları kaydedilmiştir¹⁸.

2. Selçuklu Türkleri İle İlgili Kayıtlar:

Selçuklu Türklerinin 1055'te Bağdat'ı işgal ederek Büveyhî Devletine son verdikleri kaydedilmiştir¹⁹.

"Selçuklular" başlığı altında yaklaşık bir sayfa içerisinde Selçukluların asılları, Selçuklu Devletinin kuruluşu Tuğrul Beyin halifenin dâveti ile Bağdat'a gelişi, "Doğunun ve Batının Sultanı" unvânını alışı, Selçukluların, İran, Irak, Suriye ve Anadolu'ya yayılışları, 1071 Malazgirt savaşı ile Bizans'a son darbeyi indirişleri, Selçukluların ilim ve kültüre katkıları kısaca özetlenmiştir²⁰.

Haçlı seferlerinin sebepleri açıklanırken, Selçuklulardan önce Bizanslıların Abbasilerdeki zaafiyetten yararlanarak Haleb'e kadar olan yerleri tekrar ele geçirdikleri, Selçuklular bölgeye gelince Bizans'ın Selçuklular karşı-

sında duramayıp Malazgirt'te 1071'de aldıkları büyük hezimetle geri çekildikleri, bundan sonrada Avrupa ülkelerinde Müslümanlar üzerine büyük bir sefer için propaganda yaptıkları kaydedilmiştir. Selçuklulara bağlı olan Musul'un, Haçlı ordularının gelişlerinden itibaren Haçlılara karşı yapılan savaşların yükünü çektiği belirtilmiş, buraya hâkim olan Kivâmeddin Ebû Said Gürboğa'nın Urfa'yı kuşatması, Antakya'ya yönelmesi, vefâtıyla (M. 1098-H. 491) yerine Şemsuddevle Çökermiş'in geçişi ve onun Haçlıların doğuya doğru yayılışını durdurması ve Haçlılara karşı verdiği mücadele anlatılmıştır²¹.

Saraylar konusu anlatılırken Selçuklularla birlikte güzel sanatlara Orta Asya üslûbunun tesirinin başladığı, taştan ve alçıdan yapılmış insan ve hayvan heykellerinin ortaya çıktığı, Musul'daki Karasaray ve Konya'da ki Sultansaray'da bunların örneklerinin olduğu kaydedilmiştir²².

Medreselerin ortaya çıkışı anlatılırken, Selçuklular'ın ve Eyyubiler'in sünnî İslâm anlayışını mezhep olarak kabul edip, bu mezhebi yaymak için medreselere önem verdiklerini böylece Şiiliğin zayıfladığı, Selçuklu veziri Nizâmü'l-mülk'ün bu işe en fazla önem veren kişi olduğu, bu medreslerin "Nizâmiye Medresleri" olarak tanındığı kaydedilmiştir.

"Nizâmü'l-mülk (1018-1092)" başlığı altında konan okuma parçasında, onun Selçuklular'ın en meşhur veziri olduğu Alparslan ve Melikşah dönemlerinde görev yaptığı, çok adâletli biri olduğu, halka iyi davrandığı, Bağdat'ta, Nişabur'da, Tûs'ta Nizâmiye medreselerinin inşasına önem verdiği, bunun çin vakıflar kurduğu ve H. 485'te İsmâililer'in suikastı ile öldürüldüğü kaydedilmiştir²³.

3. Memlûkler İle İlgili Kayıtlar:

Ticaret konusunun sonuna konulan serbest çalışma kısmına Memlûklu sultanlarının ticaret yolları üzerinde güvenliği sağladıkları, Avrupalı tüccarlara iyi davranılmasını emrettikleri, Avrupalı devletlerle ticaret anlaşmaları imzaladıkları kaydedilmiştir²⁴.

Şecerü'd-Durr'un, Melik Mansûr'un 1249'da ölümünü gizleyerek, ordunun Haçlılara karşı galip gelmesindeki rolü anlatılmıştır²⁵.

Eyyübîlerden sonra hâkimiyeti ele geçiren Memlûkler'in da Şam bölgesindeki Haçlılara karşı hücumlara devam ettikleri, Sultan el-Eşref Halîl bin Kalavun'un 1291'de Akka'yı aldığı, Memlûklerin bununla da yetinmeyip Akdeniz'de ki Haçlı üsleri olan Kıbrıs ve Rodos adalarına da hâkim oldukları kaydedilmiştir²⁶.

Hülâgu komutasındaki Moğol ordusunun Bağdat'ı ele geçirdikten sonra Dimaşk'a doğru ilerleyip burayı da ele geçirmesi ve 1260 yılında 'Ayn-ı Câlûd' ta Memlûk hükümdarı Kutuz'la karşılaşan Moğol ordusunun mağlup oluşu anlatılmıştır²⁷.

1258'de Moğolların Bağdat'ı işgaliyle Abbasî halifesinin Kahire'ye gittiği burada Memlûk sultanlarının yanında ismen yaşamaya devam ettiği kaydedilmiştir²⁸.

“Köleler” başlığı altında köle ticaretinden sözedilirken zamanla bu kölelerin orduda yer almaya başladıkları hatta kumandan seviyesine yükseldikleri ve Memlûklerle birlikte hükümdar olup üç yüzyıla yakın bir süre İslâm topraklarında hüküm sürdükleri kaydedilmiştir²⁹.

Portekizlilerin Hind Okyanusu'na ve Basra Körfezine hâkim olmaya başladığı sırada Mısır'a hâkim olan Memlûklerin bunlara karşı koydukları ve Şûl deniz savaşında Portekizlileri yenilgiye uğrattılarsa da 1509'da Dîv deniz savaşında Portekizlilere yenildikleri anlatılmıştır³⁰.

4. XIX. Yüzyıla Kadar Osmanlı Tarihi İle İlgili Kayıtlar:

İspanyolların Müslümanları İspanya'dan çıkardıktan sonra ileri harekete geçerek Afrika'da bazı şehirleri istila ettikleri, bu sırada Oruç ve Barbaros Hayreddin adında iki kardeşin ortaya çıkarak İspanyol donanmasını yenip, İspanyollar'a geçen bazı yerleri geri aldıkları, Oruç Reis'in bir savaşta şehit düştüğü, Barbaros Hayreddin'in mücadeleye devam ettiği, daha sonra ona yardım gönderen Yavuz Sultan Selim'e tabi olduğu, Tunus'u İspanyolların elinden alarak Osmanlı'ya bağladığı anlatılmıştır³¹.

Napolyon Bonapart anlatılırken, Napolyon'un Mısır'ı istilası ile Akka kuşatması ve yenilgisinden bahsedilmiştir³².

Serbest çalışma bölümünde, Napolyon'un Mısır'ı işgâli ve Akka'ya yürüyüşü üzerine III. Selim'in Trablus'taki Kâdî-i Kudât-ı'l-Muslimîn Nâib Efendiye gönderdiği fermanın içeriği verilmiştir³³.

Milletler Cemiyetinin 22 sayılı kararını³⁴ vererek bu kararın çıktığı şekliyle uygulanıp uygulanmadığı sorulmuştur³⁵.

Arap topraklarında sömürgeciliğin başlangıcının sebebi; Osmanlının zayıflaması ve Avrupa devletleri arasındaki sömürgecilik rekâbeti olarak gösterilmiştir³⁶.

Rusya'nın, yayılcı siyaseti çerçevesinde Karadeniz'in kuzeyini, Azerbaycan'ı ve Türkistan'ı işgaline değinilmiştir. Yine Almanya'dan sözedilirken nüfuzunu yaymak için Osmanlı Devleti ile yaptığı anlaşmalar ve “Berlin-Bağdat Demiryolu” hattı anlaşmasıyla Osmanlıdaki nüfuzu vurgulanmıştır³⁷.

Osmanlının I. Dünya Savaşında Almanya'nın yanında yer almasına değinilmiştir³⁸.

Dünya savaşında insan kaybı başlığı altında liste verilirken Osmanlının kayıpları 32.000 ölü ve 450.000 yaralı olarak yazılmıştır³⁹.

Cezayir’de Fransızlar’a başkaldıran el-Emîr Abdulkadir el-Cezâîrî’nin tebâsı ile birlikte Fransızlar tarafından Suriye’ye sürgün edilişi anlatılırken, Osmanlının onları hoş karşılayarak, 20 yıl vergi ve askerlik hizmetinden onları muaf tuttuğuna değinilmiştir⁴⁰.

Osmanlıların Arap ülkelerini işgal ettiğinde Sultan Selim’in Halife el-Mutevekkil Alellah’ı beraberinde İstanbul’a götürdüğü ve onun ölümüyle hilafetin Osmanlılara geçtiği kaydedilmiştir⁴¹.

İkta sistemi anlatılırken, Osmanlılar ve Memlûkler zamanında ikta sisteminin genişleyerek İslâm dünyasının topraklarının çoğunu kapladığı, Arap dünyasının bu günkü mânada toprak sahipliğini bilmediği ancak 1858 yılında çıkarılan toprak kanundan sonra Arapların toprak sahibi olabildikleri anlatılmıştır⁴².

“Osmanlı Devletinin Kuruluşu” başlığı altında; Osmanlı Devletinin kuruluşundan İstanbul’un fethine kadar olan kısım özetlenmiştir⁴³.

“Osmanlıların Arap Topraklarını Fethi” başlığı altında, Osmanlılar’ın önce Doğu Arap topraklarını, daha sonrada Batı Arap topraklarını (Kuzey Afrika’yı) fethi anlatılmış, Osmanlıların Oruç Reis ve Barbaros Hayreddin Paşaya yaptıkları yardımlarla Batı Arap dünyasını İspanyol ve Portekiz saldırılarından nasıl kurtardıklarına değinilmiş, ayrıca Fatih Sultan Mehmed ve Kanûnî Sultan Süleyman hakkında bilgi verilmiştir⁴⁴.

Serbest çalışma olarak Osmanlıların Orta Asya’dan Anadolu’ya gelişleri, Selçuklulara yardımları, Bizans sınırına yerleşmeleri ve Selçuklu devletinin son bulması üzerine kendi devletlerini ilân etmeleri anlatılmıştır⁴⁵.

“Arap Topraklarında Osmanlı İdâri Sistemi” başlığı altında; Padişah’ın yetkileri kısaca belirtildikten sonra, Osmanlı tarihinin iki kısma ayrıldığı; I. kısmın , Kanûnî’nin ölümüne kadar olan ve Osmanlının gücünün zirvesine ulaştığı dönem, II. kısmın ise zirveden düşüşe geçilen dönem olduğu, bu dönemde padişahların devlet işlerini ihmal edip vezirlere devrettikleri kaydedilmiştir. Sadrazamlık hakkında bilgi verilirken, sadrazamların ilk zamanlarda sadece padişaha danışmanlık yaptıkları ancak sonradan yetki ve otoritelerinin çok arttığı, her işe karıştıkları yazılmış, Şeyhu’l-İslâmlık makâmı hakkında bilgi verilmiştir. Yine “Ordu” başlığı altında, Osmanlı ordusunun ikta askerleri , yeniçeriler ve mahalli kuvvetler olmak üzere üç unsurdan meydana geldiği söylenip bunlar hakkında kısa açıklamalar yapılmış, yeniçeriler diğerlerine göre daha uzun ve ayrıntılı anlatılmıştır⁴⁶.

Ayrıca ayrı bir başlık altında ıktanın tarihi özetlenip, Osmanlıların bunu Selçuklulardan aldığı belirtilmiş ve ikta arazisinin çeşitleri hakkında kısa bilgiler verilmiştir⁴⁷.

“Vilayet İdâresi” başlığı altında; Osmanlı genel yönetimi hakkında çok kısa bir bilgi verildikten sonra Şam valisinin aynı zamanda Hac Emiri olduğu ve bu işlerde ilgilendiğine değinilmiştir⁴⁸.

Serbest çalışma olarak, Şam bölgesinin Osmanlılar zamanında dört idarî kısma ayrıldığı bunların başında birer vali tayin edildiği, buradaki orduların Dimaşk kaymakamına bağlı olduğu, Osmanlı ordusunun, Osmanlı'nın Avrupa'daki topraklarıyla Anadolu'dan toplanan askerlerden oluştuğu, sistemin Araplar için uygulanmadığı belirtilip, vilayetlerin idari sistemleri hakkında kısa bilgiler verilmiştir⁴⁹.

“Osmanlı Devletinin Zayıflaması” başlığı altında Osmanlı'nın çok genişlemesi, padişahтан başlayıp aşağı doğru inen bozulma ve en önemlisi olarak ordunun bozulması gösterilmiş ve dış saldırılar da sebepler arasında verilmiştir. Yine aynı sayfa da Arap dünyasının siyasi durumu başlığı altında, Osmanlıdaki genel bozulmanın Arap dünyasına da yansıdığı belirtilmiş ve Arap dünyasındaki siyasi yapı hakkında bilgi verilmiştir. Cezayir Dayılığı, Tunus Beyliği, Irak, Mısır, ve Suriye'nin idarî durumları hakkında bilgi verilmiş son olarakta Vahhabilerin ayaklanmasına değinilmiştir⁵⁰.

“Zâhir el-Omarî” başlığı altında verilen okuma parçasında 1750-1775 yılları arasında Şam bölgesinde Osmanlıya isyan edip, Akdeniz'deki Rus donanmasıyla ve Mısır valisiyle anlaşarak Dimaşk'a saldıran, sonrada Osmanlı ordusu tarafından bertaraf edilen Zâhir el-Omarî hakkında bilgi verilmiştir⁵¹.

İktisâdî durum başlığı altında Osmanlı toprak sisteminden kısaca bahsedilip, kurulan vakıflar sayesinde Arap vilayetlerinde bir çok mektep, medrese ve cami yapıldığı belirtilmiştir. Vergilerden, sanayiden ve ticaretten genel olarak söz edilmiştir. “İltizam ve Çiftçinin Sömürülmesi” başlığı altında; ihâleyle vergi toplama hakkını elde eden mültezimlerin çiftçilerden fazla vergi topladıkları, ancak bunun bir kısmını devlete verdikleri ve çiftçiyi ezdikleri anlatılmıştır⁵².

“Yabancıların Ayrıcalıkları” başlığı altında Kanûnî'den itibaren batılılara verilen kapitülasyonlardan ve bunun Osmanlı Devletine dolayısı ile Araplara olan zararları özetlenmiş ve Kanûnî'nin Fransızlara verdiği kapitülasyonların dört maddesi yazılmıştır⁵³.

Küçük bir okuma parçası içinde Rusların sıcak denizlere inme politikası özetlenmiştir. Aynı sayfada “Arap Ülkelerine Olan Sömürgecilik Hevesi” başlığı altında; Osmanlı Devletinin zayıflaması üzerine Rusya, İngiltere ve Fransa arasında Arap ülkelerini sömürgelerine katma yönünde bir rekâbetin başladığı Rusya'nın Osmanlıya karşı sürekli düşman bir tavır sergilediği kaydedilmiştir⁵⁴.

“Fransızların Mısır'a ve Suriye'ye Hareketleri (1798-1801)” başlığı altında; Fransız ordusunun Napolyon'un komutasında Mısır'a çıkması buradan da Suriye'ye doğru harekete geçmesi, Cezzâr Ahmet Paşa'nın, Osmanlı ve İngiliz donanmalarının desteği ile Napolyon'u Akka önlerinde yenilgiye uğratması, bunun üzerine Napolyon'un tekrar Mısır'a dönmesi, oradanda Fransa'ya gitmesi, bu hadiseden sonra İngilizlerin Mısır'a göz dikmeleri ve 1882'de Mısır'ı işgalleri anlatılmıştır⁵⁵.

Fransızların Mısır'ı işgallerinin sonuçları anlatılırken, Osmanlının içinde bulunduğu zaafı ve geriliği iyice belirgenleştirdiği, Mısırlıların kendilerine olan öz güvenlerinin arttığı, bu sebeble Osmanlı idaresi yerine Mehmed Ali Paşayı seçtikleri anlatılmıştır. Ayrıca Fransız işgalinden sonra Mısır'daki ilmî gelişmeler özetlenmiştir⁵⁶.

Osmanlı Devleti'nde ıslahat ve yenilik hareketlerinin XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren başladığı, bunun sebebinin; devlet adamlarının Osmanlıyı gerilikten kurtarma ve yabancı devletlerin iç işlerine karışmasını engelleme girişimleri olarak verilmiş ve bu yenilik ve ıslahat hareketleri: a. Osmanlı ordusunun ıslahı, b. Tanzimat Fermanı'nın ilanı (1839-1876), c. Meşrutiyet'in ilanı olmak üzere üç başlık altında toplanmıştır. Birinci merhalede, işe yaramaz hâle gelen yeniçeri ocağının kaldırılıp yerine Avrupa ordularına benzer ordunun kurulması anlatılmıştır. İkinci merhalede, Gülhane Hatt-ı Hümayununun ilanı, Islahat Fermanının ilanı, Vilâyet Kânunnâmesinin çıkarılışı anlatılmış ve bu ıslahatların merkeze yakınlığı ölçüsünde Arap topraklarına da etki ettiği, ancak Avrupa'nın Osmanlı'nın iç işlerine karışmasını ve Osmanlının Mısır ve Cezayir'i Avrupalı devletlere kaptırmasını engelleyemediği yazılmıştır. Ayrıca Gülhane Hatt-ı Hümayunundan yarım sayfalık bir parça da okuma parçası olarak verilmiştir. Üçüncü merhalede, 1876 yılında II. Abdülhamid'in ıslahatçıların etkisiyle Kânûn-ı Esâsiyi ilân ettiği buna göre iki meclisin olduğu 'Âyan Meclisini padişahın atadağı, Meclis-i Mebusanın ise seçimle geldiği yazılmış ve 1912'de Suriye vilayetinden milletvekili olmuş birinin ilan broşüründeki vaatlerine yer verilmiştir⁵⁷.

"Mehmet Ali Paşanın Islahatları" başlığı altında Mehmet Ali Paşanın Mısır'a vali olması burada önce memlûkleri ortadan kaldırması arkasından ziraate, eğitime önem vererek Mısır işlerini düzene koyması, Yunan ve Vahhabî isyanlarının bastırılmasındaki rolü, daha sonra Osmanlıya isyanı ve Mısır Hidivliğinin kuruluşu Mehmet Ali Paşanın sülalesinden gelen hidivlerin yönetimleri özetlenmiştir⁵⁸.

Süveyş Kanalı'nın kazılması başlığı altında kanalın açılışı, bunda Fransızların ve İngilizlerin rolü, daha sonra Mısır hazinesinin aceze düşmesi üzerine Hidiv İsmail Paşanın hazinenin hisse senetlerini İngilizlere satması anlatılmıştır. Ayrıca okuma parçası olarak kanal açılması sırasında binlerce Mısırlının ücretsiz çalıştırıldığı, 120.000. kişinin bu sırada açlıktan, sıcaktan ve hastalıktan öldüğü belirtilmiştir⁵⁹.

Serbest çalışma olarak "Osmanlı Devleti ve Islahat" başlığı altında; Osmanlının zaafa uğramasının sebeplerini gerici sultanlardan, devlet içinde bulunan unsurların çeşitliliğinden kaynaklandığı, bunun neticesinde şark meselesinin ortaya çıktığı, yapılan ıslahatların sadece sözde kaldığı, uygulamaya konulmadığı, Mithat Paşanın Meşrutiyetin ilânındaki rolü ve fikirleri anlatılmıştır⁶⁰.

Cezayir ve Tunus'un Fransız işgali altına düşüşü geniş olarak anlatılmıştır⁶¹.

Portekizlerin Osmanlı-Safevî mücadelesinden istifade ederek Arap Yarımadasını ve Basra Körfezi sahillerini nasıl işgal ettiği, zayıf Osmanlı donanmasının güçlü Portekiz donanması karşısında nasıl yenilgiye uğradığı anlatılmıştır⁶².

5. XX. Yüzyıl Türk Tarihi İle İlgili Kayıtlar:

Hatay'ın Türkiye ile birleşmesi: “1939'da Fransa, Türkiye'nin Almanya ile ittifak yapmasını engellemek için İskenderun Sancağını Suriye'den koparıp Türkiye'ye verdi” şeklinde kaydedilmiştir⁶³.

Yine Hatay'la ilgili olarak: “İskenderun Sancağı Suriye'nin kuzeybatısına düşer, önemli şehirleri: İskenderun ve Antakya'dır. Osmanlılar zamanında Haleb'e bağlı idi ve o zamanlarda önemli bir limandı. Ancak Fransızlar Suriye'den alıp Türkiye'ye verdiler (1939)” denilmiştir⁶⁴.

Nato'nun 1945'te kuruluşu anlatılırken Türkiye'nin Yunanistan'la birlikte 1952'de Nato'ya üye olduğu kaydedilmiştir⁶⁵.

İtalyanların Libya'yı işgâli anlatılırken burada İtalyanlara karşı çarpışanlara destek olarak gidenlerin Mısır, Suriye, Hicaz ve diğer Arap bölgelerinden gelen Araplardan oluştuğu belirtilmiş, ancak buradaki Osmanlı askerlerinden ve mukâvemeti düzenlemek için gönüllü olarak gizli yollardan giden Osmanlı Türk subaylarına hiç değinilmemiştir⁶⁶.

İngilizlerin Irak'ı işgalleri anlatılırken İngilizlerin bölgeye XVII. yüzyılın ortalarından itibaren gelmeye başladıkları 1755'te Bağdat'ta konsolosluk açtıkları, Osmanlı Paşaları ve aşiret reisleri ile ilişkiler kurdukları, I. Dünya savaşı öncesinde de Irak'ı işgale hazırlandıkları ve neticede işgal ettikleri anlatılmıştır⁶⁷.

“Modern Arap Uyanışı” başlığı altında; Arap uyanışının XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başladığı, XIX. yy'da da iyice genişlediği anlatılmıştır. Arapların gerilmesine sebep olarakta Osmanlı'nın modern Avrupa'nın tekniğini almaması gösterilmiştir. “Uyanış'ın Etkenleri” başlığı altında, uyanışın etkenleri olarak, Mehmet Ali Paşa ile başlayan Avrupa'ya burslu öğrenci gönderilmesi ve Batılıların Arap topraklarındaki misyonerlik faaliyetleri gösterilmiştir. Uyanışın ortaya çıkış şekillerindeki İslâmî hareketlerinden biri olan Vehhâbîlik hareketinin özellikleri anlatılırken, bunların hilâfetin sadece Arapların hakkı olduğunu, Osmanlı Türklerinin bunu gasbettiği fikriyle Osmanlıya karşı ayaklandıkları belirtilmiştir⁶⁸.

Arap ihtilalinin fikri destekleyicilerinden Abdurrahman el-Kevâkibi (1849-1903)'nin fikirleri: “Müslümanların kurtulması için siyasi hürriyet şarttır. Arapların geriliğinin sebebi Osmanlıdır, Adem-i Merkeziyetçilik esas olmalıdır. Vâzifelerde Türklerle Araplar eşit olmalı, hilâfet Arapların olmalı ve hilâfet merkezi de Mekke olmalı” şeklinde sıralanmıştır⁶⁹.

Genellikle Sultan II. Abdülhamid'in istibdadından doğan sıkıntılar dile getirilerek Arap ihtilalinin gerekçeleri arasına konmuştur. II. Abdülhamid'in İslâmcılık hareketine öncü olması ve Cemaleddin Afgânî'ye verdiği destek anlatılmıştır⁷⁰.

"Arapçılık Hareketi ve Türkleştirme Siyaseti 1908-1914" başlığı altında; XX. yüzyılın başlarında Araplar arasında, Arapların Osmanlının tebası olarak kalmasını savunan fikri akım ve Arapların Türklere ayrılığını savunan fikri akım olmak üzere iki akımın olduğu ve her iki fikri akımın da Arap ülkelerindeki geriliği gidermek ve Avrupa seviyesinde medeni haklar elde etmek için Arap uyanışını destekledikleri vurgulanmıştır⁷¹.

"Türkleştirme ve Merkezîyetçilik Siyaseti" başlığı altında; 1908'de Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilişi, yerine Sultan Mehmet Reşad'ın getirilişi ve idârenin ancak 1909'da tamamen İttihat ve Terakki'nin eline geçtiği anlatılmıştır. İttihat ve Terakki'nin izlediği siyaset: aşırı Türkçü, orduda ve önemli görevlerde sadece Türklere yer veren, özellikle Arapları ve diğer kavimleri Türkçe öğrenmeye ve konuşmaya zorlama şeklinde özetlenmiş ve hatta bazı İttihatçıların Arapların vatanlarından sürülüp buraya Türk soydaşlarının yerleştirilmesini savunduğu söylenmiştir⁷².

Okuma parçası olarak II. Abdülhamid'in tahttan indirilişi anlatılmıştır. Burada askerî tıp öğrencilerinin kurduğu İttihat Terakki Cemiyeti'nin 1895'teki darbe girişiminin başarısızlıkla sonuçlandığı anlatıldıktan sonra, II. hareketin gizli olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün Şam'da 5. Ordu subayları arasında oluşturduğu Cemiyet-i Vatan olduğu belirtilmiş, bu cemiyetin daha sonra bazı subayların ve Yahudî dönmelerinin desteği ile Selanik'te şube açtıkları aşırı milliyetçi bir yapıya dönüşmeden önce bu cemiyette Türklere dışında Araplardan ve diğer unsurlardan da temsilciler olduğu belirtilmiştir⁷³.

"Açık ve Gizli Arap Cemiyetleri" başlığı altında; bu cemiyetlerin ortak amaçlarının Arapların hukuki durumlarının düzenlenmesi ve korunması, Osmanlı Devleti toprakları içerisinde Araplarla Türklerin eşitliklerinin sağlanması olarak kaydedilmiştir⁷⁴.

İttihatçıların Türkleştirme ve merkezîyetçi siyasetlerine rağmen İtalyanların Trablusgarb'ı işgallarına (1911) mâni olamadıkları ve aynı yıl ordularının Balkanlar'da mağlub olduğu, Arapların bu hezimetini merkezîyetçilik ve Türkleştirme siyasetine bağladıkları ve hâkimiyete iştirak etmeyi ve iç işlerinin ıslahını talep ettikleri kaydedilmiştir. Yine burada Arapların istekleri arasında, vilayetlerin yöneticilerinin o vilayetteki insanlardan seçilmesi ve askerlik görevlerinin de aynı vilayet içinde yaptırılması sayılmıştır⁷⁵.

"I. Arap Konferansı 8-13 Haziran 1913" başlığı altında; Genç Araplar Cemiyetinin organizasyonu sayesinde gizli ve açık Arap cemiyetlerinin katıldığı bu konferansta Arapların siyasi hakları ve idareyi katılmaları, Arap topraklarında Arapçanın birinci dil olması kararları alınmış ve bunların

Osmanlı Mebusan Meclisine götürülmesi kararlaştırılarak, Osmanlı'ya bağlılığa sadık kalacağı ve idaredeki 'Adem-i Merkezyetçiliğin savunulacağı tekit edilmiştir. Devamında da İttihatçılar'ın konferans üyeleri ile görüşerek Arap topraklarında bazı ıslahatların yapılması yönünde anlaşmaya vardıkları ancak İttihatçılar'ın anlaşmaya sadık kalmadıkları, konferans âzâlarından bazılarını makamlar vererek Arap saflarını bölmeye çalıştıkları ve Arap vilayetlerindeki yandaşlarını da konferansa saldırmaları için asker eyledikleri yazılmıştır. Yine İttihatçılar'ın Ocak 1914'te bir takım gizli kararlar aldıkları, bundan amacın Arapçılık hareketini zayıflatmak, Arapçılık cemiyetlerine ve Arapçı kulüplere üye olan Arap subayları başşehirden uzaklaştırmak olduğu, Cemal Paşanın Suriye'ye bu intikam görevini yerine getirmek için tayin edildiği, İttihatçılar'la, Arapçılık hareketi arasında ki oyunun genişlediği, bazılarının Osmanlıdan tamamen ayrılıp devlet ilan etmeyi düşünmeye başladıkları, daha sonra I. Dünya harbinin başlamasıyla Cemal Paşanın da Suriye'de zulümlere başladığı kaydedilmiştir⁷⁶.

"İslâm ve Milliyetçi Guruplar" başlığı altında verilen okuma parçasında; Milliyetçi gurupların ikiye ayrıldığını bunlardan birincisinin; dini anlayışa karşı olmadığını, bunların amacının, birlik, kardeşlik, dayanışma vb. duyguların oluşumunu amaçladıkları ve bunun ancak diğerinin hakkına tecavüz etmeden olabileceğini savunan gurup olarak verilmiştir. II. gurubun amacının bâtıl milliyetçiliği ihya olduğu, millî enaniyet ruhunun beslenmesini amaçladıkları Hanîf dininin bu ruhu ortadan kaldırmak için geldiği belirtildikten sonra bu akıma örnek olarak Almanların "Almancılık" akımı ile Türklerin "Turancılık" akımı verilmiş, birincilerin Almanları en üst ırk olarak gördükleri bütün milletlerin onlara hizmet için var olduğuna ve Allah'ın dünyayı idare etmesi için onları seçtiğine inandıkları belirtilmiştir. "Turancılığa gelince tıpkı öncekiler gibi belki daha aşırıdırlar, onların propagandasına göre devlet kurma ve idare etme gücünü sadece Türk kavmi sahiptir. Ancak Osmanlı devleti gibi değişik dinlerden, ırklardan, dillerden insanları içeren bir devlette bunun imkansızlığını farkedemediler. Yine aynı şekilde Osmanlı içindeki unsurların devlete dayatılan Türkleştirme hareketini engelleyebileceklerini de unuttular. Sultanlarına boyun eğen kavimleri karıştırmaya, kuvvet kullanarak onları vasıflarından soyutlamaya başladılar, bunu Arap milleti gibi milli iftihara, eski bir tarihe sahip asil kavimler kabul edemezdi" denildikten sonra Şerif Huseyn b. Alâ'nin "Araplar Hıristiyanlıktan, Musevilikten önce Araptır. Arapların Müslüman, Hıristiyan veya Musevî olmaları mümkündür. Ancak Javalı veya Yunanlı olması imkansızdır" sözüne yer verilmiştir⁷⁷.

İhtilalin unsurları başlıklar altında toplanmıştır. Bunlardan I. Başlık: "I. Dünya Savaşı (1914-1918)", I. Dünya Savaşı sırasında gelişen olayların, Arap isteklerinin olgunlaşmasına ve Türklerden ayrılarak mustakil bir devlet kurma kararını almalarına yardımcı olduğu belirtilmiştir. Devamında da İttihatçılar'ın Almanya ve Avusturya'nın yanında savaşa girmeleri Araplar için sürpriz oldu. İttihatçılara tarafsız kalmalarını nasihat etmişlerdi. Şerif

Huseyn Türklerin harbe girmesinin, ne Türklerin ve nede Arapların faydasına olmayacağı kanaatinde olan liderler arasında idi. Bu sebeple Sultan Mehmet Reşat'a Osmanlı Devleti'nin harbe girmesinin tehlikelerine dikkat çeken bir mektup gönderdi. Mektupta: "Devletin askeri malzemeye ihtiyacı var, Osmanlı Devleti'nin fabrikaları askerin teçizatını karşılayacak durumda değildir. Basra, Yemen, Hicaz gibi güneydeki bölgeler dağınmıştır ve buraları teçizatlı düşman kuvvetleri tarafından kuşatılmıştır... Buraların savunmasında devlet halkın gayretine güveniyor, ancak onlar düzenli değil ve düzenli Avrupa ordularını karşılayabilmeleri için gerekli silahlara da sahip değiller ve ben Almanların yanında harbe girmeyi isteyenlerin ya işin farkında olmadıkları veyahutta büyük bir ihanet içinde olduklarına inanıyorum". Türkler'in I. Dünya savaşına Almanya'nın yanında girmesi, Arapçılık hareketini yeni bir tehlikeyle karşı karşıya getirdi. Onları sömürgecilik tehlikesi önünde oldukları ve düşman kuvvetler (İngiltere, ve Fransa) tarafından kuşatıldıkları düşüncesine sevk etti.

II. Başlık: "Suriye'deki İttihatçı Zulmü"; İttihatçılar Suriye'deki Türk ordusu kumandanı olan Arap asıllı Zekî el-Halebî'yi görevinden alarak yerine Türk asıllı Cemal Paşayı tayin ettiler. O'da Arapçılık hareketini bölmek için terör siyaseti uygulamaya başladı, güç ve şiddet kullandı, ziraî türünlere el koydu. Osmanlı ordusunu finanse etmek için aynî ve nakdî vergiler koydu. Bu ise kıtlığa ve fakirliğe sebep oldu. İttihatçılar bir çok Arap aileyi Anadolu'ya sürdüler ve mülklerine el koydular, Arap askerî birliklerini uzak cephelere sürdüler, Arapçılık hareketinin adamlarını devlete karşı kararlar almak ve Arapçılık cemiyetlerine üye olmakla suçlayarak takip ettiler. Ağustos 1915 ve 6 Mayıs 1916'da Suriye'deki Arapçılık hareketinin meşhurlarından çok sayıda kişiyi idamla cezalandırıldı. 6 Mayıs sabahı halk Şam'da 7, Beyrut'ta 14 şehitle birlikte uyandı. Kandökücü (Seffah) Cemal Paşanın yerine getirdiği idam kararını bu sırada Şam'da olan Emir Faysal b. Huseyn duyunca başındaki sarığını çözererek yere atıp "ölümün güzel oldu ey Arap" diye bağırды.

III. Başlık: "Hicaz'daki Genel Durum"; 1908 yılında Şerif Huseyn Hicaz'a şerif olarak tayin edildi. 16 yıldır İstanbul'da Hicaz'a gitmesi yasaklanmış olarak yaşıyordu. İstanbul'da bulunduğu sürede, II. Abdülhamid onu Meclis-i Şûrâ'ya üye olarak atanmıştı. Takvası devlete olan bağlılığı, düzgün yaşayışı ile tanınmıştı. Bu da onu, sultan ve devlet büyükleri yanında itibarlı yapmıştı. Şerif Huseyn Hilâfeti destekliyor, halifeyi yönetimden soyutladıkları içinde itttihatçılardan nefret ediyordu. Çünkü onlar Turancılık taasuplarından dolayı devleti idare edemediler. I. Dünya savaşı başladı. İngiliz kuvvetlerinin Arap yarımadasını çevirmeleri ise Şerif Huseyn'in endişelerini ve Arap ülkelerinin gidişatı üzerine olan korkusunu artırdı. İttihatçılar ondan Hicaz bölgesinden mücahitler göndermesini isteyince o da bunun için Arapların kanunî haklarını elde etmelerini, siyasî suçluların affedilmesini ve Irak ve Suriye'nin idâresinin merkezden ayrılmasını şart koştu. O zamanın harbiye Nazırı Enver Paşa bu istekleri rettederek "Af isteği sizin yetkilerinizin dışındadır, bu telebin devamında ise sizin çıkarınıza bir

şey yoktur...” cevabını verdi. Bundan sonra Şerif Huseyn’in üzerine düşen görev bağımsızlığını kesin olarak almak ve Arapların isteklerini destekleyecek müttefikler bulmaktı.

IV. Başlık: “Şerif Huseyn ve Suriye’deki Arapçılık Hareketi”. İttihatçılar’ın izlediği siyaset ve Arapların haklarını gasbederek yaptıkları zulüm Suriyelilerin Türklerden ayrılmak için aldıkları son karar, hareketlerine destek sağlamak için uluslararası destek aramalarının haklılığını ortaya koymuştur. Adem-i Merkeziyet, Genç Araplar ve el-Ahd cemiyetlerinin temsilcileri, oğlu Faysal aracılığı ile Hicaz’daki Şerif Huseyn’le haberleştiler ve ona Arap hareketinin lideri olarak biat ettiler ve gelecekte ki İngilizlerle olacak görüşmelerinde esas olması için Arap cemiyetlerinin belirlediği “Dimaşk Anlaşması”nın tayin edilmiş çerçevesinde İngilizlerle yardımlaşmasını nasihat ettiler. Birde istiklali gereken Arap ülkelerinin sınırlarını gösteren bir harita gönderdiler. Bu harita Aden hariç Asya’daki bütün Arap topraklarını kapsıyordu. Şerif Huseyn’de İngilizlerle olan görüşmelerinde bu haritayı esas aldı.

V. Başlık: “İngiltere ve Araplar”; İngiltere savaşı kazanmayı ve Almanya ile Osmanlı’nın yenilmesini istiyordu. İngilizler Hicaz’ın önemini ve Türkler aleyhine başlatılacak ihtilâl için uygunluğunun farkındaydılar. Çünkü Hâşîmîlerin İslâm aleminde ve Arap tarihinde önemli bir yeri vardı ve Arap yarımadasının güneyindeki Osmanlı kuvvetlerinin arasında bulunuyorlardı. I. Dünya harbi başlayınca İngiltere Şerif Huseyn’le hemen bağlantı kurarak ona Arap topraklarına bir müdahalenin olmayacağını hangi dış güç saldırırsa saldırınsın İngiltere’nin kendisinin yanında yer alacağını taahhüt ettiler. Şerif Huseyn’le İngiltere arasındaki görüşmeler neticesinde İngiltere ile Araplar arasında bir ittifak yapıldı. Buna göre; İngiltere harp sonrasında Arap ülkelerinin bağımsızlığını tanıyacak, Araplar müttefikler yanında yer alacaklar ve onlara gerekli askeri yardımda bulunacaklar, İngiltere Bağımsız Arap Devletine silah yardımıyla bulunacak, dış düşmanlara karşı koymada İngiltere yardım edecek ve Bağımsız Arap Devleti ile İngiltere arasında yapılan bu anlaşma 15 yıl süreyle geçerli olacaktı. Son olarakta iktisadi konularda diğerlerine karşı birbirlerine öncelik tanyacaklardı.

VI. Başlık: “Büyük Arap İhtilalinin Hedefleri”; Büyük Arap ihtilali bir bölgenin, bir gurubun veya bir kabilenin ihtilali değildir. O sadece bir Arap İslâm ihtilalidir. Şerif Huseyn ihtilali üç temel üzerine başlattı; İslâm akidesine tam bağlılık, Arapçılığa tam bağlılık, vatana tam bağlılık. İhtilal, Halifeye ve İslâm’a karşı olmadı, Hatta kanûnî hakimiyetinden soyutlanan Halife için yapıldı. İhtilalin başlangıcında Şerif Huseyn’in ilân ettiği genelge; İhtilâlin İttihatçılar’ın bozduğu İslâmı korumak, Araplar üzerine uyguladıkları Türkleştirme siyasetine karşı koymak, Arap milletinin asâletini ve İslâmiyetin büyüklüğünün Arabın büyüklüğünden kaynaklandığını vurgulamak şeklinde özetlenebilir. Şerif Huseyn Suriye’de Araplar üzerine tatbik edilen zulüm, katl, ve sürgün siyasetine ve harbe girerek Arap ülkelerinin tehlikeye atılmasına karşı koydu. Şayet Araplar Osmanlı

Hilâfetine İslâmı koruma adına boyun eğmiş olsalardı bile ittihatçılar dinden çıkmışlar, şeriaten ayrılmışlar, sultanın hukukî yetkilerini gasbetmişler, Osmanlı ümmetinin birliğini parçalmışlardı. İslâmı ve Arap topraklarını korumak için ihtilâl zorunlu olmuştu.

VII. Başlık: “İhtilalin Gidişatı”; 10 Haziran 1916’da Mekke’de ve diğer Hicaz şehirlerinde ihtilâl ilan edildi. Şerif Huseyn komutasındaki Arap kuvvetleri birinci günde Mekke’yi ve üçüncü günde Cidde’yi işgal ettiler. Tâif üzerine yapılan hücumla el-Emir Abdullah b. Huseyn komuta ediyordu, şehir teslim oluncaya kadar şehri muhasara etti. Böylece Medine hariç bütün Hicaz bölgesi Arap kuvvetlerinin hâkimiyeti altına girdi. Medine şehri I. Dünya savaşının sonuna kadar Emir Abdullah’ın kuşatması altında kaldı. Bu arada Emir Faysal el-Vech şehrini 1918 yılında ele geçirdi. el-Vech şehrinin ele geçirilmesiyle Hicaz bölgesinde askerî durum Arapların lehine değişti ve Türk kuvvetleri Medine’de kuşatma altında kaldılar.

6 Temmuz 1917’de Akabe’ye hâkimiyet Büyük Arap İhtilali’nin dönüm noktası oldu. Çünkü Akabe Kuzey Suriye’nin anahtarı konumundaydı. Akabe’ye hakimiyetten sonra Arap ordusu ile General Allenby kumandasındaki müttefik askerleri arasında irtibat kuruldu. Bu arada İngiliz kuvvetleri Güney Filistin’de ilerlemeye geçerek, Bi’r es-Seb’a, Gâzze, Yafa, el-Halil ve Beytu’l-Lahm’i işgal etmişlerdi. Ekim 1918’de de Kudüs’ü ele geçirdiler. Arap kuvvetleride Ma’an ve civarında Türk kuvvetleri ile çarpışmaya başladılar ve Kânûn-u Sâni 1918’de Ma’an’ı et-Taffle’yi ve eş-Şûbek’i ele geçirdiler. 12 Eylül 1918’de Arap kuvvetleri el-Ezrak’ı ele geçirdiler ve burasını kendilerine merkez edindiler. 21 Eylül’de Dır’a yakınlarında ki el-Gazâle harabelerine doğru hücumla geçtiler. Böylece 24 Eylül’de Türk askerleri Amman’dan Dımaşk’a doğru çekilmeye başladılar. 1 Teşrin-i Evvel’de Emir Faysal’a bağlı kuvvetler Şam’a girdiler. 31 Ekim 1918 yılında Osmanlı kuvvetleri teslim oluncaya kadar kuzeye doğru çekilen Türk kuvvetlerini Arap kuvvetleri tâkip etmeye devam etti. Ancak Medine-i Munevvere’deki Türk himâyesi, Emir Abdullah ve Emir Ali’nin kuşatmaları altında Türk kumandanı Fahri Paşanın 8 Kânûn-u Sâni 1919’da ki teslimiyetine kadar devam etti.

VIII. Başlık: “Büyük Arap İhtilali’nin Sonuçları”; İhtilâl Modern Arap tarihinde Arap Asyasında Arap adıyla başlayan tek harekettir ve ihtilâl saflarında Arap Asyasından örneğin Hicaz, Yemen, Necd, Suriye, Irak, Filistin ve Lübnan’dan Arap mücahitleri savaşmıştır. Afrika Arap Dünyasının büyük Arap ihtilaline katılmamasına sebep olarak, Kuzey Afrika’nın bu sırada müttefik devletlere boyun eğmiş olduğu, Araplarında bu sırada müttefiklere Arap ihtilalinin yanında ona yardımcı olarak gördükleri gerekçe olarak gösterilmiştir⁷⁸. Bu aşamada Arap ülkelerinin müttefiklere âlet olacağı ne Şerif Huseyn’in nede diğer Araplar’ın aklına gelmemişti. Müttefikler hürriyet ve istiklal için bol bol yalan vaatlerde bulunmuşlardı, sonra bu vaatlerinden vazgeçtiler, ancak şu açıktır ki Şerif Huseyn b. Alî ve Arap hürriyetinin ihtilali Türklere karşıydı. Arapların bağımsızlık ilanı, Modern Arap tarihinde yeni ve aydınlık bir sayfa açmıştır.

ÜRDÜN ORTAÖĞRETİM TARİH KİTAPLARINDA TÜRK TARİHİ

Yazının devamında da Şerif Huseyn'in ihtilâli başlatırken koyduğu ilkelerden ayrılmadı, bunun için İngilizlerle anlaşma yapmayı retetti ve sömürgeciliğe yönelik anlaşmaların hiçbirini kabul etmedi. Tek isteğinin bütün Arap bölgelerinin bağımsızlığına kavuşması olduğu belirtilmiştir. Arap ihtilalinin neticeleri sayılırken Arapları Türkleştirme siyasetinden de kurtardığı kaydedilmiştir⁷⁹.

Küçük okuma parçası içinde Türklerin harp sırasında 8 bin kişiyi erzak ve diğer ihtiyaçları için gerekli tedbirleri almadan Medine'den Şam'a zorunlu göçe tabi tuttukları kaydedilmiştir⁸⁰.

Yine küçük okuma parçasında: 1913 yılında Osmanlı Meclis-i Mebusanında bulunan 35 Nâibin Şerif Huseyn'e gönderdikleri mektup ve bu mektubta onların istisnasız hepsinin Arap topraklarındaki dînî liderlik için ona biat ettikleri, bunun sebebinin ise onun Peygamberin soyundan gelmiş olması olduğu kaydedilmiştir. Nâibler bu kararın bölge halkının temsilcilerinin ortak kararı olduğunu vurguladılar. Meclis-i Mebusandaki Basra nâibi yukarıdaki mektupla birlikte gönderdiği notta; şayet Şerif Huseyn Arapların omuzundaki boyunduruğu çıkarmak ve onları zulüm ve kulluktan kurtarmak için harekete geçerse bu nâiblerin onun yanında yer almaya hazır olduklarını bildirdi⁸¹.

Yine okuma parçasında, Şerif Huseyn'in Mekke Şerifi olarak tayininde, İttihatçılar'ın onu kutlamaya geldikleri başka bir münasebetle belirtilmiştir⁸².

"I. Dünya Savaşı ve Doğu Arapları" başlığı altında; I. Dünya Savaşı, Araplar ile müttefiklerinin Arap ülkelerini Türk hâkimiyetinden kurtardıktan sonra bitti. Ancak Arapların bağımsızlık hayalleri savaşın sonunda hüsrarla son buldu. Fransa ile İngiltere aralarında yaptıkları 1916 Sykes-Picot anlaşmasına göre Arap ülkelerini kendi aralarında paylaştılar. Şerif Huseyn'in bu anlaşmadan haberi yoktu. 1917'de İngiltere ile yaptıkları anlaşmaya ters düşen bu anlaşmanın kendilerine açıklanmasını İngiltere'den istediklerinde, İngiltere istiklâl için Arapların yanında olacaklarına Şerif Huseyn'i ikna etti. 2 Teşrin-i Sâni 1917'de İngiltere, Dışişleri Bakanı Balfour aracılığı ile İngiltere'nin Filistin'in Yahudilere vatan olarak verileceğini ilân etti. İngiltere'nin bundan öncelikli amacı Arap vatanının zayıflaması ve buna ek olarak Amerika Birleşik Devletlerinde ki Yahudilerin desteğini alarak, İngiltere'nin borçlanmasına yardımcı olmak ve A.B.D.'yi İngiltere'nin yanında savaşa girmesi için ikna etmektir. Şerif Huseyn bunu öğrendiğinde İngiltere'nin bu işi açıklamasını istedi. İngiltere, Filistin'de bulunacak Yahudilerin o bölge halkının hürriyetine bir zararı olmayacağına dair onu ikna etti ve siyonist hareketinin liderleride hedeflerini gerçekleştirmek için Arapların dostluğunu kazanmakta samimî gözüktüler. Bundan sonra İngiltere'nin ve Fransa'nın vaatlerinin tersine Arap topraklarını nasıl işgal ettikleri anlatılmıştır⁸³.

Okuma parçasında; "24 Şubat 1955'te Türkiye ile Irak arasında daha sonra İngiltere, Pakistan ve İran'ın katıldığı savunma anlaşması imzalandı.

Bu anlaşma barışı ve emniyeti sağlamak, komünizme karşı mücadele etmek ve batıların çıkarlarını korumak için yapılmıştı” denmiştir⁸⁴.

Mısır ve Sudan’ın İngiliz sömürgeciliğine karşı direnişi anlatılırken, Mısır’ın I. Dünya savaşı sırasında Osmanlı’ya karşı kurulan önemli askeri üslerden biri olduğu belirtilmiştir⁸⁵.

Serbest çalışma olarak verilen okuma parçası içinde; 1916’da Türklere karşı başlayan Arap İsyanından itibaren II. Dünya savaşı sonuna kadar devam eden sömürgecilğe karşı yapılan başkaldırı özetlenmiştir⁸⁶.

“Sömürgecilik ve Siyonizm’in Filistin üzerindeki Hevesleri” başlığı altında; XVIII. ve XIX. yüzyılda Avrupa hızla gelişirken Osmanlı’nın ağır ağır gerilmeye başladığı, Avrupalı devletlerin Osmanlı’da ki bu zaafıtan istifade ederek, işlerine karışmaya ve üzerinde hâkimiyet kurmaya başladıkları ve ona “Avrupanın Hasta Adamı” lakabını taktıkları belirtilmiştir. Arkasından 1798’de Napolyon’un Mısır’ı işgali, batının Osmanlı’nın zaafından istifade ederek bir çok ayrıcalık almaları ve bu devletlerin izledikleri siyasetin Osmanlı’nın zayıf şekilde devam etmesi, Ortadoğu’ya herhangi birinin tam hakimiyetinin engellenmesi şeklinde olduğu, İngiltere’nin amacının Hint ticaret yolunu korumak olduğu, İngiltere’nin 1908’de Londra’da düzenlediği yuvarlak masa toplantısında, Doğu Arap Dünyası ile Batı Arap Dünyasının bağlantısını kesmek için Filistin’e yabancı bir yapının konulmasının kararlaştırıldığı zikredilmiştir⁸⁷.

“Sultan Abdülhamid ve Filistin” başlığı altına konan okuma parçası içinde; Siyonist hareketin kurucusu olan Hertzeli, Yahudilerin Filistin’e göçüne Osmanlı’nın rıza göstermesi yolunda çalıştığı ve o sırada mâlî kriz içerisinde olan Osmanlı’yı bu mâlî krizden kurtaracak para teklifinde bulunduğu yazıldıktan sonra, Hertzeli’nin 1901-1902 yıllarında Sultan Abdülhamid’le görüştüğü, Sultan Abdülhamid’in; “Bu konuda yeni bir girişimde bulunmamı tavsiye ederim, ben bu topraklardan bir karışımı bile veremem ve bu topraklar benim mülküm değil halkın mülküdür. Bu topraklar için halkım mücadele etti ve kanıyla suladı. Yahudilerin milyonları onlara kalsın, şayet imparatorluğum parçalanırsa belki o zaman Filistin’i bedelsiz alabilirsiniz. Ancak önce cesedimi parçalayarak işe başlamalısınız ve biz hayatta olduğumuz müddetçe vücudumuzun parçalanmasına mücadele edemeyiz” diyerek Hertzeli’nin teklifini reddettiği anlatılmıştır⁸⁸.

Konun devamında, Hertzeli’nin Yahudilerin Filistin’e göç etmesini ve oraya yerleşmelerini kolaylaştırmak için Osmanlılar’la irtibata geçtiği ancak Sultan II. Abdülhamid’in bu teklifi reddettiği kaydedilmiştir⁸⁹.

“Dış Tehditler” başlığı altında; Arap dünyasının eski tarihlerden itibaren saldırı, işgal, hâkimiyet kurma gibi şekillerde ortaya çıkan dış tehditlere karşı koyduğu, İranlıların, Bizanslıların, Moğolların, Türklerin ve son olarak Batının ve İsrail’in sömürgeciliğine karşı koyduğu kaydedilmiştir⁹⁰.

“Su Problemi” başlığı altında; “Arap dünyasındaki iktisâdî gelişmeler ve hızlı nüfus artışı, bazı Arap ülkelerinde tehlikeli bir problem yarattı. Bu bazı ülkelerdeki su kaynaklarının kötü dağılımından kaynaklanan su problemidir. Türkiye buna örnektir. Batı bölgelerinde su kaynakları çoktur. Ancak güneydoğusundaki geniş arazi su yönünden fakirdir. Bu yüzden Türk hükümeti bu bölgedeki araziye sulamak için barajlar kurmayı planladı. Bu uygulama Suriye ve Irak’ı Fırat’ın suyunun büyük bir kısmından mahrum olmasına sebep olacaktı. Bu tür baraj inşaatlarından en büyük zararı ise Irak görecek; çünkü nehrin geçtiği son ülke orasıdır. Aynı şekilde Suriye’de Fırat üzerine geniş tarım arazilerini sulamak ve elektrik elde etmek için büyük bir baraj inşa etmiştir. Eğer Suriye, Irak ve Türkiye aralarındaki su meselesini düzenlemezler ise bu bölgedeki anlaşmazlığın tırmanmasına sebep olacaktır” denmiştir⁹¹.

“Kürt Sorunu” başlığı altında: Kuzey Irak’taki Kürtlerin durumu özetlendikten sonra 1991’den sonra bu bölgede Batılı güçlerin desteği ile bir Kürt hükümetinin kurulduğu, büyük devletlerin Kürt sorununu Irak’a isteklerini kabul ettirmek için bir baskı aracı olarak kullandıklarını belirttikten sonra, Türkiye’de ve İran’da yaşayan milyonlarca Kürt’ün Irak’taki Kürtlerle bileşerek bu üç devletin topraklarından parçalar alıp bağımsız bir Kürt Devleti kurma isteklerini dile getirmeye başladıkları ve Kürt probleminin Irak’la Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerin gerginliğinin devamındaki unsurlardan olduğu da belirtilmiştir⁹².

6. Türk Medeniyeti ve Kültürü İle İlgili Kayıtlar:

Fârabî’nin Yunan Felsefesi okuduğu, bundan sonrada *Medînetu’l-Fâzile* kitabını yazdığı, kitapta örnek toplum, yöneten ve yönetilenler arasındaki ilişkilerden bahsettiği kaydedilmiştir⁹³.

İslâm sanatları anlatılırken Kudüs’deki Kubbetu’s-Sahra’nın dış duvarlarının Memlûkler ve Osmanlılar zamanında renkli mermerlerle kaplandığı ifade edilmiştir⁹⁴.

Osmanlıların mescit yapımına önem verdikleri ve her mescide mihrap yaptıkları ve bu mihrabı en güzel şekilde süsledikleri belirtilmiştir⁹⁵.

Arapça yazı şekilleri anlatılırken Divanî hattını Osmanlıların resmî yazışmalarında kullandıkları, Rik’a hattının yine Osmanlılar zamanında çok kullanıldığı kaydedilmiştir⁹⁶.

Savaşlarda kullanılan silahlar tanıtılırken oku kullanmada Türkler’in mâhir oldukları belirtilmiştir⁹⁷.

Fizik kısmında, Arap alimleri yerçekimi kuvvetini keşfettiler dendikten sonra, İbn Sînâ’nın da ışığın sestem daha hızlı olduğunu keşfettiği kaydedilirken İbn Sînâ’nın milliyetinden hiç söz edilmemiştir⁹⁸. Oysa şekil 24 olarak konan ortaçağda çizilmiş bir mekanik alet resminin altına Arapların yaptığı alet olarak açıklama düşülmüştür⁹⁹.

Felsefe ilminden bahsedilirken Ebu Nasr b. Muhammed b. Tarhân el-Fârâbî ve Ebû Yûsuf Yakûb b. İshâk el-Kindî için iki okuma parçası konmuş, Kindî'nin Arapların Kinde kabilesine mensup olduğu belirtilirken, el-Farabî'nin Türk olduğuna veya aslının nereden geldiğine değinilmemiştir¹⁰⁰.

Muhammed b. Mûsâ el-Harezmi'den bahseden bir okuma parçası konmuş ve onun cebir ilmini ortaya çıkararak kişiyi olduğu belirtilmiştir; ancak yine milliyetinden bahsedilmemiştir¹⁰¹.

İslâm sanatları içerisinde mescidler bölümü anlatılırken mescid, inşasının Memlûkler ve Osmanlılar zamanında zirveye ulaştığı kaydedilmiş, Memlûklerin mimarisine örnek olarak ez-Zâhir el-Baybars'ın Kahire'de yaptırdığı mescid verilmiştir. Osmanlı mimarisinden bahsederken de, Osmanlı devrinin mimarının altın çağı olduğu kaydedilerek, Mimar Sinan'ın İstanbul'da inşa ettiği Süleymaniye ve Edirne'de inşa ettiği Selimiye camileri örnek olarak verilmiştir¹⁰².

Yine Arapça yazı şekilleri anlatılırken, Divânî ve Rik'a'nın Osmanlılar zamanında kullanıldığına değinilmiştir¹⁰³.

Kütüphaneler anlatılırken Halife Mütevekkil'in veziri olan el-Feth b. Hakân'ın Samarra'daki sarayında büyük bir kütüphane kurduğu kaydedilmiştir.¹⁰⁴

Okuma parçası içerisinde Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî'nin Harezmi'nin (Türkistan'ın) başkenti Beyrûn'da doğduğu (H.362) önce Curcân'a gittiği, oradan müneccim olarak Gaznelî Mahmûd'un sarayına geçtiği H.(407), orada Sanskritçe öğrenip Hind tarihi üzerine çalıştığı, felsefeci, matematikçi, coğrafyacı ve astronom olduğu kaydedilmiştir. Ancak Bîrûnî'nin milliyetinden hiç söz edilmemiştir.¹⁰⁵

Tıp ilmi anlatılırken İbn Sînâ hakkında da (980-1037) bilgi verilmiş, Buhara yakınlarında doğduğundan, felsefe ve tıpla uğraştığından bahsedilmiş ve *Kânun* adlı tıp kitabının içeriği hakkında bilgi verilmiştir.¹⁰⁶

“Sosyal Durum” başlığı altında; Osmanlıların Arap topraklarını aldıktan sonra buradaki durumu muhafaza ettikleri, kimseye karışmadıkları, Arapça'nın yerini koruduğu belirtilmiştir; ancak Osmanlı idaresinde görev almak isteyenlerin Türkçe öğrendikleri belirtilmiştir¹⁰⁷.

“Sosyal Guruplar” başlığı altında; Osmanlı toplumunun iki ana gruba ayrıldığı, birinci grubun askerlerden ve yöneticilerden oluşan “Hâkimler Gurubu”, ikinci grubun ise tüccarlar, sanatçılar ve çiftçilerden oluşan “Yönetilenler Gurubu” olduğu belirtilmiştir. Yahudilerden ve Hıristiyanlardan oluşan Ehl-i Zimme'nin geniş bir hoşgörü içerisinde yaşadığına da değinilmiştir. Yine aynı sayfada “Fikrî ve Kültürel Durum” başlığı altında; İstanbul'un Osmanlılar zamanında bir ilim ve kültür merkezi olduğu, Arap dünyasından birçok kişinin buraya ilim için gittiği, Türkçe ve Arapça olarak ilimle uğraştıkları, aynı zamanda Arap topraklarında da ilim ve kültür hayatının devam ettiği belirtilmiştir; ancak genel anlamda Arap

ÜRDÜN ORTAÖĞRETİM TARİH KİTAPLARINDA TÜRK TARİHİ

topraklarında ilim ve kültür hayatının öncesine göre gerilediği kaydedilmiştir¹⁰⁸.

Osmanlıca bir ferman örneği verilmiş ve Osmanlıca üzerinde Arapça'nın ve Farsçanın etkisinin büyük olduğu vurgulanmıştır¹⁰⁹.

Mimar Sinan'ın (1489-1578) hayat hikâyesini ve eserlerini anlatan bir sayfalık bir okuma parçası konmuştur¹¹⁰.

Bu şekilde objektif bir çalışmayla Ürdün'de Ortaöğretim okullarında okutulan tarih ders kitaplarında Türk tarihi ile ilgili bilgiler belirlenmiştir. Tarihi bağların eski yıllara dayandığı ve şu anda dostça ilişkilerimizin olduğu Ürdün devleti ile ülkemiz bilim adamlarından oluşan ikili uzman komisyon tarafından bu bilgilerin değerlendirilmesi yararlı olacaktır.

* Niğde Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ Ürdün XX. yüzyıl ortalarında Ürdün Haşimî Krallığı adıyla kurulan yeni bir devlettir. Anayasal monarşiyle yönetilmektedir. 1516'da Osmanlı hâkimiyetine giren ülke, I. Dünya Savaşı sonunda mağlup olan Osmanlı'nın 1918'de bölgeden çekilmesiyle, İngiltere'nin kontrolü altına girmiştir. 1923'te de İngilizler bölgede yarı bağımsız bir emirlik kurarak, başına Haşimî ailesinden Emir Abdullah b. Hüseyin'i getirmişlerdir. Ürdün 1946 yılında tam bağımsızlığına kavuşmuş ve "Ürdün-Haşimî Krallığı" adını almıştır. Ürdün 1948 ve 1967'deki Arap-İsrail savaşlarında önemli rol oynadı. 1967 savaşında verimli topraklarının çoğunu İsrail'e terketmek zorunda kaldı. 5 milyonu geçen nüfusu ile Ortadoğudaki kuvvet dengelerinden biri olan Ürdün Haşimî Krallığı'nın Türkiye ile olan dostça ilişkileri, Türkiye'nin diğer Arap ülkeleri ile olan münasebetleri ile kıyaslandığında çok ileri düzeyde olduğu görülmektedir. Bunda Türkiye'nin bölgede izlediği barışsever tutumun ve sâbık Kral Hüseyin'in rolü büyük olmuştur.

² Sâlih el-Ravâdiyye, Muhammed Hureysât, Zuheyr Ganâyim, *Târihu'l-'Arab ve'l-Muslimîn*, VI. Sınıf Ders Kitabı, Amman 1996, s.12.

³ a.e., s.21.

⁴ a.e., s.22.

⁵ a.e., s.26.

⁶ a.e., s.27.

⁷ a.e., s.34.

⁸ a.e., s.57.

⁹ a.e., s.60.

¹⁰ a.e., s.74.

¹¹ a.e., s.88.

¹² Sâlih Drâdike, Sa'îd Salih, Mahmud er-Rûveydî, Zib eş-Şerîf, *Târihu'l-Hadârati'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye*, IX. Sınıf Ders Kitabı, Amman 1995, s.14.

¹³ a.e., s.18.

¹⁴ a.e., s.22.

¹⁵ a.e., s.32.

¹⁶ a.e., s.34-35.

¹⁷ a.e., s.59.

¹⁸ a.e., s.74.

¹⁹ Sâlih el-Ravâdiyye, Muhammed Hureysât, Zuheyr Ganâyim, *Târihu'l-'Arab ve'l-Muslimîn*, VI. Sınıf Ders Kitabı, Amman 1996, s.65.

²⁰ a.e., s.66-67.

- ²¹ a.e., s.72-73.
- ²² a.e., s.126-127.
- ²³ Sâlih Drâdike, Sa'îd Sâlih, Mahmûd er-Rûveydî, Zib eş-Şerîf, *Târihu'l-Hadâratî'l-Arabîyyeti'l-İslâmîyye*, IX. Sınıf Ders Kitabı, Amman 1995, s.98-99.
- ²⁴ Sâlih el-Ravâdiyye, Muhammed Hureysât, Zuheyr Ganâyim, *Târihu'l-'Arab ve'l-Muslimîn*, VI. Sınıf Ders Kitabı, Amman 1996, s.42.
- ²⁵ a.e., s.83.
- ²⁶ a.e., s.84.
- ²⁷ a.e., s.90-91.
- ²⁸ Sâlih Drâdike, Sa'îd Salih, Mahmûd er-Rûveydî, Zib eş-Şerîf, *Târihu'l-Hadâratî'l-Arabîyyeti'l-İslâmîyye*, IX. Sınıf Ders Kitabı, Amman 1995, s.14.
- ²⁹ a.e., s.76.
- ³⁰ Ziyâd Abdulaziz el-Medenî, Zuheyr Ganâyim Abdullatif, *Târihu'l-Âlem fi'l-'Usûri'l-Hadîse*, VIII. Sınıf Ders Kitabı, II., Amman 1994, s.38.
- ³¹ Sâlih el-Ravâdiyye, Muhammed Hureysât, Zuheyr Ganâyim, *Târihu'l-'Arab ve'l-Muslimîn*, VI. Sınıf Ders Kitabı, Amman 1996, s.86.
- ³² Ziyâd Abdulaziz el-Medenî, Zuheyr Ganâyim Abdullatif, *Târihu'l-Âlem fi'l-'Usûri'l-Hadîse*, VIII. Sınıf Ders Kitabı, I., Amman 1994, s.80.
- ³³ a.e., s.86.
- ³⁴ Bu kararın içeriği özet olarak; "Bazı halklar Türk İmparatorluğuna boyun eğmiştir. Bunlar az gelişmiş halklardır. Bunların kendi kaderlerini belirleme sürecine erişinceye kadar manda yönetimi altında kalmaları kabul edilir" şeklindedir.
- ³⁵ Ziyâd 'Abdulaziz el-Medenî, Zuheyr Ganâyim Abdullatif, *Târihu'l-Âlem fi'l-'Usûri'l-Hadîse*, VIII. Sınıf Ders Kitabı, II., Amman 1994, s.8.
- ³⁶ a.e., s.11.
- ³⁷ a.e., s.13.
- ³⁸ a.e., s.19.
- ³⁹ a.e., s.21.
- ⁴⁰ a.e., s.57.
- ⁴¹ Sâlih Drâdike, Sa'îd Sâlih, Mahmûd er-Rûveydî, Zib eş-Şerîf, *Târihu'l-Hadâratî'l-Arabîyyeti'l-İslâmîyye*, IX. Sınıf Ders Kitabı, Amman 1995, s.14.
- ⁴² a.e., s.43.
- ⁴³ 'Aliyân el-Câlûdî, İsa Hayrûş-Şihâbât, Ziyâd el-Medenî, *Târihu'l-'Arabi'l-Hadis*, X. Sınıf Ders Kitabı, I., Amman 1994, s.10.
- ⁴⁴ a.e., s.11-15.
- ⁴⁵ a.e., s.17.
- ⁴⁶ a.e., s.18-19.
- ⁴⁷ a.e., s.19.
- ⁴⁸ a.e., s.20.
- ⁴⁹ a.e., s.22.
- ⁵⁰ a.e., s.23.
- ⁵¹ a.e., s.24.
- ⁵² a.e., s.24-26.
- ⁵³ a.e., s.34.
- ⁵⁴ a.e., s.35.
- ⁵⁵ a.e., s.36.
- ⁵⁶ a.e., s.39.
- ⁵⁷ a.e., s.42-45.
- ⁵⁸ a.e., s.45-47.
- ⁵⁹ a.e., s.48,49.

- ⁶⁰ a.e., s.51.
⁶¹ a.e., s.53-55.
⁶² a.e., s.61.
⁶³ Ziyad ‘Abdulaziz el-Medenî, Zuheyr Ganâyim Abdullatif, *Târihu'l-‘Âlem fi'l-‘Usûri'l-Hadîse*, VIII. Sınıf Ders Kitabı, II., Amman 1994, s.59.
⁶⁴ a.e., s.60.
⁶⁵ a.e., s.84.
⁶⁶ ‘Aliyân el-Câlûdî, İsâ Hayrû’ş-Şhâbât, Ziyâd el-Medenî, *Târihu'l-‘Arabi'l-Hadis*, X. Sınıf Ders Kitabı, I., Amman 1994, s.59.
⁶⁷ a.e., s.65.
⁶⁸ a.e., s.76.
⁶⁹ a.e., s.80,81.
⁷⁰ a.e., s.79-81.
⁷¹ a.e., s.83.
⁷² a.e., s.83,84.
⁷³ a.e., s.83.
⁷⁴ a.e., s.84.
⁷⁵ a.e., s.85.
⁷⁶ a.e., s.84.
⁷⁷ a.e., s.88.; (Bu okuma parçası: Muhubbuddîn el-Hatîb’in *Ceridet el-Kible*’nin (Şubat 1917), 25. sayısında yayınlanan bir makalesinden alınmıştır).
⁷⁸ a.e., s.90-97.
⁷⁹ a.e., s.98.
⁸⁰ a.e., s.98.
⁸¹ a.e., s.93.
⁸² a.e., s.92.
⁸³ a.e., s.101.
⁸⁴ ‘Aliyân el-Câlûdî, İsâ Hayrû’ş-Şihâbât, Ziyâd el-Medenî, *Târihu'l-‘Arabi'l-Hadis*, X. Sınıf Ders Kitabı, II., Amman 1994, s.20.
⁸⁵ a.e., s.27.
⁸⁶ a.e., s.44.
⁸⁷ a.e., s.48.
⁸⁸ a.e., s.49.
⁸⁹ a.e., s.50.
⁹⁰ a.e., s.89.
⁹¹ a.e., s.90.
⁹² a.e., s.94-95.
⁹³ Sâlih el-Ravâdiyye, Muhammed Hureysât, Zuheyr Ganâyim, *Târihu'l-‘Arab ve'l-Muslimîn*, VI. Sınıf Ders Kitabı, Amman 1996, s.16.
⁹⁴ a.e., s.120.
⁹⁵ a.e., s.124.
⁹⁶ a.e., s.129.
⁹⁷ Sâlih Drâdike, Sa’îd Sâlih, Mahmûd er-Rûveydî, Zib eş-Şerîf, *Târihu'l-Hadârati'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye*, IX. Sınıf Ders Kitabı, Amman 1995, s.36.
⁹⁸ a.e., s.129.
⁹⁹ a.e., s.131.
¹⁰⁰ a.e., s.141.
¹⁰¹ a.e., s.135.
¹⁰² a.e., s.147.
¹⁰³ a.e., s.156.

¹⁰⁴ a.e., s.101.

¹⁰⁵ a.e., s.122.

¹⁰⁶ a.e., s.126.

¹⁰⁷ ‘Aliyân el-Câlûdî, İsâ Hayrû’s-Şihâbât, Ziyâd el-Medenî, *Târihu’l-‘Arabi’l-Hadis*, X. Sınıf Ders Kitabı, I., Amman 1994, s.27.

¹⁰⁸ a.e., s.28.

¹⁰⁹ a.e., s.29.

¹¹⁰ a.e., s.30.

ARAP DİLİNDE TAZMİN

Ahmet Yüksel*

Özet: Arap dilinde fiiller mef'ullerini ya doğrudan ya da bazı harfi cerlerle alırlar. Aslında mef'ullerini doğrudan almaları gerekir ya da diğer harfi cerlerle alırlar. Eğer kendi nesnelere ayrı harfi cerler alırlarsa Arap dilinde bunlara "tazmîn" denir. Diğer bir deyişle "tazmîn" fiile başka bir anlam yükler.

Anahtar Kelimeler: Arap dili, tazmîn, harfi cerler.

Tazmin in Arabic Language

Summary: The verbs in Arabic language take their own objects either directly or with some propositions. In fact, while they should take their own objects directly, or they take other propositions, if they take other propositions rather than their own, this is called "tazmîn" in Arabic language. In other words, "tazmîn" means that it charges a verb another meaning.

Keywords: Arabic language, tazmîn, propositions.

* Yard. Doç. Dr., O.M.Ü. İlahiyat Fak. Arap Dili ve Belâgatı Ana Bilim Dalı.

“Tazmîn” kelimesi Arapça’da (ضَمِينٌ) kökünden türemiş olan (ضَمَّنَ) fiilinin mastarıdır. “Tazmîn” kelime anlamı olarak “ödetmek, tazmin ettirmek, boynuna yükletmek, bir şeyi başka bir şeyin içine katmak, veya almak” anlamlarına gelir. Son anlamdan türetilen “tazmîn” kelimesi Arap dili ıstılahında “bir fiile başka bir fiilin anlamını yüklemek, katmak” anlamına gelir¹.

Bilindiği gibi Arap dilinde fiiller mef’ullerini ya doğrudan doğruya ya da harfi cerler aracılığıyla alırlar. Aslında mef’ulünü doğrudan aldığı hâlde harfi cerlerle kullanıldığı görülen veya birlikte kullanıldığı harften başka bir harfle kullanılan fiillerin durumu Arap Dilcileri tarafından aşağıdaki şekillerden biri ile izah edilir:

a- Ya harfi cerler birbiri yerine kullanılmıştır. Harfi cerlerin birbiri yerine kullanılması görüşü Kûfe ekolünü temsil eden dilcilerle bunları benimseyenler tarafından ileri sürülür². Basra ekolünü temsil eden dilciler ise her harfin gerçekte bir anlamı olduğunu söyleyerek harflerin kurallı olarak (kıyâsi) birbiri yerine kullanılmalarını reddederler³. Dolayısıyla bunlara göre harflerin kurallı olarak birbiri yerine kullanılmaları mümkün değildir⁴. Birbiri yerine kullanıldığı ileri sürülen harflerin durumu ise, birazdan ifade edeceğimiz “tazmîn” görüşü ile izah edilir⁵.

b- Ya söz konusu harf başka bir harfin yerine şâz olarak kullanılmıştır. Bu yüzden buna kıyas yapılamaz.

c- Ya da cümledeki fiile sonrasındaki harfle mute‘addî olan başka bir fiilin anlamı yüklenmiştir. Arap dilinde buna “tazmîn” adı verilir. Örneğin (خالف /mu halefet etmek, karşı çıkmak) fiili mef’ulünü doğrudan alan bir fiildir. Hâl böyle iken (فاليحذر الذين يخالفون) (خالف) “Elçinin emrine karşı çıkanlar başlarına bir belanın gelmesinden sakınsınlar.”⁶ âyetindeki (خالف) fiilinin mef’ulünü (عن) harfi ile alıştı tazmîn ile izah edilmiş ve bu fiile (عَدَلَ) veya (نَجَّأَوْزَ) "sapmak, ayrılmak, bırakmak, terk etmek” anlamının yüklendiği söylenmiştir⁷. Yine örneğin, bazı dilciler Ebû Zu’eyb el-Huzelî’nin

شرين بماء البحر ثم ترقت

متى ليج حضر هن نثيج

“Bulutlar kana kana deniz suyundan içtiler. Sonra da homurtulu yemyeşil dalgalardan su alıp yükseldiler.” beytinde geçen (شرب) “içti” fiilinin (ب) ile kullanılmış olmasından dolayı bu fiile (روي) kandı anlamını yüklemektedirler⁸. Yine bazı nahiv alimleri Cenâb-ı Hakkın (وقد أحسن بي) “şüphesiz bana iyilik etti.” âyetindeki (لطف) fiilinin (ب) ile kullanılmış olmasından dolayı “merhamet etti” anlamının yüklendiğini söylerler.

Böyle olunca şiirde geçen (ب) harfinin (من) anlamında; âyetteki (ب) harfinin de (الى) anlamında kullanıldığını iddia etmek mümkün değildir.

İşte bu noktada tazmîn konusu ortaya çıkmaktadır. Harflerin birbiri yerine kullanıldığı söylenen çoğu yerde bazı nahivciler harfte değil, âmilde (fiilde) gizli bir yön arayışına girmişlerdir. Bu ise onları "tazmîn"e götürmüştür. Şöyle ki harflerin birinin diğeri yerine kullanıldığı söylenen durumlarda gerçekte o harf asıl mânâsı üzeredir. Fiil ya da fiilimsi ise bu harfle geçişli olan başka bir fiil ya da kelimenin anlamını içerir. Çünkü, *filde mecaz, harfte mecazdan daha kolaydır*⁹.

Söz konusu görüşü savunanlar harfin kendi başına bir anlamı olmadığını; ancak başka bir kelimeyle kullanılarak cümlede anlamın tamamlanmasına yardımcı olduğunu hatırlatarak harflerin birbiri yerine kullanılmasının söz konusu olmadığını belirtirler.

Fiilde tazmîn görüşünü savunanlar bir fiille başka bir fiilin anlamı yüklediği takdirde geçişli/mute'addî veya geçişsiz/lâzım olması yönünden de bu fiilin diğerrinin hükmüne tâbi olduğunu söylerler¹⁰.

Tazmînde bir fiille iki mânânın kastedildiğini söyleyenler de vardır¹¹.

İbn Cinnî, tazmînle ilgili olarak Arapların bir fiilin benzeri bir fiil yerine kullanıldığını bildirmek için kastedilen fiille kullanılan harfi kullandıklarını söyler. Buna delil olarak Yüce Allah'ın (أَحَلَّ لَكُمْ) "Oruç gecesi kadınlarınıza yaklaşmak size helal kılındı"¹². âyetini örnek verir. Der ki (رَفَّتْ إِلَى الْمَرْأَةِ) *kadına yaklaştım* demezsin, (رَفَّتْ بِهَا) ya da (رَفَّتْ مَعَهَا) dersin. Fakat âyetteki (رَفَّتْ) fiili (أَفْضَى) anlamında kullanılmıştır. Çünkü (أَفْضَى) fiili (الى) harfiyle kullanılır. (رَفَّتْ) fiilinin (الى) harfiyle kullanılmasından (أَفْضَى) fiilinin kastedildiği anlaşılır¹³.

İbn Cinnî konuyla ilgili kullanımlardan örnekler verir. Örneğin (مَنْ أَنْ صَارَ إِلَى اللَّهِ) "Allah yolunda kimler bana yardımcı olacak"¹⁴ âyetini (مَنْ يَضِيفُ نَصْرَتَهُ إِلَى نَصْرَةِ اللَّهِ) "Kim yardımını Allâh'ın yardımına katacak" şeklinde; (هَلْ لَكَ إِلَى أَنْ تَرْكَبِي) "Arınmaya gönlün var mı?"¹⁵ âyetini de (أَدْعُوكَ إِلَى أَنْ تَرْكَبِي) "Seni arınmaya çağırıyorum" şeklinde fiillere yaklaşık anlamlar yükleyerek açıklar. Yine Farazdak'ın;

كَيْفَ تَرَانِي قَالِبًا بَعْنِي

قَدْ قَتَلَ اللَّهُ زِيَادًا عَنِّي

"Beni nasıl görüyorsun, genelde mecnun Allah benim yerime Ziyâd'ı öldürsün." beytindeki (قَتَلَ) fiilini (صرف) "benden savsın, uzaklaştırsın." ifâdesiyle izah eder.¹⁶ Şu hâlde İbn Cinnî'nin bu

açıklamasına göre (عن) harfinin (بدل) anlamında kullanılması değil, (قتل) fiilinin (صرف) anlamını içermesi söz konusudur.

Konuyla ilgili örnekler oldukça fazladır. Ancak bunların hepsini burada zikretmemiz mümkün değildir. Bunlardan bir kaç tanesini daha vermek istiyoruz.

Murâdî, Cenâb-ı Hakkin (ونصرناه من القوم الذين كذبوا بآياتنا) “ve âyetlerimizi yalanlayan kavimden onun öcünü almıştı.”¹⁷ âyetindeki (من) harfinin de (على) anlamında kullanıldığı görüşün reddederek burada tazmîn olduğunu söyler ve âyeti (منعناه بالنصر من القوم) “ve yardımla onu kavminden koruduk.” şeklinde açıklar¹⁸.

Yine (والأمر اليك) “emir senindir.” âyetinde (الى) harfinin (اللام) yerine kullanıldığını söyleyenleri reddederek (الى) harfinin asıl anlamı üzere kullanıldığını belirtir. Âyeti de (والأمر منته اليك) “Emir neticede sana aittir.” şeklinde izah eder.

Ebü Hayyân (لأتعزموا عقدة النكاح) “Sakin onlarla bir gizli buluşmaya sözleşmeyin”¹⁹ âyetindeki (تعزموا) fiilinin (تتؤوا) niyet etmeyin şeklinde, (واتبعوا ما تتلوا الشيطان على ملك سليمان) “Süleyman'ın hükümdarlığı hakkında onlar şeytanların uydurdukları sözlere uydular.”²⁰ âyetindeki (تتلوا) okuyor fiilinin de (تتقوون) uyduruyor anlamını içerdiğini söyler²¹.

Suyûtî, (والله يعلم المفسد من المصلح) “Allah bozanı düzeltenden ayırır.”²² âyetindeki (يعلم) “bilir” fiilinin (يميز) “ayırır” anlamını içerdiğini belirtir²³.

Yine İbn Hişâm, Kuhayf el-‘Ukaylî'nin:

لعمرك الله اعجبني رضاها إذا رضيت على بنوا قشير

“Kuşeyr oğulları benden razı olursa, Allah'a yemin ederim ki onların rızası benim hoşuma gider.” şiirinde (على) harfinin (عن) anlamında kullanıldığını söyleyenleri reddederek bu harfin asıl anlamı üzere olduğunu, (رضى) “hoşnut oldu” fiili ile (عطف) “acıdı, merhamet etti” anlamının kastedildiğini söyler²⁴.

Örneklerde de görüldüğü gibi bir fiile anlamca yakın olan diğer bir fiilin anlamı yüklenmektedir. Ancak bu anlam yüklenirken hangi ölçülere göre hareket edilmektedir. Yani bu işlem belli başlı kurallara göre mi yapılmakta, yoksa herhangi bir kurala bağlı olmayan semâî değerlendirmelerden mi oluşmaktadır? Arap dilcilerinin deyişiyle tazmîn kıyasî midir, yoksa semaî midir?

Arap nahivcilerinin bir kısmı tazmînin kıyâsî olduğu görüşündedir. Bunun şartı ise her iki fiilin genel olarak aynı anlamda kullanılmasıdır²⁵.

Tazmîni kabul edenlerin bunun için üç şart öne sürdüklerini görmekteyiz.

a-İki fiil arasında anlam yönüyle uygunluk olmalı;

b-Anlam karışıklığından emin olunacak ve diğer fiili düşündürmeye yöneltecek bir işaret bulunmalı.

c-Arap dil zevkine uygun olmalıdır.

Yukarıda sayılan bu şartlar Kahire Arap Dil Kurumu tarafından zikredilmektedir. Diğer yandan kurum ancak belagat maksadıyla *tazmîne* başvurulmasını öngörür²⁶.

¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, I-VI, (nşr. A. Alî el-Kebîr vd.), Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1119, IV, 2610-2613.

² İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osmân, *el-Hasâ'is*, I-III, (nşr. M. Alî en-Neccâr), Dâru'l-Hudâ, trs., II, s. 36; Murâdî, el-Hasan b. Kâsım, *el-Cene'd-Dâni fî Hurûfi'l-Me'âni*, (nşr. Fahrüddîn Kabave-M. Nedîm Fâdil), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1992, s. 46.

³ Mâlekî, Ahmed b. Abdunnûr, *Rasfu'l-Mebâni fî Serhi Hurûfi'l-Me'âni*, Dâru'l-'İlm, Beyrut, 1985, 248-249; İrbilî, Alaaddîn b. Alî, *Cevâhiru'l-Edeb fî Ma'rifeti Kelâmi'l-'Arab*, (nşr. İmil Bedî' Ya'kub), Dâru'n-Nefâ'is, Beyrut, 1991, s. 274. Ekoller hakkında geniş bilgi için bkz. Goldziher, Ignace, *Klâsik Arap Literatürü*, (trc., Azmi Yüksel, Rahmi Er), İmaj Yay., İstanbul, 1993, ss.74-84.

⁴ Basra ekolünü temsil eden nahiv alimlerine göre, harflerin aslî anlamlarının dışında gibi görünen örneklerde harfler yine asla dönücüdür ya da onlarda asıl anlamından bir yön ve özellik vardır. Küfe ekolünü temsil eden dilciler ise harflerin anlamlarını çoğaltarak bunların birbiri yerine kullanılmalarını da kabul ederler. Bunların birden fazla anlamı ifade etmeleri ve birbiri yerine kullanılmaları genellikle bu ekole mensup dilciler tarafından ileri sürülür. Geniş bilgi için bkz. Sibeveyh, Ebû Bîşr 'Amr, *el-Kitâb*, (nşr. Muhammed Hârûn), Mektebetu'l-Hancî, 2.b., Kâhire, 1982, IV, 226; Mâlekî, *a.g.e.*, ss. 297,298; Murâdî, *a.g.e.*, ss. 36, 245, 248, 249, 252, 253, 389, 476; İrbilî, *a.g.e.*, ss. 44, 45, 230, 270, 272, 274. Nahiv ekolleri için ayrıca bkz. Goldziher, *a.g.e.*, ss.74-84.

⁵ Murâdî, *a.g.e.*, 46; İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf, *Muğni'l-Lebib an Kutubi'l-E'arib*, Kahire, trs., I, 111.

⁶ Nur, 24/63

⁷ Bak. M. Zihnî, *el-Muktedab*, Marifet Yay. , İst., 1981, s. 296.

⁸ Büyük Arap Dilcisi Sibeveyh de (شَرِبْتُ مَاءَ الْبَحْرِ) cümlesinin lafzen doğru olsa da anlam yönüyle yanlış bir cümle olduğunu söyler. (mustakîm-kezi) Bak. Sibeveyh, Ebû Bîşr 'Amr, *a.g.e.*, I, 26

⁹ İbn Ya'îş, Alî b. Ya'îş en-Nahvî, *Şerhu'l-Mufasssal*, I-X., Âlemu'l-Kutub, Beyrut, trs., VIII, s. 15; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. II, s. 656; 'Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, I-IV, Dâru'l-Fikr, 3.b, Mısır, trs., ss. 522-552.

¹⁰ Salâhuddîn, Za'belâvî, "*Tazmîn*", Mecelletu Mecme'i'l-Lugati'l-'Arabiyye, Dimeşk, 1980, V, sy.1, s. 61. Ayrıca bak. M. Zihnî, *a.g.e.*, s. 296.

¹¹ Salâhuddîn, Za'belâvî, *a.g.m.*, s. 85.

¹² Bakara, 2/187.

¹³ İbn Cinnî, *a.g.e.*, c. II, 308; Ayrıca bkz. I. Ya'îş, *a.g.e.*, VIII, 15.

¹⁴ Ali İmrân, 3/52.

¹⁵ Nâziat, 79/18

¹⁶ İbn Cinnî, *a.g.e.*, II, 310.

¹⁷ Enbiyâ, 21/77

¹⁸ Murâdî, *a.g.e.*, s. 313.

¹⁹ Bakara, 2/235.

²⁰ Bakara, 2/102

²¹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, Riyâd, trs. I , 326.

²² Bakara, 2/220.

²³ Suyûtî, Celâluddîn, *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir fi'n-Nahv*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, trs, I, 103.

²⁴ İbn Hişâm, *a.g.e.*, I, 143; Ayrıca bkz., İbn Cinnî, *a.g.e.*, II, 310; Salâhuddîn Za'belavî, *a.g.m.* ss. 63-107.

²⁵ Avvâd, Muhammed Hasan, *Tenâvubu Hurûfî'l-Cerr fi Lugati'l-Kur'ân*, Dâru'l-Furkân, Amman, 1982, s. 53.

²⁶ Abbâs Hasan, *a.g.e.*, c. II, s. 452; Kurum üyelerinden Abbâs Hasan tazmînle ilgili öne sürülen şartları eleştirerek söylenenler içinde yeni bir şey olmadığını, aksine bunların mecazla ilgili şartlar olduğunu ifade eder. Ona göre tazmîn herhangi bir kurala bağlı olmayan semâî örneklerden hareketle oluşturulmaktadır. Öte yandan tazmînin kabul edilmesi durumunda ilgili fiillerin geçişlilik ve geçişsizliği konusunda güçlükler ortaya çıktığını da söyler. Dr. Hasan Avvâd da tazmîni savunanların konuyla ilgili kesin delillerden yoksunluğu sebebiyle tazmînin temelsiz olduğu görüşündedir. Delil olarak öne sürülen örnekler ise ona göre zorlama ile yapılan bir takım yakıştırmalardan ibarettir. Ayrıca konu hakikat ve mecazla da bağıntılıdır. Avvâd, *a.g.e.*, s. 53-81. Konuyla ilgili tartışmalar oldukça fazladır²⁶. Ancak biz sözü fazla uzatmadan bu kadarıyla yetinmek istiyoruz. Geniş bilgi için bkz. İbn Cinnî, *a.g.e.*, II, 310; Avvâd, *a.g.e.*, s. 53, 58,65,81; Avvâd, *a.g.e.*, c. II, ss. 522-552; Salâhuddîn, Za'belavî, *a.g.m.*, ss. 62-107.

**EYYÛBÎLER VE MEMLÛKLER DEVRİNDE MİSİR'İN
TİCARET POLİTİKASI***

Subhî Lebîb
Çeviri: Altan Çetin*****

Özet : Bu makalede, öncelikle dünyada meydana gelen önemli olaylar ve sonucunda ticaret yollarının Mısır'da temerküz etmesi incelenmiştir. Bu gelişmeler sekizinci yüzyılın son yarısından itibaren ele alınıp; Eyyubîler ve Memlûkler döneminde ticaret politikaları konu edilmiştir. Makalede, Mısır'ın ticarî alt yapısı ve imkânları değerlendirilmiştir. Haçlılar ve Moğollarla vaki hadiseler cümlesinden; bunların, Akdeniz havzası ve Mısır ticareti üzerindeki etkileri çalışmada ele alınmıştır. Fatımîler, Altınordu, Türkiye Selçukluları, Osmanlılar gibi devletler yeri geldikçe makalede yer almışlardır. Diğer bir bölümde, tüccarlar, ticaret merkezleri gibi unsurlar incelenmiştir. Bu çalışmanın sonunda, Mısır ticaretini gerileten sebepler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mısır, Eyyubîler, Memlûkler, Ticaret

**Egyptian Commercial Politics in The Period of Ayyubids
and Mamluks**

Summary: In this article both some important manners happened in the whole world and many important outcome one of whose, becoming commercial center of Egypt are invested. These developments were mentioned from the third decade of the eight century to the period of Ayyubids and Mamluks. Addition to these, commercial policies of them were investigated. In the article, the background of Egypt's commerce and potential of Egypt's commerce were examined. The effects of Mongols and Crusaders on Egypt commerce and Medditerrenean domain were mentioned when it is needed some states like Fatimids, Goldenhorde, Türkiye Saljuks, ottomans were explained in this article. In second part, the concept of commercial centers and merchants were investigated. Finally in this study some reasons of decreasing the capacity of Egypt commerce were mentioned.

Keywords: Egypt, Ayyubids, Mamluks, Commerce

* Subhî Lebîb, "Siyâsetu Misr et-Ticâriyye fî 'Asri'l-Eyyübîyyîn ve'l-Memâlik", *el-Mecelletu't-Târîhiyyetu'l-Misriyye*, C.18-19, Kahire 1981-1982).

** Prof. Dr., Kiel Üniversitesi.

*** Araş. Gör, Gazi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Dünya tarihini etkileyen önemli iki savaştan söz edilebilir. Bunlar: Balatu's- Şuhedâ', Tûr veya Puvatya Savaşı (732) ve Orta Asya'da Talas nehrinde meydana gelen Talas Savaşı (751)'dir. Bu iki savaş İslâm'ın yayılış yönünü bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır. Puvatya Savaşı, Bernz Dağlarının arkasında İslâm'ın yayılışının durmasını simgeledi. Talas Savaşı ise İslâm kuvvetlerinin Çin'e karşı galibiyeti ile sonuçlanmıştır. Bunun devamında İslâm medeniyetinin Orta Asya'ya girişini sağlayan gelişmeler söz konusudur. Bu savaş sonunda, Çin medeniyetinin bölgede genişlemesi sona ermiştir.

Horasan ve Maveraünnehir bölgelerinde, Samanîler (719-1005) ve Rusya'da Bulgar Devletinin ortaya çıkmasıyla, bu iki devlet arasında ve Kuzey Avrupa ile ticarî ilişkiler başlamıştır. Bu duruma Rusya, Baltık Denizi bölgeleri, İsveç, Norveç, Kuzey Almanya ve Danimarka'da bulunan Samanî paraları da şahitlik etmektedir. Bu ticarî ilişkiler, Bulgarlar arasında İslâm'ın yayılması ve Arapça'nın kullanılmaya başlamasına da sebep olmuştur.

Bu devlet bir taraftan Orta Asya ve Samanîler arasında ticaret yolu üzerinde, diğer taraftan ise Kuzey Avrupa yolu üzerinde bulunuyordu. Abbâsî İmparatorluğunun batısında, 'Abdurrahmân, İslâm ve Avrupa tarihindeki meşhur Emevî Devletini 756 tarihinde kurmuştur. Bu İslâm İspanyası, Rusya'yı Güney Batı Avrupa ile birleştiren ticaret kabilelerinin yolunun sona erdiği yerde bulunuyordu.

Akdeniz'de ise Suriye ve Kıbtî denizcilerin ticarî faaliyetleri devam etmekteydi. Yunanistan tarafında ise hicrî V. yüzyıldan beri basit bir ticarî faaliyet görülmekteydi. Bunlar doğunun mallarını Batıda İrlanda'ya kadar taşı-maktaydılar. IX. yüzyılda bunların faaliyeti zayıfladı ve pek çoğu Avrupa'ya yerleşti. Onların yerini er-Radânî tüccarları aldı. Yahudî tüccarları olan er-Radânîyeler, kara ve deniz yoluyla Avrupa ve Afrika ile Asya sahillerinden Hind, Güney Doğu Asya ve Çin arasında ticaret yapıyorlardı.

Bu dönemde, Abbâsî Devletinin kuruluşu ve Bağdat'ın bu büyük devletin başkenti olarak inşasından sonra, Arap Yarımadası'nı (Ceziretü'l-Arab)'ın güneyi, Basra Körfezi (Hâlic) ile Çin arasındaki denizcilik faaliyetleri gelişerek artmıştır. Ayrıca bu faaliyet Kızıldeniz ve Doğu Afrika sahillerine kadar ulaşmıştı.

Güneyin mallarıyla yüklenen gemiler Sayraf ve Basra yolu ile Bağdat'a ulaşıyordu. Bu düzenli denizcilik faaliyetleri sayesinde Bağdat, Konstantîniyye (İstanbul)'nin yanında IX. ve X. yüzyıllarda en büyük ticaret merkezi olmuştu. Ancak bu canlı faaliyet ağı dünyanın tamamına yayılmış değildi. Bu dönemdeki başarıda maceracı ve gayretli tüccarların sezonluk rüzgarları iyi kullanmaları ve idarecilerin denizlerdeki güvenliğe önem vermeleri etkili olmuştur. Bu gelişmeler sayesinde Basra güneyin önemli bir limanı hâline gelmiştir.

Bu dönem ve sonrası Fatimîler devrinde inşa edilen Kahire ile Mısır, Doğu İslâm aleminde bir sıklet merkezi hâline gelemedi. Yine bu devirde K1-

zıldeniz henüz dünyanın yoğun ticarî merkezlerinden biri değildi. Her hâlükârda Mısır bu uzun barış dönemlerinde Bizans ve Avrupa ile ilişkilerini devam ettirmişti. Bunun yanında Mısır Bağdat, Mağrib, Hicaz arasındaki kara kervan yollarından yararlanmıştı. Ayrıca Hac dönemi bütün İslâm alemi için çok önemli bir ticaret sezonuydu. Bunun dışında Mısır ticaret kervanları Karadeniz sahilinde bulunan Trabzon'a ulaşmıştı. Burası o dönemde Irak, İran, Orta Asya ve Hazar ülkesi tüccarlarının buluştuğu bir yerdi.

X. yüzyılın özellikle ikinci yarısında Güney Asya'da Akdeniz bölgesinin siyasî durumu değişmeye başladı. Mısır, Doğu ile Batı arasındaki ilişkilerde etkili bir rol ile ortaya çıktı. X. yüzyılın sonları ya da XI. yüzyılın başlarında Samanîler Devleti, Gazneli ve Karahanlı Türkler tarafından yıkıldı. Aynı sıralarda Bulgar Devleti, Danimarka ve İskandinavya yarımadasından gelen Rus göçmenlerinin etkisiyle yıkıldı. Aynı dönemde Hazarlar da tarihten silindiler. Öyle ki Rus toplulukları Bizans'ı ele geçirmeyi bile denediler. Bu Rus ve Normandiyalılar Batı Avrupa sahillerinde yağma hareketlerinde bulunarak Endülüs'e vardılar. Bunlar Avrupa kaynaklarında *el-Mecûs* olarak geçmektedir. Onların bu saldırıları Endülüs Emevîlerini, sahillerini korumak için donanma inşa etmek zorunda bıraktı. Bu donanmanın gücü Abdurrahman en-Nasir'in (912/961) Endülüs'te tahta geçtiği sıralarda azalmıştı. Bu nedenle donanma yeniden yapılandırılarak, donanmanın sayısı artırıldı. Bu donanma Sicilya ve Kuzey Afrika'daki Fatimî donanmasıyla Sicilya'nın batı sahilinde bulunan Mâzere ya da Mezâre limanında, Akdeniz'in ortasında şiddetli bir deniz savaşı geçirmişti. Burada Batı Akdeniz'in en büyük iki donanması karşılaşmıştır. Savaş Endülüs donanmasının zaferiyle son buldu. Fatimîler'in bu yenilgisi Mısır'ın ticaret siyasetinde de etkili olan önemli sonuçlara yol açmıştır. Bu, Fatimî Hâlifeleri'nin Mısır'ı ele geçirmeye yönelmeleri, başkentlerini buraya aktarıp, burayı kuvvetlendirmeleri ve sonunda Afrika ve Sicilya'nın Mısır'ın idaresi altına girmesi idi. Bu olaylar Mısır'ın ticaret politikalarından söz edildiğinde göz ardı edilemeyecek gelişmelere sebep olmuştur. Fatimîler, başkentlerini Mısır'a taşıdıktan sonra yeni bir siyaset takip etmeye başlamışlardı. Sicilya'nın fethinin tamamlanması için yeni bir ortaklığa girişmediler. Ayrıca onlar ada ile bağlantılarını kuvvetlendirmeye önem verdiler. Ticaret filoları ve büyük memurların gemileri Akdeniz'in özellikle Sicilya'nın limanlarında seyr ü sefer için Mısır limanlarından hareket ediyorlardı. Kahire'nin içinde veya Nil Deltasının derinliklerinde Amâlfî ve diğer yerlerden tüccarlara rastlanması şaşılacak bir şey değildir. Fatimî idaresi bunların emniyet içinde ticarî ilişkileri sürdürmelerini sağlamak için ayrıcalıklar da tanımışlardı.

Fatimîlerin Kızıldeniz politikası, buranın merkezi olan Yemen ile ilişkileri geliştirmek ve propagandacılarının Güney Hind sahillerine kadar girmesini sağlamak şeklindeydi. Bütün bunlar Mısır'ın ticarî hayatını geliştirmek için yapılıyordu. Bunların yanında Mısır'ın bu dönemdeki ticareti kadar önemli bir şey de Irak'ta meydana gelen gelişmelerdi. Burası Abbasî Hâlifeliği'nin merkezi idi. Bu sırada istikrarsızlık, emniyetsizlik, idarenin bo-

zulması, hâlifeliğin ordunun ve idarî kurumların masraflarını karşılayacak gelirlerden yoksun kalması gibi sıkıntılar yaşıyordu. Bütün bu sıkıntılar tüccarların Basra Körfezi(Hâlic)'den uzaklaşmalarına ve Arap coğrafyacılarının "Bağdat'ın Yıkılışı" adını verdikleri duruma sebep olmuştu. Aden bu durumdan istifade etmiştir. Büyük tüccarlar Bağdat ve Basra'dan yüz çevirerek faaliyetlerini Aden'de yoğunlaştırmışlardı. Böylece güney deniz ticaret sularıyla Mısır arasında güçlü bir irtibat sağlandı. Çin sahillerinden Aden'e, Aden'den Mısır'ın Kızıldeniz limanlarına doğru bir iktisadî bir akış vardı. Bu Mısır limanlarından en önemlisi Fatimîlerin inşa ettiği Ayzâb idi.

X. yüzyılın sonu ve XI. yüzyılın başlarında denizcilikte önemli gelişmeler oldu: Pusulanın bulunması ve Akdeniz'de Latin yelkenli olarak adlandırılan gemilerin kullanılması. Müslümanlar bunları Hind okyanusundan Akdeniz'e taşımışlardı. Bu son yeniliklerin etkileri yalnız güney suları için olmamış aynı zamanda tüm Akdeniz'e etki etmiştir. Bu yenilikler denizcilik tehlikelerinin azalması, gemilerin, denizcilerin ve tüccarların emniyetlerinin artması gibi gelişmelerin ötesinde yeni bir deniz ticaret usûlü ve senenin belli zamanlarında düzenli seyir imkanlarını da sağlamıştır. Böylece artık denizcilik düzene girdi ve Akdeniz ticareti de yeni bir devre adım attı. Artık ticaret daha önceleri olduğu gibi sahil ticareti şeklinde olmaktan çıktı. Önceleri gemiler tehlikelerden korunmak için sahillerin yakınlarından gidiyorlardı. Transit tüccarların limanlarda karşılaştıkları muameleler zinciri de bırakıldı. Alışveriş işleri, vergilerin ödenmesi, gemilerin sigortası daha sonraki limana hareketleri bir denizcilik hukukuna dayanmıyordu. Bu dönemde, ticarî ilişkileri, değişmeyen esaslara göre düzenleyen değişiklikler oldu. Misafir devletin -dost İtalyan şehir devletlerinin- tüccarlarının Kahire'ye inebilmeleri kabul ediliyor, onlara kalacak yer veriliyor, ticarî faaliyetleri için imkan sağlanıyordu. Daha sonra onlar Avrupa'daki şehirleri için gerekli olan malzemeyi temin ediyorlar ve oralarda satıyorlardı. Bunların en önemlisi Doğunun baharatları, Doğu ve Batının kumaşları, yiyecek maddeleri, tahıl ve silah, demir, kereste gibi askeri amaçlı malzemelerdi. Bu dönemde hafife alınmayacak bir ticarî canlanma olmuştur. Müslüman tüccarlar ticarî faaliyetlerini İtalya limanlarında yoğunlaştırmışlardı.

Bu İtalyan şehirleri Akdeniz havzası tarihinde ticarî bir fenomeni temsil ediyorlardı. Bunlar Batıda mevkilerini sağlamlaştırmış serbest şehirlerdi. Bunlar bu gelişmelerini, büyük oranda, Endülüs Emevîleri ile Fatimîler arasında cereyan eden ve Emevîlerin zaferiyle biten sürece borçlu idiler. Ancak Emevîler müteakip zaferlerle bu ezici üstünlüklerini sürdürememişler ya da Endülüs'ün Batı Akdeniz'de hâkimiyetini sağlayacak kararlı politikalar yürütememişlerdi. XI. yüzyılın başlarında bu İtalyan şehirlerinin gemilerinin Mağrib sahilleri ve Mesîna Körfezi ile Adriyatik Denizi sularını geçerek yeni ticaret merkezleri bulmaya çalıştıkları görülmektedir. Bu durum kendilerine altın bir fırsat veren gelişmelerin sonucunda olmuştur. Şöyle ki Bizans'ta Makedonya sülalesi başa geçmiş, 961 yılında Girit'e yardım etmişti. Ayrıca Bizans ile Doğu Akdeniz arasındaki deniz yolunun hâkimiyeti ele geçirilmişti.

Ancak bu sırada Bizans iç karışıklıklarla uğraşıyor, Balkanlar ve doğu Avrupa'nın hâkimiyeti için Güney Slavları ile mücadele ediliyordu. Yunanlılar İtalyan şehirleriyle ticaret alanında rekabet edememişlerdi. Bu tarihî cümlelerin açık manası şudur: Bizans-Arap, Fatimî-Emevî mücadelesinin Akdeniz havzasında sebep olduğu boşluk yeni bir kuvvet tarafından doldurulmuştur. Bu kuvvet, ticarete önem veren, gemiler yapan ve ticaret için Akdeniz havzasının her tarafında çarşılar açan İtalyan şehirleriydi. Devrin tarihçileri tarafından Frenk tüccarları olarak isimlendirilen bu şehirler; Venedik, Cenova, Bizano, Ceneve, Piza'dan oluşuyordu. Sonraki dönemlerde Fransa'nın Marsilya tüccarları ve İspanya'nın Barselona Limanı tüccarlarıyla karışmışlardır.

Haçlı seferlerinin başlaması, Doğu İslâm alemi için umut verici gelişmelere de yol açmıştı. Onların bazı menfaatleri Haçlılarla kimi zaman uyumuş, kimi zaman da çakışmıştır.

İkinci nokta; Bu kısım genel bir değerlendirmeden sonra Mısır hakkında olacaktır. Bundan önceki bölümlerde dünya ticaretinin yeni dinamikleri ifade edilmişti.

Haçlılar kutsal topraklara ulaştıklarında Mısır Fatimiler idaresindeydi. Bu devirde, daha önce ifade ettiğimiz gibi, Batılı gemilere bazı limanlarda uygulanan kısıtlamalardan vazgeçilerek Frenk tüccarlarının Kahire'deki ticaret bölgelerine girmelerine izin verildi.

Aslında Mısır'ın idarecileri bu siyaseti çok sürdürmeyerek eski uygulamalarına döndüler. Bu durumda dış ticarî ilişkiler Mısır'ın bazı limanlarıyla sınırlı kalmıştır. Bu limanlardan en önemlileri İskenderiye ve Dimyât'tır.

Siyasetteki bu değişiklik dikkat çeken bir gelişmedir. Bu hâl kutsal topraklar etrafında geçen çekişmeyle yakından ilgilidir. Bu mücadele Mısır'ın Akdeniz sahillerine kadar uzanmaktadır. 1153 yılında Piza Kahire'ye Hâlife Zâhir (1149-1154)'e iki ülke arasındaki ilişkileri düzeltmek ve Kahire'de Funduk (Ticaret Merkezi) açmasına izin verilmesi için elçi göndermiştir. Mısır bu fikri kabul yönünde eğilim göstermiş, ancak Piza başkentte Funduk elde edememiştir. Ne Zâhir, ne de onun takipçileri devrinde Piza bu gayesine ulaşmıştır. Ancak Piza Haçlılarla Musul ve Hâlep Atabeyliklerinin Mısır'ı ele geçirmek için olan mücadelelerine katılmıştır. Bundan gayesi ticarî emellerine ulaşmak, Kahire ve Fustât'ın çeyreğine sahip olmaktır. XII. yüzyılın altmışlı senelerini dolduran bu mücadeleler Nureddin Zengî ve onun Mısır'daki adamı Eseduddin Şirkûh ve Selahadin'in zaferiyle Haçlıların Mısır'da kovulmasıyla sonuçlanmıştır. Urfa Haçlı Kontluğunun ortadan kaldırılmasından sonra büyük bir zafer kazanılmıştır. 1173 yılında Piza'nın Selahaddin ile ticarî antlaşmalar yapmak için görüşmeler yaptığının belirtilmesi gerekir. Ancak yapılan antlaşmada Piza yine Kahire'de Funduk elde edememiştir. 1173 yılında Venedik ile de bir antlaşma yapıldıysa da onlar da Kahire'de bir ayrıcalık elde edememiştir. Bütün bunların manası nedir? Selahaddin ticarî menfaatlerle, bölgedeki Haçlı genişlemesi arasında bir çatışma tehlikesi görmüştür. Selahaddin Abbasî hâlifesine yazdığı mektupta Venedik, Beyazana, Ceneviz-

lileri tarif ederken “Bazen savaşı, bazen de sefir (tüccar) olduklarından” söz etmiştir.

Mısır'ın ticaret politikasını incelediğimiz zaman Selahaddin ve idaresinin diğer bir yönden gelen başka bir tehlikeye karşı uyanıklıkları meselesi gözden uzak tutulmamalıdır; Haçlılar Kudüs'ü 1116'da işgallerinden on altı ay sonra Akabe körfezinde Akabe veya Eyle Limanını işgal etmişlerdir. Selahaddin 1170 yılında burayı geri aldı. Bu olay 1171 yılında Fatimî devletini ortadan kaldırılıp Eyyübî Devleti'nin kurulmasından bir yıl öncesine rastlamıştır. Burada ifade edilmesi gereken iki husus vardır;

Birincisi; Haçlılar Akabe'de elli beş seneye yakın hâkim olmalarına rağmen Kızıldeniz'de ticarî faaliyette bulunmamışlardır.

İkincisi; Selahaddin böylesine önemli stratejik bir yerin Haçlıların elinde bulunmasının tehlikesini anlamıştı. Bu yüzden burayı ele geçirip, Mısır'ın bir merkez olarak önemini devam etmesini sağlamıştır. Ayrıca Kızıldeniz'deki Mısır ticareti de devam etmiştir. Bizim burada Renaud de Chatillon'dan söz etmemiz Selahaddin'in faaliyetlerinin değerinden bir şey düşürmeyecektir. Bu kişi Haçlı savaşları tarihinin en büyük serüvenini yaşamıştır. O, gemilerini develerin sırtında Doğu Ürdün'den Akabe körfezine nakletmiştir. Sonra Eyle'yi işgal edip oradan Ayzab'a ve Dehlik adasının kuzeyinde bulunan limanlara saldırıp yağmalamıştır. Bazılarını da yakmıştır. Bu şövalyenin kutsal yerlere yaklaşması ve Kızıldeniz'deki Müslüman ticarî menfaatlerini tehdit etmesi sebebiyle İslâm alemleri sarsılmış ve bu durum ona karşı nefret uyandırmıştır. De Chatillon'un donanması bu tek saldırıda yağmalayabildiğini almıştır. Bu sırada Kızıldeniz'deki önemli bir Mısır limanı olan Ayzab da yağmalanmıştır. 1183 yılında Endülüslü seyyah İbn Cubeyr Ayzab ile Kus arasında ki kervanları saymayı denemiştir. Ancak sayının çokluğu nedeniyle başaramamıştır. Bütün yaptıklarına rağmen De Chatillon'un girişimi sonucu itibarıyla fiyasko olmuştur. Bu aynı zamanda Haçlıların Kızıldeniz'deki son saldırısıdır.

Selahaddin, Mısır'ın Yemen üzerindeki hâkimiyetini 1174 yılında kardeşi Turanşah idaresinde burayı ele geçirmek için bir askerî kuvvet göndermeden önce sağlamıştı. Turanşah bu seferiyle Yemen'i Eyyübî Devletine katmayı başarmıştı. Yemen'i ele geçiren yeni idarenin özelliklerinden birisi Yemen'de uyguladığı vergi sistemi idi. Bu yenilikler özellikle ihracat, ithalat ve limanlarda görülüyordu. Bu yeni sistem Mısır'daki vergi sisteminden örnek alınarak hazırlanmıştı. Böylece Mısır, Doğu ve Batı arasındaki en önemli ve kısa ticaret yollarına hâkim olmuştu. Bununla Akdeniz kıyısındaki Mısır limanları ve Yemen limanları kastedilmektedir. Bunlardan en önemlisi Aden idi. Aynı zamanda Eyyübîlerin sınırları güneyde Nube'ye kadar uzanıyordu. Kuzey Suriye'nin tamamı da bu sınırlar içerisindeydi. Suriye'de Haçlı devletçik veya kontluklarının elinde bulunan yerler bunun dışındaydı. Bu devletçikler 1087 senesinde meşhur Hittîn Savaşında Selahattin'den ağır bir darbe yemişlerdi. Bu savaştan sonra Haçlıların mukaddes topraklardaki durumu kötü-

leşmişti. Fredric Barbarossa'nın idare ettiği Haçlı birliğinin dağılmasından sonra Haçlılar yeniden Mısır'ın ele geçirilmesi üzerinde yoğunlaşmışlardı Bu yönelme Mısır'ın İslâm cihadının merkezi olması ve büyük bir ticarî öneme sahip bulunmasıyla ilgilidir. Bu devirde Şam sahillerinde Batı Cumhuriyetleriyle Haçlılar arasında ticarî ilişkiler vardı. Dördüncü Haçlı seferi olarak bilinen harekette Venedik, Mısır'daki emellerine yöneleceğine Konstantiniyye'ye gitmiştir. Bu Haçlı seferinde Bizans İmparatorluğunun temelleri sarsılarak zayıf bir Latin İmparatorluğu kurulmuştur (1204-1261). Venedikliler ise liman ve adalardan oluşan bir ticaret imparatorluğu kurmayı başarmıştır. Buralarda Karadeniz'den Adriyatik Denizine kadar olan menfaatlerini sürdürüyordu. Diğer taraftan Venedik, aynı şekilde Mısır'daki durumunu da kuvvetlendirmiş ve İskenderiye'de İkinci bir Funduk almayı başarmıştır. Böylece Mısır için Doğu-Batı kervan (baharat) ticaretinde Venediklilerin dördüncü Haçlılara karşı durumlarını galiba en iyi açıklayan şey yeni bir aklî çerçeve içinde söylenen meşhur Venedik ata sözüdür: "*Siams Veneziani poi christiani*"; "Biz önce Venedikliyiz, ondan sonra ya da ikinci olarak Hıristiyanız." Bundan sonra takipçi bir Haçlı seferi Mısır'a gelmişse de hezimete uğramaktan kurtulamamıştır. Bu savaş, ticarî ilişkilere geçici bir süre de olsa darbe vurmuştu. Kudüs'te bulunan Haçlı Kralı Louis, diğer gruplarla aralarında ayrıntılarda ihtilaf bulunmasına rağmen katliamlara devam etmiştir. Ancak tarihî şartlar bizi bu Haçlılar hakkında düşünmeye sevk etmektedir. IX. Louis'in ordusuyla Mısır'a deniz yoluyla gitmesi gerekiyordu. Bu sırada Moğollar Şam bölgesine yönelmişlerdi. Bu durumda, Eyyûbîler iki cephede savaşa mecbur kalacaklardı. Suriye'nin yağmalanmasından sonra Mısır, Moğollar ve Haçlılar arasında kalacaktı. Ancak bu durumun gerçekleşmediği görülmektedir. Mısır ordusu Ortaçağlarda gördüğü en büyük Avrupalı gücün saldırısına uğradı. Ancak savaşı kazanmasını da bildi. Fakat bu Kudüs Haçlı prensi Louis hakkında bizi ilgilendirenlerin tamamı değildir. Bu sefer, Mısır'da Eyyûbî hâkimiyetinin sonunu hızlandırmıştır. Ya da diğer bir deyişle onların askerleri olan Memlûklerin tahtı ele geçirmesini hızlandırmıştır. Bu dönemdeki ikinci büyük düşman saldırısı Moğolların hücumudur. Ayn-ı Câlût savaşında 1260'da Moğolları mağlup eden Memlûkler Ortadoğu'da yerlerini sağlamlaştırdılar. 1261 yılında Abbasî hâlifeliğinin Mısır'a intikalinden sonra önemleri büsbütün artmıştır.

Bu durumda Mısır İslâm alimlerinin sığınağı, İslâm medeniyetinin merkezi ve İslâm dünyasından Moğol tehlikesinin kovulması için ümit kaynağı olmuştur. Bu bilgilerden sonra üçüncü noktaya gelmiş bulunuyoruz: Bu da Moğollar, Mısır ve Mısır'ın Ticaret siyasetidir.

Üçüncü Nokta; Dünya tarihindeki büyük imparatorlukların içinde ve XIII. yüzyılın en büyük imparatorluğu olarak Moğol imparatorluğu kabul edilmektedir. Memlûklerin onları Ayn-ı Câlût'ta yenmesinin pek çok sonucu olmuştur; Bu savaşla, Fırat nehri, İslâm dünyasının önemli iki medeniyetini ayıran bir hat olmuştur. Bunlar; İran İslâm medeniyeti ve Arap İslâm medeniyetidir. Buradaki diğer bir sonuç; Rum Selçuklularının kaderi üzerindedir

(Çağdaş Türk tarihçileri Anadolu Selçukluları demektedirler.) Bu devletin kurulması bilindiği gibi İslâm'ın en büyük başarılarından biridir. Bu devlet Malazgirt savaşından bir müddet sonra Bizans'ın Asya'daki kalbinde kurulmuştur. Türkiye Selçuklularının Anadolu'da Bizans'a karşı 1176 senesinde kazandığı Miryakefalon zaferinden sonra Anadolu'da hâkimiyet tam olarak sağlanmıştır. Artık İslâm dünyası ve Mısır için Anadolu ayrılmaz bir ticaret merkezi olmuştur.

Türkiye Selçukluları Devleti, Bizans önünde bir sınır ve uç devleti idi. Moğollar bu devlete 1243 tarihinde Sivas yakınlarında Köseadağ savaşında ağır bir darbe vurmuştur. Selçuklular bu savaşta ağır bir yenilgiye uğramışlardır. Böylece Anadolu, Moğol imparatorluğunun bölgelerinden biri olmuştur. Bizans da bu sayede, bir nevi, Moğol himayesinden yararlanmıştır. Selçukluların zaafa düşmesi mücahid Türk beyliklerinin ortaya çıkmasını sağladı. Germiyan, Bursa'daki Âl-i Osman bu beyliklerdendi.

Moğol yayılmasının göz ardı edilemeyecek sonuçlarından biri de; 1258'den az önce tüccarlar Bağdat'ı terk etmiş ve Moğollardan kaçmış olmalarıdır. Bu tüccarların büyük kısmı daha sonra Baharat sahili adını alacak olan Malibar'ın Kalküta limanına gitmişlerdir. Bu sırada o bölgede Hindliler hâkimdiler ve daha Müslüman olmamışlardı. Tüccarlar burada bazı ayrıcalıklardan yararlanabilmekteydiler. Ticarî ilişkilerini gelenek ve kanunlarla yürütmekteydiler. Bu tüccarlar sayesinde bu mütevazı liman ya da küçük köy kısa bir sürede güney sularının en önemli ticaret limanı oldu. Burası Hindistan, Endonezya, Çin ile Müslüman tüccarların ticarî değişim merkezi idi. Burada Çin Moğolistan'ından söz etmemiz gerekir. Moğollar Yüan ailesi döneminde Çin'e hâkim oldular. Müslümanların Çin'de çok eski ve derin bir ticaret geçmişleri vardı. Özellikle Çin sahilinde; Kanton, Hansa ve diğer Çin limanları ticarî ilişkilerin gerçekleştirildiği yerler arasında sayılabilir. Moğolların Çin idarecileri Çin'in daha önceki Müslüman tacirleri destekleme politikasına devam ettiler. Bu tacirler Çin'in ticaret alanında ekonomik yapısının oluşmasında birinci derecede rol almışlardır. Çin imparatorları Japonya'yı Moğol imparatorluğu içine katmayı denediler. Bu deneme başarısız olmuşsa da Japon korsanlarının faaliyetleri büyük ölçüde ortadan kaldırıldı. Çin imparatorları Seylan'ı da ele geçirmeyi denediler; ama başaramadılar. Çin sınırlarının Hind okyanusunun ortalarına kadar uzadığı görülmektedir. Denizcilik ve gemicilik sanatında ne gibi yenilikler olmuştu ki Çinlilerin faaliyetleri Moğol idaresi altında Batı Hindistan ve Malibar sahillerine kadar genişlemişti? Gerçekten Çinli denizciler XI. veya XII. yüzyıllarda Hind okyanusundaki mevsimlik rüzgarları nasıl kullanacaklarını Hindistanlı, İranlı ve Arap denizcilerden öğrenmişlerdi. Ayrıca, Onlar Çin Hindi Limanlarının yerleşim şeklini ve Junk ismini alan meşhur büyük gemilerin yapılmasını öğrendiler. Bu gemilerden XIII. yüzyılda Marko Polo, XIV. yüzyılda da İbn-i Battûta bahsetmektedir. İbn-i Battûta bu gemileri okuyucularının zevk alacağı hoş bir tarzda anlatmıştır. Bu Junklar beş yüzden fazla yolcu taşıyorlardı. Ayrıca çok ağır malları da taşımaktaydılar. Bunun manası devlet için daha fazla vergi anlamına geliyor-

du. Tüccar için ise mal hacminin artması, daha çok mal değişimi ve fiyatların mutedil olması manasına geliyordu.

Burada sonuç olarak; Moğol devri Güney denizleri ve Hind okyanusu tarihi ile ilgili bazı bilgilere sahip olabiliyoruz. Güney deniz yolları Çin sahillerinden Çin Hind'i kıyılarına, Serifhaya (Şeri, Serire) ülkesine oradan Magapahit bölgesine, Seylan'a, Maldif adalarına, Doğu ve Batı Hind sahillerine oradan İran Moğollarının çok önemli bir giriş limanı olan Hürmüz Limanına, oradan da Ceziretu'l-Arab limanlarına ulaşıyordu. Aden bunların önemlilerindendi. Güney yarımadası sahilleri, Seylan limanları ve Maldiv Doğu Afrika deniz yollarının rotasını oluşturuyordu. Buranın en önemli limanları Mogadişu, Kerve, Zenc ve Sufare gibi limanlardı. Şüphesiz Araplar Ümit Burnu'na altın aramak için gitmişlerdi; Fakat buna rastlayamayınca bu seferleri ihmal etmişlerdi. Ancak Moğolların Zenc ve Sufale limanları ile alakaları ne idi. Bu araştırmada bu nokta bir konu teşkil etmektedir. Kalküta'nın öneminin artması Moğol baskısı sonucu göç eden Bağdat tüccarları sayesinde olmuştur. Aynı şekilde Zenc sahillerinin öneminin artması XIII. yüzyılda Moğol baskısından kaçan tüccarların sayesinde olmuştur. Aynı zamanda Mısır'ın ticareti Kalküta ve Endonezya adaları ve Doğu Afrika sahilleriyle bağlantılı idi.

Böylece Hind okyanusu, güney denizinin Çin kıyısından Zenc kıyılarına, Aden ve Kızıldeniz'den Mısır'ın Akdeniz'deki sahillerine kadar ticaret yollarının ana hatları tamamlanmış oldu.

Dördüncü nokta; Moğolların Asya hâkimiyeti sırasında Akdeniz havzasının tarihine bir bakış olacaktır. "Mısır, Asya ve Afrika kıt'alarını birleştirirken, Akdeniz ile Kulzum denizlerini ayırmaktadır." Mısır'ın ticaret yolları ve siyasetleri, bu tarihî coğrafya ile sıkı sıkıya bağlıdır. Moğollar hem ticarî ilişkiler ve hem de buna yönelik siyasette önemli rol oynadılar. Moğolların ticarî politikalarının esası ticaretin ve yolların kapılarını herkese açık tutmaktı. Moğollar Asya'nın yollarını Rusya (Kıpçak)'daki sınırlarından, Karadeniz'e ya da Ayas Limanından (Anadolu'daki Küçük Armeniya limanı) Tebriz, Bağdat, Basra Körfezi, Malibar sahilleri, güneydoğu Asya ve Çin'e doğru açtılar. Yine batılı tüccarlar Karadeniz sahillerinden, Tebriz ve Asya'nın ortasındaki Çin seddine kadar gidiyorlardı. Frenk tüccarları, Çin'in iç sınırlarından Çin sahillerine kadar gidiyordu. Burada meşhur Kanton limanında batılı tacirler Kârimî tüccarları ile buluşuyordu.

Baharat üreten ülkeler ve doğu mallarını ihraç eden ülkeler arasındaki yollar Avrupalılara XIII. yüzyılın ikinci yarısında Papalığın emellerinin canlanması ve bu Asya yollarından yaralanmak için Haçlılara çağrı yapılması, Doğu ile Batılı ticaret cumhuriyetleri arasında ticarî ilişkilerin zorlaşması ya da Mısır Kızıldeniz vasıtasıyla Hint Okyanusu ile Akdeniz arasındaki ananevi yolun kullanılmaması sebebiyle açıldı. Bu yol Mısır'ın tam olarak hâkim olduğu bir yoldu. Bu hâl bir propaganda suretiyle uygulamaya geçerek özellikle Moğollar ile Batılılar arasında dostluğa dayanarak gelişti. Bu ilişkiler o sevi-

yeye ulaştı ki Moğollar Paris'te Fransa kralının sarayına elçi gönderdi. Papalık Mısır'la ticaret yapanlara cezalar uygulamaya başlamıştı. Burada belirtilmesi gereken bir şey vardır ki aynı devirde İslâm uleması da Batı ile ticarî ilişkiye girilmemesi için çağrıda bulunuyorlardı. Bütün bunlara rağmen ulaşımın geleneksel yolları, denizcilik, ticaret hepsi Mısır'ın kontrolü altındaydı ve önemini kaybetmemişti. Tam tersine Çin sahilleri, Çin-Hindi, Güney Doğu Asya ülkeleri, Hindistan sahilleri, Seylan, Doğu Afrika'nın Aden limanına (Burası o zamanlar bazı iç karışıklıklara rağmen Mısır'a bağlı olan Resulilere bağlıydı.) Buraya varan yollar önemlerini muhafaza ettiler. Yine Aden ticarî rolünü milletlerarası ticarete yarış hâlinde bulunduğu Basra Körfezinin girişinde bulunan Hürmüz gibi limanlara rağmen korumuştur. Bu dönemde Hürmüz ile Aden arasındaki rekabet giderek artmıştı. Bu çekişme, Aden'in ticaret hacminin genişlemesini, Ayzab, Kus ve Kahire'nin büyük çarşıları ve Funduklarıyla İskenderiye'ye ulaşan mal miktarının artması sağlanmıştı. Bu durum rekabette ilk ve kesin bir başarıydı.

İkinci başarı- İran'da bulunan Moğollara bir tepki olarak elçilerin Hürmüz ve Irak yoluyla Mısır'a gelmeleri engellenmesiyle XIII. yüzyılın seksenli yıllarında yaşandı. Mısır'ın tepkisi fiilî oldu. İktisadî meselelere yaklaşım, olaya nazârî ve amelî hakkını birlikte veren bir düşünceye dayanıyordu. Mısır, Güney ve Hind Okyanusu tüccarlarına bir nevi ayrıcalıklı pasaport vermişti. Bu pasaporta sahip olanların vergi indirimi ve doldurma-boşaltma işlemlerinde kolaylık sağlanacağı garanti ediliyordu. Ayrıca can ve mal güvenliği devletin himayesindeydi. Devlet güneyden ihraç olunacak her malı satın alacağını garantiliyordu. Bütün bu olumlu adımların olumlu etkileri olmuştu.

Üçüncü başarı- Mısır büyük Moğol imparatorluğundaki gelişmeleri kontrol altında tutuyordu. Kısa zamanda bu imparatorluğun bölünmesinin kendi ticarî ve siyasî menfaatleri açısından önemini anladı. Bu devletin tarihî merkezi olan Çin'den uzaklaşmasıyla ki bu büyük imparatorluğun -Moğol imparatorluğu- Asya'nın ortasında, İran'da bir devlet ve Rusya'da (Altınordu) Müslüman bir devlet hâlinde bölünmesinin tarihî ve özel bir yeri vardır. Mısır bu önemli gelişmeyi desteklemeye gayret etti. Başkentlerine -Saray-, camilere; hediyeler, alimler, hatipler gönderildi. Aynı zamanda bu Moğol devletinin merkezi ile iyi ilişkiler kurmaya önem verilmiştir. Bunun yanında bu Rusya'daki devletin (Altınordu), Bizans ve İran Moğolları ile çıkan meselelerinde aracılık ediliyordu. Bu hiç de küçümsenemeyecek çok önemli bir siyaset ve başarı ile Memlûkler Mısır'ın menfaatlerini korumuş oldular. Aynı zamanda onlar beyaz köle ticaretini de teşvik etmekteydiler. Ceneviz gemileri Karadeniz limanlarından çıkarak Çanakkale Boğazı yoluyla Akdeniz sahillerinden Mısır'a ulaşıyorlardı. Bu limanlardan en önemlileri İskenderiye ve Dimyât idi. Bu faaliyet zor zamanda Mısır'ın üçüncü başarısı idi.

Dördüncü başarı ise; XIV. yüzyılın yirmili yıllarında İran Moğolları ya da İlhanlılarla Mısır arasındaki savaş durumunun sona ermesidir. Memlûklerin 1260 yılında Ayn-ı Câlût savaşındaki galibiyetlerinden sonra bir

asrı aşan sürede Memlûk-Moğol savaşları taraflar aleyhinde ve lehinde gelişerek devam etmiştir. İslâm'ın, XIV. yüzyılın yirmili yıllarında İran Moğolları sarayında yerini sağlamlaştırmasıyla durum değişmeye başlamıştır. Bu değişimde İran-Mısır arasında gidip-gelen bir tüccar iki ülke arasında barış sağlanmasında etkili olmuştur. Bu tüccarın ismi el-Mecîd es-Selami'dir. Sultan en-Nâsır Muhammed b. Kalavun barış antlaşmasının imzalanmasından sonra kendisine bazı mülkler vermiş ve ayrıcalıklar tanımıştır. Bu ayrıcalıkların en mühimlerinden biri vergi muafiyeti sağlanmasıydı. İran Moğolları ile 1333 yılında barış antlaşması imzalandı. Bundan sonra Çin, İran, Irak, Suriye ve Mısır arasındaki ticaret yolu düzene kavuşmuştur.

Bu dördüncü başarı beşinci bir gelişmeyi de getirmiştir. Bu, Doğu-Batı ticarî rekabetinde Mısır için tehlike teşkil eden Küçük Armeniya ve İskenderiye açısından tehlike oluşturan Ayas limanına karşı izlenen politika ve mücadelelerdir. Memlûk sultanları herhangi bir Frenk-Moğollarla askeri yardımlaşmaya karşı Küçük Armeniya'yı nüfuzları altına almak için oraya yönelmişlerdir. Bu hareket Şam sahillerinde bulunan Latin kalıntılarını ortadan kaldırma projesine paralel olarak sürüyordu. Bu gelişmelerde 1291 yılında son Haçlı bölgesi olan Akka'nın ele geçirilmesi çok önemli bir dönüm noktası oldu. Akka elli yılı aşan bir dönem ticaret cumhuriyetlerinin hâkimiyeti altında kalmış; ancak bu durum İskenderiye'nin ticarî önemini azaltamamıştı. Akka kalesi 1291 yılında Frenklerin bir daha burayı ele geçirme emelleri kalmaması için yıkılmıştır. Akka'nın fethi, İran Moğollarıyla anlaşılması gibi gelişmeler sonunda Mısır Ayas'ı ele geçirmek için acele etmemiştir. Çünkü Mısır Ayas'ı Doğu-Batı arasındaki ticarete kendisi için tehlike görmemiştir. Bunun bir delili de Moğollarla antlaşmadan sonra, Kuzey Suriye'de Ayas ile rekabete girişmek için yapılması düşünülen liman plânından vazgeçilmiş olmasıdır. Bu durum İskenderiye'nin XIV. yüzyılın atmışlı yıllarından itibaren doğu ile batı arasında alış-veriş merkezi olması ve İslâm sahilleri boyunca Anadolu sahillerinden Tunus'a giden en önemli liman hâline gelmesi anlamına geliyordu.

Tunus'un adını zikrettiğimiz zaman muhakkak buranın Mısır'ın ticaret siyaseti açısından önemini belirtmemiz gerekir. Buranın Akdeniz sahilleri Ortaçağlarda Doğu-Batı arasında çok önemli bir rekabet merkezi olmuştur. Özellikle XI. yüzyılda Sicilya ve Güney İtalya'nın Normadiyalılar tarafından işgal edilmesi ve ardından Normadiyalıların takip ettiği siyasetle Tunus ve Libya sahillerinde istikrar sağlama girişimleri olmuştur. Burada Memlûk Devletinin 1250 yılında kurulması ve bu devletin 1260 yılında Moğolları Ayn-ı Câlût savaşıyla yenip, Afrika'yı Moğol tehlikesinden kurtarmasını ifade etmek istiyoruz. Aynı zamanda, bu zaferin Mısır'ın ticaret siyaseti açısından üzerinde özel olarak durulması gereken önemli sonuçları da olmuştur.

Afrika; daha ayrıntılı anlamıyla Gana, Güney Çad'da bulunan Batı Sudan, Kerdufan, Darfu, Gazal denizi ortaçağların altın kaynaklarıydı. Gana altını kendisine karşılık gelen Batı Sudan'ın en önemli maddesi tuzla ölçülürdü. Altın ticareti sultanın tekelinde idi. Bu ticaretin en önemli yolu Lemsüne yolu idi. Lemsüne Mağrib'deki en önemli Berberî kabilesi idi. Buna ilave olarak

Cezayir ve Tunus'a ulaşan ticaret yolları da vardı. Akdeniz'de bu altın ihracı sayesinde İtalyan cumhuriyetlerinde altın sikke senetleri ortaya çıktı. Sultan Zâhir Baybars devrinde bu cumhuriyetlerden birisi bizzat Tunus idarecisi ile görüşerek Tunus sahillerinden Çad, Gana veya altın kaynaklarına geçiş izni istedi.

Tunus hâkimi ilke olarak antlaştı ve Batıya bu önemli hakkı verdi. Bu haber Memlûk sarayına ulaşınca Zâhir Baybars Tunus hâkimine elçi göndererek Frenklerle antlaşma yapmaması, yoksa ülkesini işgal edeceği konusunda uyarıda bulundu. Mısır'ın bu kararlı tavrı karşısında Tunus geri adım atmak zorunda kaldı. Bütün bunlardan da anlaşılacağı üzere İslâm devletleri ananevî siyasetlerini sürdürmüşlerdir. Sahilden Afrika içlerine geçiş hakkı Müslümanlarındı. Memlûkler döneminde Mısır ile vahâlar ve Çad bölgeleri, Orta Sudan ve Mali'ye kadar olan ticaret canlanmıştı. -Mali Batı Sudan'ın büyük bir kısmını içine alan XIII. yüzyılda ortaya çıkmış bir İslâm Devletiydi. - Belirtildiği gibi Mısır-Mali arasında ticaret canlanmış ve İslâmî dönem Mısır tarihinin ilk altın kaynağı el-Alâki'nin rezervlerinin bitmesinden sonra buradan Mısır'a altın ihraç olunmuştur. Aynı zamanda ilim tahsili için Sudan'dan Kahire'ye öğrenciler gelmişti. Başkentte onlar için meşhur bir medrese vardı. Burada ifadesi gereken başka bir husus; Mali imparatorluğunun tarihindeki en zengin topluluk -Mensâmûsî- hacca giderken Kahire'den geçmiştir. Kahire'de harcadığı ve emirlere dağıttığı altın o dereceye ulaşmıştı ki başkentte altın fazlalığından Dinarın değeri düşmüştü. Mensâmûsî'nin cömertliği onu dönüştürdü Memlûklerin büyük tüccarları Kârimîlerden borç istemek zorunda bırakmıştı. Mensâmûsî bu tüccarlardan birinin parasını ödeyemeyince tüccar borcunu almak için bizzat yanına gitmişti. Ancak alacaklı tüccarın şanssızlık peşini bırakmamış, orada vefat etmiş ve defnedilmiştir.

Burada dördüncü noktanın sonuna varıyoruz. Mısır'ın ticaret politikasının boyutları ve yeni pazarlar son kısmı teşkil edecektir. Mısır'ın Mağrib, Endülüs, Batı Sudan ve Ayrıca Beyaz Nil ile Mavi Nil'in birleşme yeri Nube pazarlarıyla ilişkide olduğu görülmektedir. Mısır, ananevî yollarla Habeşistan'a kadar ulaşmıştır. Arapların Habeşistan ve Somali sahillerine yerleşmeleri sonucunda Habeşistan ile olan mal değişiminin hacmi genişlemiştir. Mısır'ın Doğu ve Batının malları Zenc sahillerine, Doğu Afrika'ya ulaşıyordu. Güney sularının Nevâhizleri, Junk gemileri ve Kârimî tüccarlarının gayretleri sayesinde Hind okyanusu ile Çin denizindeki ticaret düzenlenmişti. en-Nevâhize, Nâhûza kelimesinin çoğuludur. Bunlarda ticaret yapanlar genellikle geminin hem taciri, hem de sahibi olan kaptanlardı.

Moğol imparatorluğunun Batılı tüccarlara Asya sahilleri, Hind ve Çin kıyılarına ulaşma izni vermelerinden sonra Akdeniz havzasında ciddi bir rekabet oluşmuştu. Buna Mısır'ın tepkisi çok sert olmuştur. Sonuçta Mısır ticaretinden hiçbir şey azalmamış ve hacmi artmış, Batılılar etkili, kuvvetli uygulamalar ve siyasetlerle karşılaşmıştır. Bundan sonra işlerin gidişini Mısır'ın lehine çevirecek uygun bir zemin oluştuğu görülür; Moğolların İran'daki hâkimiyetleri çok uzun devam etmedi. XIV. yüzyılın otuzlu yıllarından itibaren

ve tam olarak 1330 yılında Moğolların İnan'daki hâkimiyetleri çökmeye başladı. Aynı asrın 1340 yıllarında Rusya'da Kıpçak devletinde istikrar bozulmuş, bununla birlikte devletin yapısı ve işleri de sarsılmıştı. Böylece Mısır bölgesinde en güçlü devlet hâline gelmiştir. Mısır Karadeniz'den Batıya, Kızıldeniz'den Hind okyanusuna kadar olan bölgede tek önemli güçtü. Böylece Aden ve İskenderiye dünyanın en önemli iki limanı hâline geldi. Ayzab ise komşu kabilelerin mücadeleleri nedeniyle sıkıntıya düşmeye başlamıştı. Onun yerine kuzey tarafından el-Kusayr, Tûr, Süveyş ağırlık merkezi oldular.

Böylece, ticaretin önemli iki unsurunun, devletin ticareti geliştirmesi ve kontrolünü ele almasının, Doğulu, Batılı ve Mısırlı tüccarların güvenliklerinin sağlanmasının, ilişkilerinin düzeninin temini konusundaki çalışmaların, vergi toplanması gibi konuların tetkik edildiği beşinci noktaya ulaşmış oluyoruz.

İlk önce Tüccarlarla başlayalım. Kârimî tüccarları; Eyyübîler ve Memlûkler devrinde Mısır'ın tüccarları idiler. Bunların İslâm ticaret tarihi ve İslâm devletleri tarihinde, haklarındaki bilgilerimiz çok yeni olmasına, onlara ait ticaret kitapları ya da ortaçağ dünyasında rastlanan hesap defterlerine sahip olunmasına, haklarında açık bir çerçeve çizecek bilgi ve belgelerimiz olmamasına rağmen, eşsiz bir yerleri vardır. Bu bilgilerin başlangıcı Renaud de Chatillon'un seferiyle ve oradan Selahaddin'in her zaman zikredilmesi gereken hâlifeye yazdığı mektubuna dayanır. Bu mektupta Haçlıların hedefi- bu ıstılahı burada kullanmamız yerindedir.-, ya da De Chatillon'un amacı, "Hacıların Hacca gitmelerini engelleyip, yollarından alıkoymak, Yemen ve Ekârim (Kârim) tüccarlarını Hicaz kıyılarındaki Veylem'e sokmamaktı." Güneyin büyük tüccarlarını, Yemen tüccarlarını ve Aden Kârimî tüccarlarının korunması o devirde Mısır'ın en önemli sorumluluklarındandı. Bu mektup 1183 yılında yazılmıştı. Bundan iki yıl önce yani 1181'de Kârimî tüccarları dört senelik vergiyi bir defada vermeyi kabul ettiler. Bunu ödeyebilmeleri şu durumların açık ve şüphe götürmez işaretleridir; büyük tüccarlarla devlet arasındaki anlaşma ve iyi ilişkiler, güven, ikinci olarak Kârimî tüccarlarının yatırımları ve malî güçlerinin dikkat çekecek oranda olmasıdır.

Ancak buradaki belirsizlik; acaba ilk ödemenin gelecek yıllar için mi yoksa geçmiş yıllar için mi olduğu meselesidir. Burada en mantıklı tercih gelecek dört yıl için olduğu şeklindedir. Ödemenin şekli devlet ile tüccarların çıkarlarındaki uyuma da işaret etmektedir. Bu durumda Eyyübî ailesinden Takuyiddîn Ömer ve naibinin Fustât'ta Nil kenarında Kârimîler için bir Funduk yaptırmaları şaşılacak bir şey değildir. Funduk ortaçağlardaki ticaret ve işlem müesseselerinin zirvesidir. Üç bölümlük *Kitâbu'l-Medhâl* yazarı meşhur fakih İbnü'l-Hac toptan satış yapmaları, büyük iş antlaşmaları akdetmeleri nedeniyle insanlara ve alıcılara onlara gitmemelerini tavsiye eder. O, onların en önemli mallarının baharat, güzel kokular ve ayrıca ziynet eşyaları olduğunu ifade eder. Fustât'taki Funduk'un açılmasından sonra Sultanlar, devlet adamları ve tüccarların önemli ticaret merkezlerinde Kârimî fundukları kurmaya başladıklarını bildirir. Kus ve İskenderiye'de bunların en önemlileri

vardı. Aynı zamanda Kârimîlerin Suriye'de ticaret yerleri, Hicâz'da çarşıları vardı. Aden, Te'iz, Zebîd ticaret imparatorluklarının en önemli yerleri idi. Galâfaka onların güneydeki en önemli çarşılarıydı ve burada Fundukları vardı.

XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kalküta buraya gelen topluluklar ve Müslüman tüccarlar sayesinde dünya ticaretinde önemli rol oynamaya başladı. Bu Hindistan Limanının merkezi el-Mermûk'ta Kârimî ticaret mekânları vardı. Kârimîler Uzakdoğu'ya kadar gitmişler ve Çin limanlarına kadar ulaşmışlardı. Aynı zamanda buralarda Moğolların yolları açmasından yaralanan İtalyan tüccarlarına da rastlanmaktaydı. Bundan daha önce de söz etmiştik.

Burada Kârimîler'den bahsetmeden önce yönetimin Eyyûbîlerden memlûklerine geçmesini sağlayan iç karışıklıklardan söz etmeyi gerekli buluyoruz. Bu değişim Memlûk hâkimiyetini reddedip yönetim ve hâkimiyet isteyen Arap kabilelerinin isyanına neden oldu. Sultan Zâhir Baybars bu isyancıları ortadan kaldırırken Kârimî tüccarları Yemen denizlerinden Ayzab'a geçmişler, burada emniyet ve istikrarın iadesini, Memlûklerin zaferini bekliyorlardı. Kafilelerin Kus'a gemilerle develerin taşınması için mallarına boşaltmalarına şahit olan İbn Vâsıl, Zâhir Baybars'ın Kârimîlere verdiği önemden ve emniyetlerinden söz eder. Öyle ki yapılan kayıtlarda develeri yularlarında bile zayi olmadığı görülmüştür.

Kârimîler ticarî ve malî yapılardan oluşan Müslüman tüccarların omuriliği hükmünde bir ailedir. Kârimî ailesi çocukları ve adamlarını ticaret ve yatırım konusunda eğitiyorlardı. Böylece yeni nesiller eskilerin tecrübesini ediniyor, ayrıca geleneksel komisyon ve çarşılar, mal ve işlemler hakkında bilgili sahibi oluyorlardı.

Kârimî tüccarları barışa önem vermişler ve sultanlar arasında anlaşmazlıkları ortadan kaldırmaya çalışmışlardı. Özellikle, bu cümleden, Yemen ve Mısır arasındaki anlaşmazlıkları ortak ticarî menfaatler doğrultusunda ortadan kaldırmaya çalışıyorlardı. Aynı zamanda onlar vergi sistemine önem vermişlerdi. Kârimîlerin Mısır'da özel bir vergi idaresi vardı. Mısır'ın dışındaki yerlerde vergi işleri için düzenlemelere önem verilirdi. Bu konuda XIV. Yüzyılda Kanton (Çin) dan Kahire'ye gelen Kârimî tüccarlarının Aden'deki kötü vergi uygulamalardan, fiyatların yükselmesinden şikayet ettikleri görülmektedir. Ancak Mısır bu türlü sorunları çözmede başarılı olmuştur.

Kârimîlerin faaliyetleri ticarî çarşılarla sınırlı kalmayıp, büyük mal değişimi, büyük miktarda borç verilmesi hususlarında da görülmektedir. Devletler bile- Memlûkler, Yemen sultanları ve Resûliler-onlardan borç alıyordu. Hatta durum bunun da ötesine ulaşmıştı; Kârimîlerin ticaret kervanlarını korudukları silahlı muhafız birlikleri vardı. Aynı zamanda onlar bu idarelere korumaya birlikleri veriyorlardı. Bunlar güvenlik işleri ya da devrin gerektirdiği bazı seferlere kuvvet gönderiyorlardı. Çoğunlukla sultan ve emirlere değerli

hediyeler sunuyorlardı. Bütün bu canlı faaliyetler ağı ışığında ana paralarının milyonları bulması şaşırtıcı değildir.

Kârimilerin İtalyan, Marsilya, Barselona tüccarlarıyla ticarî ilişkileri olduğu muhakkaktır. Bu tüccarlar Kârimilerle Akdeniz'deki Mısır limanları ve Suriye'de buluşuyorlardı. Bu Batılı tüccarların en önde gelenleri Venedik ve Cenevizlilerdi. Bu dönemde Doğu Akdeniz'de İskenderiye, Venedik ve Ceneviz için önemli bir merkezdi. Buradaki yabancı Fundukları kaleye benziyordu. Şöhretleri o kadar yayılmıştı ki Venedik'teki Alman Funduk'u İskenderiye'deki Venedik Funduk'u örnek alınarak yapılmıştı. 1204 yılından sonra en önemli Venedik ve Ceneviz ticaret merkezleri Medine'deki iki Venedik Funduk'u olmuştu.

Funduk daha önce işaret ettiğimiz gibi Akdeniz ticaret faaliyetlerinin en önemli müessesesidir. Buraya gelen malların, tüccarların işlerini devletin oradaki menfaatlerini koruyucusu olan Konsolos yürütüyordu. Funduk'u Fundukî (Fundicarus) ve yardımcıları yönetiyordu. Bu funduklara gelenler, tartı ve ölçüleri kullanma, özel fırın, içindeki özel kilise gibi imkanlardan yararlanabiliyorlardı. Yabancı tüccarlar kendileri için özel funduklara geliyorlardı. Müslüman tüccarlar ise herhangi bir han, Müslüman fundukları ya da tanıdık veya arkadaşlarının evlerinden biri şikkını seçiyorlardı.

Benjamin Tatilli isimli seyyah XIII. yüzyılın ikinci yarısında İskenderiye'de bulunan Fundukların ve buraya gelenlerin sayıları, ülkeleri ve otuz adeti bulan Fundukları hakkında bilgi vermektedir. Bu sayı şüpheli olmakla birlikte, buranın milletler arası bir liman şehri hâline geldiğini göstermektedir.

Bilindiği kadarıyla Mısır idaresi Batılı tüccarların ikamet süreleri konusunda bir sınırlama getirmemiştir. Öyle ki bunların bazıları burada doğmuş, yaşamış, ticaret yapmış ve bağlı buldukları cumhuriyetlerle ilişkilerini devam ettirmişlerdir. Kârimî tüccarları ile Venedik, Ceneviz, Marsilya, Barselona ile yaptıkları ticaretler devrin en önemli ayırıcı özelliklerindendi. Tüccarlar arasında ülkeler arasında barış oluşu sürece ilişkiler hukukî bir zeminde devam ediyordu. Savaş zamanlarında ise işler zorlaşıyor; kontroller, kuşatmalar ve sonuçta tutuklamalar başlıyordu.

Bu ilişkiler arenasında hangi mal olursa olsun ticareti bir uzmanlık işi hâline gelmişti. Örnek olarak, Venedik biber ticaretiyle uğraşıyordu. İskenderiye Doğunun en büyük biber pazarı olmuştu. Kârimiler en büyük biber temini kaynağı idiler. Venedikli tüccarlar biberin Avrupa'ya dağıtıcısı durumundaydılar. Yine Cenevizliler köle ticaretinde ön plâna çıkmışlardı. Gemileriyle Mısır'a yılda iki bin kadar köle ve cariye getiriyorlardı. Bu küçük yaşta Memlûkler devletin bilinen ordu düzenini oluşturuyorlardı. Ayrıca Memlûk sultanları demir, kereste, katran gibi harp malzemelerinin ithâline büyük önem ve destek veriyorlardı. Ayrıca silah ithâli de yapılıyordu. Yöneticiler Batılı tüccarları teşvik için mallar ve yolculara vergi indirimi uyguluyorlardı. Yine devlet Avrupa pazarlarından maden ithâline önem veriyordu. Altın, gü-

müş ve bakır bunların başında geliyordu. Avrupa tüccarlarının getirdiği bu madenlerle para basılıyor ve bununla alış-veriş yapılıyordu.

Gelen ve giden mallardan alınan vergiler çok çeşitli ve karışıktı. Ancak alınan genel vergi oranı üç-dört ya da daha çok geminin toplam yükünden tahsil olunuyordu. Mısır, burada Sultanın hazinesi kastedilmektedir, malın değeri üzerin %30 vergi alıyordu.

Bu araştırmada bu incelemelerden sonra altıncı noktaya geçiyoruz. Bu nokta gerçekten hassas ve zor bir noktadır. Burada Mısır'ın ticaretinin zaafa uğraması konusu ele alınacaktır.

Bu zaafın başlangıcı olarak ifade edilebilecek iki önemli tarih vardır; Bunlar 1365 ve 1400 yıllarıdır.

İskenderiye 1365 yılında radikal Haçlı tavrılarıyla tanınan Kıbrıs'ın genç kralı I. Peter Lusignan tarafından yağmalanmıştır. Mısır bu vahşî saldırıyı hiç unutmadı. Memlûk sultanları Kıbrıs adasını ele geçirmeyi plânladılar. Taraflar arasında antlaşma olması, İskenderiye'nin durumunun tekrar düzelmesi, Mısır idarecilerinin burayı ele geçirme amacından uzaklaştıramamıştı. XIV. Yüzyılın sonlarına doğru İskenderiye, Aynı zamanda 1349 yılında dünyanın üçte birini etkileyen veba salgınından sonra dünyadaki ananevi ticaret merkezi olma gücüne tekrar kavuşmuştur.

İkinci büyük darbe; Mısır sınırlarına kadar gelen ve Şam'daki zengin çarşı ve zanaat merkezlerini yok olmakla karşı karşıya bırakan Timur istilasıdır. XV. yüzyıl seyyah ve tarihçileri Timur istilasından sonra, Şam'ın eski ticarî hareketliliğine kavuşabildiğini yazarlar. Makrizî XV. yüzyılın başlarında Kahire çarşılarının haraplığından söz eder. Ancak bu iki tarihî bilgi araştırmacıları ikna edememektedir.

XV. yüzyılın Ortadoğu haritasına inceleyici bir gözle bakıldığında, mevcut manzara bu yüzyılın ilk yarısındaki bölgedeki tarihî değişimin ve olayları anlamamıza yardım etmektedir. Bu olayların ilki ve en tehlikelisi Mısır'ın Kuzey sınırında istikrarın kaybolmasıdır. Bu gelişme Timur'un Anadolu'daki işgallerinden sonra oluşmuş bir durumdur. Türk kabilelerinin göçleri, bunların yoğun hareketleri, siyasî değişmeler ve sınırlardaki saldırılara düzenlenen seferlerde harcanan paralar yüzünden Mısır maliyesi büyük zarar görmüştü. Ayrıca Rodos ve Hospitalier korsanlarının faaliyetleri, bunun yanında Anadolu sahillerine yaklaşan Türkmenlerin korsanlık yapmaları; Doğu Akdeniz'in deniz yolları ve Mısır'ın kıtlık zamanlarda ihtiyaç duyduğu maddeleri taşıyan gemilere saldırmaya başlamaları ayrı bir meseleydi. Bu arada Osmanlılar, 1402 Ankara Savaşında aldıkları yenilgi sonrasında yeniden birliklerini sağlamayı başarmışlardı. Buna Güney Avrupa'daki askerî başarıları ve 1453'te Bizans'a ölümcül darbeyi vurup, başkentleri İstanbul'u ele geçirerek devam etmişlerdir. Böylece Güney Rusya, Karadeniz ve Doğu Akdeniz'deki önemli ticaret yollarına hâkim olmuşlardır. Mısır'ın çok önemli ortağı olan Venedik, bu darbeden fazlasıyla etkilenmiştir. Diğer taraftan Cenevizliler, ge-

rekli sayıda köleyi Karadeniz üzerinden Mısır'a götürmekte zorlanmışlar ve büyük yaşta Memlûk getirmek durumunda kalmışlardır. Bu da Memlûklerin eğitimini zorlaştırıp, askeriyenin bozulması ve maneviyatın azalmasına neden olmuştur. Özellikle XV. yüzyılın ikinci yarısında yazılan tarihlerde Memlûklerin bu durumları ifade edilmiştir. Mısır, Rodos ve Kıbrıs'a bazı askerî birlikler yollamıştır. Ancak bu hareketler, Mısır'ın burada nüfuzunu sağlayamamış ve korsanların varlığı devam etmiştir. Bu askerî seferler, Mısır'ın ticaret siyasetinde önemli değişikliklere neden olmuştur. Rodos seferlerinin giderlerini karşılamak için Sultan Barsbay'a tekel (ihtikâr) politikası takibinden başka bir yol bulamadı. Barsbay, bu siyasetini Doğu ve Batı arasındaki en önemli ticarete düzenledi. Bu sebeple büyük tüccarlardan ve başta milyarlarca dinarlık servete sahip olan Kârimî tüccarlarından kurtulmaya başladı. İbn-i Hacer'in bildirdiğine göre Kârimî tüccarları milyarlarca dinara sahipti ve sayıları ya da mekânları yüzü aşırıyordu. Bu tekel politikası Doğu-Batı arasındaki tüccarları can damarlarından vurmuş idi. Bazı Kârimî tüccarları Mısır'dan ayrılırken kimileri bunu yapamadılar, bazıları ise sonlarını bilinmezliğe terk ettiler. Bunlardan bir kısmı Hindistan ve Uzak Doğuya gitti. Bu arada Kârimî tüccarlarının Frenk ortakları ticarî teamül ve mal ihtiyacı ile uyuşmayan oranda fiyatları artıran ve kendilerini çarşılarda engelleyen sultanlara kızmaya başladılar. Durumu daha da kötüleştiren ziraî üretim sahasındaki zaafın artmasıyla Cidde Limanının Kızıldeniz'de tek ticaret limanı yapılmasından sonra Sultan burada tekelcilik yapmıştır. Yemen'deki karışıklıklar ve yöneticilerinin Aden'de fazla vergi toplamaları, tüccarları buradan uzaklaştırdı.

Frenk tüccarları, herhangi bir alış veriş yapmadan Kârimî tüccarlarına eski haklarının verilmesi isteğinde bulunup, sultanın siyasetini protesto amacıyla İskenderiye'den ayrılıyorlardı. Bundan sonra ticarete başka büyük tüccar grupları girmeye başladı. Bunlar Barselona Limanından gelen Argonluları. Argonlular, sultanları tekel politikasından vazgeçirme teşebbüsleri sonuç vermeyince korsanlığa başladılar. Böylece ticaret tehlikeye düştü. Durum daha da kötüleşerek sultanlar şeker, kumaş gibi maddelerle iç tekelleşmeye de başladılar. Bu malların fiyatlarını belirleyerek azalan oranlarda üretimine sultan kendisi devam etti. XV. yüzyılda sultanlar kendilerini tamamen tarh (indirim) siyasetine verdiler. Bunun anlamı, sultanların malları tüccarlardan çok düşük fiyatla alıp, insanlara ve diğer tüccarlara satmalarıydı. Böylece fiyatlar yükseldi. Fiyatların yüksekliği ve enflasyon sebebiyle piyasadaki altın ve gümüş paralar azalmış, bakır paraların ortaya çıkmasıyla paranın alım gücü azalmıştır. Tabiatıyla böyle bir ortamda alış veriş işleri de bozulmuştur. Burada düşük değerleri ve değişik büyüklükleriyle XV. yüzyılın ikinci yarısında tarihleri doldurmuş olan bakır para krizinden söz etmek gerekmektedir. Bu olayın bir tarafıdır. Diğer taraftan tüccar, bu paraları Mısır pazarlarından Kızıldeniz'e ve Hindistan çarşılarına taşıyordu. Mısır paraları en büyük krizini XV. yüzyılda yaşamış ve Frenk paralarının önemi artmış, Yemen'e kadar ulaşmıştı. Venedik Kralları Mısır'la ticareti bıraktıkları ya da alışıldığı şekliyle İskenderiye'ye altın getirmedikleri için Mısırlı ortaklarınca itham edilmişlerdir. Ancak bu kişiler, Venedik Krallarının karşı karşıya olduğu tehlikeden

bahsetmezler. Venedik, Osmanlı yayılmasıyla karşı karşıyaydı ve Osmanlılar Venediklilerin Doğu Akdeniz'de etkinliğini ortadan kaldırmaya niyetli idiler. Bunun yanında Venedik'in komşularıyla girdiği savaşlar sonunda ve Akdeniz Havzasında ananevî yeri zaafa uğramıştı. Yavuz Sultan Selim 1514'te Çaldıran Savaşında Safevileri yendikten sonra ikinci düşmanı Sultan Gûrî'ye alaycı bir mektup göndererek, Mısır Parasının değeri düştüğü için köle tüccarlarının bu parayı reddetmeleri sebebiyle Mısır Ordusunun esaslı olan Memlûklerin yeterli sayıda gelmediğini ifade etmiştir. Yavuz Sultan Selim'in mektupta söyledikleri doğru, ancak devamı doğru değildir. Mısır Ordusu, eğer Safeviler hiyanet etmemiş ve Memlûkler, Osmanlıların 1517'de Mercidabık'taki zaferlerini sağlayan ateşli silahlara sahip olsaydılar, onlara karşı savunma yapabilecek güçtüydiler. Gerçekten üzücüdür ki Osmanlılar, çağlarına uymayan ve devirlerindeki coğrafi keşifler gibi gelişmelere uygun düşmeyen yeni bir ticaret siyaseti izlemişlerdir. Ancak bu başka bir konudur.

Bu konuda yazarın şu eserlerine bakınız:

S. Labib:

1) Les marchands Karimis eu Orient sur l'Océan Indien, in: M. Mallat (Ed.): Societes et Companies de Commerce eu Qrient et dans l'Océan Indien, Paris, 1970.

2) Medieval Islamic Maritime Policy in the Indian Ocean Area., "Les Grandes Escales", I, Recueils de la Societe Jean Bodin, T. 32, Bruxelles, 1974.

3) Die mittelalterliche Islamische Politik Im Mittelmeerraum., in: "Stud n Memoria. D Federzo Melis", vol. I, Roma, 1978.

CHARLES TEXIER'İN KÜÇÜK ASYA ADLI ESERİ

Nurettin Ceviz*

Charles Texier, *Küçük Asya -Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi-*, (çev.:Ali Suat), Lâtin Harflerine Aktaran: Prof. Dr. Kâzım Yaşar Koprıman, Sadeleştiren: Yard. Doç. Dr. Musa Yıldız, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2002, I-III, (I, LXI+433; II, 481; III, 554), 243+64 gravür, 5 harita.

Ünlü Fransız arkeolog ve gezgini Charles (Felix-Marie) Texier (1802-1871)¹'in bundan yaklaşık 170 yıl önce Anadolu'da gerçekleştirdiği iki ilmi gezi ve buna dair incelemelerinin yer aldığı *Asie Mineure, Description Géographique, Historique et Archéologique des Provinces et des Villes de la Chersonnèse d'Asie* (Paris, Typographie de Firmin Didot Frères, Fils et C., Editeurs de L'Institut de France, 1862, 1882) adlı eseri yayınlandığı yıllarda ilim dünyasında büyük yankı uyandırmış, Türk aydınlarının derhal dikkatini çekmiş ve Ali Suat Bey² tarafından tercüme edilerek "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Maârif Vekâleti'nin iki numaralı neşriyatı olarak yayınlanmıştı.

Eserin Fransızca baskıları "antika" kitaplar arasındaki yerini almış olup orijinal bir nüshası Türk Millî Kütüphanesinde dahî bulunmamaktadır. Ali Suat Bey tarafından yapılan Türkçe çevirisi ise alfabe farklılığı, dil ve üslup özelliği sebepleriyle yararlanılması zordur. Bu baskıda³ 64 resim ve gravür ile beş resim yer almakla beraber Fransızca metnin yaklaşık yüz elli sayfalık kısmı bulunmamaktadır.

Başbakanlık Tanıtma Fonu Kurulunun katkıları ve Kültür Bakanlığının işbirliği ile Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfının koordinatörlüğünde yapılan ve başından sonuna akademik titizliğin dikkati çektiği elimizdeki yeni çalışmada her şeyden önce Ali Suat Bey tarafından atlanan üç cilde dağılmış hâldeki yüz elli sayfalık bölüm Fransızca aslından çevrilip yerlerine yerleştirilerek eser bir bütün hâlinde günümüz diliyle hem bilim çevrelerine, hem de ilgilenenlere sunulmuştu. Sadeleştirme ve çeviri yoluyla ortaya çıkan metin târihî terimler, olaylar ve şahsiyetler, coğrafi terimler, Sanat Tarihi terimleri gibi açılardan ilgili alanların uzmanı akademisyenlerce ayrı ayrı gözden geçirilmiştir. Arap harfli Türkçe metinle karşılaştırma yapmak isteyenlere kolaylık sağlamak amacıyla Ali Suat Beyin çevirdiği metnin başlangıç sayfalarına parantez içinde işaret edilmiştir.

Çalışma, her biri onlarca bölüme ayrılmış olan on kitaptan oluşmaktadır:

* Okutman, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi, Arap Dili ve Eğitimi Anabilim Dalı.

Birinci cildin ilk kitabı yazarın yöntemi ve Asya ile ilgili genel tanıtma bilgilerinin verildiği bir giriş niteliğinde düzenlenmiş olup, on yedi bölümden oluşmaktadır.

Yazar, bir gezi kitabı için hiç de şaşırtıcı sayılmayacak bir girişle, gezginlere öğütlerle başlamaktadır (s.4). Ardından İstanbul-Tarsus arasındaki bütün şehirlerin mülki ve askerî makamlarına hitaben çıkarılmış olan Sultan Mahmut'a ait Pâdişah Fermânı'nı okuyucuya sunmaktadır (s.5).

Önceki gezginlerin Asya ile ilgili inceleme yöntemlerini eleştirerek kendisinin izleyeceği yolu şöyle anlatmaktadır: *“Asıl ilmi olan coğrafya bizden, nehir havzalarını izleme sırasıyla dolaşmayı ısrarla isteyecekti. Ancak bu yöntemde, şehirlerin tarihlerini parçalamak ve okuyanın kafasını karıştırmak gibi bir sakınca vardır. Biz, her şehri ayrı ayrı incelemeyi daha doğru buluyoruz. Bu metotla, şehirleri birbiri peşi sıra işgal etmiş olan milletleri, kavimleri ve bunların meydana getirdikleri çeşitli yapıları daha iyi anlarız. Böylece yapıların karakterleriyle âdetler de daha güzel bir tablo sunmuş olur (s. 9).”*

Diğer kitapların konuları ise şöyledir:

İkinci Kitap, Bitinya (otuz altı bölüm),

Üçüncü Kitap, Misya (otuz bölüm),

İkinci cilt: Dördüncü Kitap-Eolya-Lidya (otuz yedi bölüm),

Beşinci Kitap, İyonya (altmış bölüm),

Altıncı Kitap, Frigya ve Galatya (altmış bir bölüm),

Üçüncü cilt: Yedinci Kitap, Kapadokya (kırk beş bölüm),

Sekizinci Kitap, Armeniya-Pont-Paflagonya (yirmi beş bölüm),

Dokuzuncu Kitap, Karya-Likonya-İsaurya (yirmi iki bölüm),

Onuncu Kitap, Likya-Pamfilya-Kilikya (kırk altı bölüm).

Bu sadeleştirmeyi önemli kılan eklerden de söz etmek gerekir: Her cildin sonunda bir karma **dizin** yer alıyor. Ayrıca son cildin arkasında araştırmacılara eserde geçen Anadolu'daki yer adlarının tarihî şekliyle bugünkü karşılıklarını kolaylıkla bulmalarını sağlamak amacıyla **Açıklamalı Yer Adları Sözlüğü** eklenmiştir. Bunların dışında haritalarla ilgili üç ayrı dizin de bulunmaktadır. Bunlar 1. **Bugünkü Yer Adları ve Texier'deki Karşılıkları ile Haritalardaki Yerlerini Gösterir Dizin**, 2. **Texier'deki Yer Adları ve Bugünkü Karşılıkları ile Haritalardaki Yerlerini Gösterir Dizin**, 3. **5. Haritadaki Yer Adlarının Haritadaki Yerlerini Gösterir Dizin**.

Küçük Asya, kaleme alındığı yıllarla mukayese edildiğinde günümüzde de, önemli bir boşluğu dolduracaktır. Onun önemi hem ülkemizin zengin geçmişiyle ilgili olarak ele aldığı konulardan hem de XIX. yüzyıl Türk Tarihi için değerli bir kaynak olmasından ileri gelmektedir. Ancak eserin bu baskısının ön sözünde de değinildiği gibi, bu tür eserlerin genel bir özelliği olan “tarafı” ve “oryantalist” bakış açıları nedeniyle verilen bilgiler kullanılırken dikkatli davranılması gerekmektedir.

Bu duruma, yine ön sözde temas edilen birkaç ifadeyi örnek olarak vermekle yetineceğiz: “...Yazarın bilinç altında bir “Haçlılık” zihniyetinin yattığı, bazen gizlemeye gerek görülmeksizin ifade edilirken, bazen de Türklere ait husuların “küçük görme” şeklinde ortaya çıktığı görülmektedir. Buna bir örnek olarak o sıralarda Osmanlı Devletine isyan eden Kavalalı Mehmet Ali Paşanın sık sık öne çıkarılmasını; Osmanlı Devletinin yıkılmasına ramak kalmışken, Avrupa Devletlerinin Osmanlı Devletine yardım etmesinin tenkit edilmesini verebiliriz. (s. XIV)”.

Kısacası, ön sözde ifade edilen “... Charles Texier’in Anadolu’nun coğrafyasına, tarihine ve arkeolojisine dair verdiği bilgilerin (ören yerleri adlarının tespiti, aralarındaki mesafeler, sınırların tayini, şehirlerin, binaların, abidelerin tavsifi, dağların, ovaların güzellikleri, kitâbelerin okunuş ve tercümeleri vb.) pek değerli olduğunu, ancak yazarın, Anadolu’yu gezip dolaştığı zaman dilimindeki kişisel gözlem ve tespitlerine dair verdiği bilgilerin ihtiyatla karşılanması ve diğer kaynaklardan sağlanacak bilgilerle karşılaştırılarak kullanılması gerektiği ...(s. XV)” görüşünün isabetliliğine katılmakla beraber belirtmek gerekir ki eserin yayınlandığı yıllardan bu yana Küçük Asya’nın tarihi, kültürü, coğrafyası ve arkeolojisi ile ilgili bilhassa Cumhuriyet döneminde yapılan çok sayıdaki bilimsel çalışmanın toplumumuzun çeşitli seviyelerinde yayılma yolu bulduğunu göz ardı etmemek gerekir.

Küçük Asya, lâıyk olduğu titiz çalışmadan sonra Türk toplumuyla yeniden tanışırken, ülkemizi tarih ve coğrafyamız aracılığıyla tanıtmanın, “**tarihimize ve coğrafyamızla önce kendimizin dost olması**”ndan geçtiğini tekrar etmek istiyorum.

Sonuç olarak; ülkemizin tarihiyle ilgili çok değerli bilgiler içeren bu eserin titiz çalışmalar sonunda bu hâle gelmesini sağlayan Prof. Dr. Kâzım Yaşar Koprıman ile Yard. Doç. Dr. Musa Yıldız ve böyle önemli bir projenin koordinasyonunu sağlayan Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Başkanı Hasan Duman Beylere teşekkür ederim.

¹ Charles (Felix-Marie) TEXIER’dir. 1802 yılında Versailles’da doğmuş ve 1871 yılında Paris’te vefat etmiştir. Paris Güzel Sanatlar Yüksek Okulunu bitirmiş; Fransız Bilimler Akademisi ve Paris Arkeoloji Enstitüsü üyelikleri yapmıştır. Bayındırlık İşleri Müfettişliği görevi esnasında Fransız Hükümeti tarafından Anadolu’ya gönderilmiştir. İlki 1833 ve ikincisi 1843 yılında olmak üzere Anadolu’da yıllarca süren seyahat ve incelemeleri sırasında yurdumuzun çok büyük bir kısmını baştan başa gezip dolaşmış, kazılar yapmış, araştırmalarda bulunmuş ve bütün bu çalışmalarının sonuçlarını yayınlamıştır. Bu eserin, Türkiye Arkeolojisi için belki de en orijinal kısmı, topografik haritasını çıkartıp bir çok yerini resimlediği Hititlerin başşehri Hattuşaş (Boğazköy) ile buranın açık hava tapınağı olan Yazılıkaya’yı bulmuş ve dünyaya tanıtmış olmasıdır. Gezip dolaştığı yerlerde sadece antik devirlere ait değil, daha sonraki devirlere ait (Selçuklu, Beylikler, Osmanlı vb.) de önemli şehirlerin, yapı ve anıtların çizimlerini yapmış, uzmanlar tarafından gravürlerle durumlarını tespit etmiştir. Bunlarla da yetinmemiş, Anadolu’nun jeolojik yapısı, coğrafi özellikleri, yer altı ve yer üstü kaynakları ve kültür merkezlerinin tarihi ve o

günkü halkın etnik, demografik, kültürel, ekonomik vb. durumu hakkında bilgi vermiş, gözlemlerini aktarmıştır. C. TEXIER ilmî merak ve özel ilgileri ile Osmanlı Devletinin hâkim olduğu topraklarda seyahat ve araştırma yapmak isteyenleri caydırıcı, kasıtlı ve yanlış propaganda ve görüşleri, kendi çalışmalarına ve görüş yaşadıklarına dayanarak, gerek basın-yayın yoluyla, gerekse aydınlatıcı konferanslarıyla, etkisiz kılmak için de gayret sarf etmiştir.

²Ali Suat Bey, Mekteb-i Mülkiye mezunu olup, çok iyi Fransızca ve Arapça biliyordu. Kendisi aynı zamanda yazar da olan mütercim, Necid, Hicâz, Körfez ülkeleriyle Irak, Filistin ve Suriye dahil Osmanlı topraklarının pek çok yerinde gezi ve denetlemlerde bulunmuş ve bir süre Anadolu'da Vali Muavinliği/Vali Vekilliği görevi de yapmıştır. Görevi gereği bulunduğu ve gezdiği yerlerde halkın yaşayışı ve yönetime dair değerli gözlemleri olan Ali Suat Bey, bizde örneği pek fazla olmayan bir davranışla, gezi notlarını neşretmiştir: *Seyahatlerim* (İstanbul, Kanaat Matbaası, 1332, 230+2 s. Bu eser N. Ahmet Özalp tarafından Latin harflerine çevrilerek, İstanbul'da 1996'da yayımlanmıştır.) Ali Suat Beyin iki eseri daha olup, bunlar da: *Amerika Cemâhir-i Müctemiası Reis-i Muhteremi Wilson Hazretlerine Açık Mektup* (İstanbul, 1919, 15 s.) ve *Muhtelif Memleketlerde Beledi Usulleri* (M. J. Montagu Harris'den çeviri. İstanbul, Şehremaneti Matbaası, 320+15 s.)'dir.

³ ³*Küçük Asya*, I. c. 395 s., 15 gravür (1339); II. c. 487+7 s., 14 gravür (1339); III. c. 289+31+2 s., 34 gravür, 5 levha (1340) [Matbaa-i Âmire].

KISIR VE DİĞER ÖYKÜLER

Musa Yıldız*

Mihail Nuayme'nin seçme hikâyeleri *Kısır ve Diğer Öyküler* adıyla Nisan 2000'de Erzurum'da faaliyet gösteren Babil Yayınları arasında yayımlandı.

Lübnan asıllı edebiyatçı Mihail Nuayme 1889 yılında Lübnan'da doğdu. 1911 yılında Amerika'ya göç etti. Orada Washington Üniversitesinden hukuk ve edebiyat diploması aldı. 1932 yılında Lübnan'a geri döndü ve 1988 yılında vefat etti. Amerika'daki göçmen Arap edebiyatının Halil Cibrân'dan sonra gelen en önemli isimlerinden birisidir. Hayatını yazmaya adanmış yazar Amerika'da bulunduğu sürede yalnızca iki eser kaleme almış iken Lübnan'a döndükten sonra tiyatro, öykü, eleştiri vb. alanında yirmiden fazla eser yazmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır. *el-Ğirbâl* (Elek), *el-Ğirbâlu'l-Cedîd* (Yeni Elek), *Kâne mâ Kâne* (Bir Varmış Bir Yokmuş), *Ekâbir* (Kendini Beğenmişler), *el-Âbâ'* ve *'l-Benûn* (Babalar ve Oğullar), *el-Yevmu'l-Ahîr* (Son Gün).

Mihail Nuayme'nin iki eseri daha önce Türkçemize kazandırılmıştı. Bunlardan birincisi *Muzekkirâtu'l-Arkaş* adlı eserinin Doç. Dr. Hüseyin Yazıcı tarafından Arapça aslından Türkçeye çevrilerek, *Kendini Arayan Adam, Arkaş'ın Günlüğü* adıyla Eylül 1998'de Kaknüs Yayınları arasında Türk okuyucusuyla tanışması oldu. İkincisi de *Mirdâd* adlı eserinin yine aynı kişi tarafından Arapça aslından Türkçeye çevrilerek, *Mirdad, Kundaktaki Ermîş* adıyla Kasım 1999'da Kaknüs Yayınları arasında yayınlanmasıyla gerçekleşti.

Babil Yayınları arasında çıkan *Kısır ve Diğer Öyküler*, yazarın *Kâne mâ Kâne* adlı hikâye kitabındaki altı hikâyeyi içermektedir. Bu hikâyelerin adları sırasıyla Guguklu Saat, Yeni Yıl, Kısır, Kutsal Kolye, Bey Hazretleri ve Güdük'tür. İlk hikâye olan Guguklu Saatte; doğu batı çatışması, batının maddî olarak doğudan üstünlüğü altında Lübnanlı bir ailenin çözülmesi ve dağılması konu ediliyor. Bu hikâye içerisinde Lübnan'da doğmuş, çocukluğu ve gençliğini burada geçirmiş, sonra asıl ülkesi olan Amerika'ya gitmiş, orada gücünün tükendiği anda Lübnan'a dönmüş köylülerin kendisine Ebû Ma'rûf adını verdikleri bir kişinin bilgece cümleleri oldukça dikkat çekicidir. Bunlardan birkaçına örnek olarak şu cümleleri verebiliriz:

“Siz yazarlar ve şairler topluluğunun gördüğü yücelik, kendi ruhlarınızda yahut insanlarda gördüğünüz yücelik, çoğunlukla kazandaki kemiklerin gürlüğüne benzer. Ama hoş yiyeceklerle dolu ve ağır ağır

* Yard. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Arap Dili ve eğitimi Anabilim Dalı.

kaynayan tencere ise; sizler bu tencerenin sesini ne duyar ne de içindekini görürsünüz... (s.8)”

“... Eğer toprağımız biçer şefkatli olmazsa dünyanın doğusunda ve batısında ondan başka merhamet edecek bir kara parçası bile yoktur. Çünkü toprağından nasıl şefkat isteyeceğini bilmeyen kişi başkalarından da nasıl şefkat isteyeceğini bilemez. Toprağın şefkatini kaybeden yaşamı kaybeder ve nereye giderse gitsin, dağlar kadar servet de edinse, perişan serseri biri olur (s.11).”

“Ne kadar kaçır insan yalnızlıktan daha çok yalnızlığa, su sızıntısından kaçarken gerçekte lağım çukuruna doğru kaçan gibi (s.24).”

“Yaşamın semasında pek çok yol vardır. Her insan için bir yol, her ulus için bir yol, hatta her kıta için bir yol. Bütün bu yollar uçları bilinmeyen bir ağda birleşir ve ayrılır. Belki bu ağdaki en ilginç nokta doğunun yolu ile batının yolunun bir araya geldiği noktadır. Çünkü doğu yaşamdaki hedefine yürürken bineği yüreği, atları duyguları ve düşünceleri, gemleri imanı ve ebediyetlerle bağımlı gelenekleridir (s.24).”

Bütün eserlerinde felsefi bir derinlik olan Arap hikâyeciliğinin öncülerinden Mihail Nuayme'nin bu kitaptaki diğer hikâyeleri de birbirinden ilginç konuları işlemekte ve bu hikâyede olduğu gibi insanı düşündüren cümleler içermektedir. Biz yorumu kitap içerisinde her an kendilerinden bir şeyler bulabilecek okuyuculara bırakıyoruz.

Sonuç olarak; Arap edebiyatının çeşitli dönemleriyle ilgili olarak telif ettiği eserleri ve modern Arap edebiyatından yaptığı çevirileriyle tanınan Prof. Dr. Kenan Demirayak'a Mihail Nuayme'nin bu hikâyelerini Türkçemize aktardığı, Babil Yayınları yetkililerine yayın dünyamıza böyle bir eseri kazandırdıkları için teşekkür eder, kültür bağlarımızın tarihin derinliklerine uzandığı Arap dünyasından nice yeni çevirilere de imzalarını atmalarını dilerim.

EKEV AKADEMİ DERGİSİ (SOSYAL BİLİMLER) ACADEMIC REVIEW

Muhammet Hekimoğlu *

Yurdumuzun önemli kültür merkezlerinden olan Erzurum'da, Erzurum Kültür Eğitim Vakfının katkılarıyla yayımlanan EKEV, 1997 yılında yayım hayatına girdi. Sosyal Bilimlerin tüm bilim dallarını kapsayan geniş bir yelpazeye sahip olan dergi, altıncı yılını doldurmuş, hakemli akademik dergi olması yönüyle de alanında önemli bir ihtiyaca cevap vermektedir. Zengin bir hakem kadrosuna sahip olan EKEV, yılda üç kez yayımlanmaktadır. Geçtiğimiz günlerde yayımlanan derginin 10. sayısında şu başlıklı makaleler yer almaktadır:

“Yorum, Sadece Kendisidir, Daha fazlası: ‘Nas’ Değil”, “ Teolojik Dilin İmkani Üzerine –Doğrulayıcı Analiz Mantığı–”, “Kuran’a Yaklaşımında Bilgi Yorum İlişkisi”, “Kuran-ı Kerim’in Tefsiri ve Me’ani’l-Kuran Müelliflerinin Kuran Tefsirine Getirdikleri” başlıklı makalelerde; evren aracılığıyla ya da yaratılmışların aralarındaki bildirişim diliyle kendini açıklayan Tanrı'nın vahiy dilinin anlaşılması ve yorumlanmasında akıl-dil ve bilginin rolü ve bu konudaki düşüncelerle çalışmalar ele alınmıştır.

Din-devlet ilişkisinde laikliğin önemi ve Diyanetin bu ilişkide oynadığı rolün ele alındığı *“Din-Devlet İlişkisi ve Diyanet”* başlıklı yazıda, Laikliğin Türkiye'deki uygulanış biçimine eleştiri getirilmiştir. Bu bağlamda da Diyanetin, sadece Sünniliğe hizmet vermesinin yapısal bir eksiklik olduğu belirtilmiştir. Türkiye'de radikal dinci akımların rahatça yayılabilmeleri ise Diyanetin kuruluş amacı olan “halkın dini konularda bilgilendirilmesi” ni yeterince yerine getirememesine bağlanmıştır.

Şii dünyadaki gelenek-modernite çatışması bağlamında demokrasinin geleceğinin tartışıldığı *“İmamiyye Şiasında Politik Bir Teori Olarak İmameetin İmkani”* başlıklı yazıda; Hamit Algar ve Ali Şeriati gibi önemli düşünürlerin yaklaşımları sunularak siyasi gelişmelerin altındaki dinsel düşünceler irdelenmiş. *İslamî Hükümet* kavramının, ithal düşüncelerin üçüncü dünyaca bir yorumu olduğu ve teorik olarak bile içinin doldurulmadığı eleştirisi getirilmiştir.

Anadolu Aleviliğinin incelendiği *“Alevi Kimliği ve Anadolu Aleviliği Üzerine Bir Deneme”* başlıklı makalede; Aleviliğin şia ile bazı benzerlikleri olsa da aralarındaki farkların çok olduğu ve bu nedenle Sünnilik içinde bir mezhep sayılmasının daha doğru olacağı vurgulanmıştır.

“Sözde Ermeni Sorunu ve Tarihi Gerçekler” başlıklı yazıda; Türklerin Anadolu'yu fethiyle huzura kavuşan Ermenilerin, yabancıların

* Araş. Gör. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

kışkırtmalarıyla Türkleri arkadan vurarak sergiledikleri ihanet ve bugün giriştikleri tarihi saptırma gayretleri ele alınmıştır.

Bunların yanında bu sayıda te'lif edilen, Tasavvuf konusunda “*Halvetiyye Tarikatı Şemsiyye Kolu Meşayihî ve Şemsi Dergahı Son Post-Nişini: Hüseyin Şemsi (Güneren)*”, Din Psikoloji dalında “*Dinsel Bir Yaklaşım ile Obsesif-Kompulsif Kişilik Bozukluğu*”, İslam Hukuku’nda “*Kuran Bütünlüğü İçinde İnsanın Servet ve Mal Karşısındaki Konumu*”, Ticaret Hukuku’nda “*İstisna Sözleşmesinde Eser Kavramı*”, Arap edebiyatı alanında “*Klâsik Arap Şiir ve Nesrinde Kuraldışı Kullanımlar*” ve “*Cahiliye Döneminde Süvari Şairler*” başlıklı makaleler ile “*Sahihi Buhari'nin Fransızca Çevirisi Dolayısıyla*” ve “*Eskatolojik Bir Sembol Olarak Arş* ” başlıklı çeviriler okuyuculara sunulmuştur.

Dergi koordinatörlüğü ile haberleşmek için e-mail adresleri: ekevakademider@hotmail.com; nceviz@hotmail.com.